

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Cilt/Volume
Sayı/Issue
Mayıs/May
e-ISSN

09
01
2025
2587-1234

İsrail-Suriye Anlaşmazlığında Golan Tepeleri Sorunu

The Golan Heights Issue in The Israel-Syria Conflict

Zuhal ÇALIK TOPUZ

Nükleer Kriz'in İran Politikalarına Etkilerinin Analizi

Analysis of the Effects of the Nuclear Crisis on Iranian Policies

Ayşe ATAŞ

Rusya-Ukrayna Savaşı ve Avrupa Güvenliğine Etkileri

The Russian-Ukrainian War and its Effects on European Security

Mehmet BARDAKÇI

Çin'in Orta Asya'da Artan Etkisi Neden Çatışma Getirmiyor? Moskova ve

Pekin Arasında Normatif Ortaklık

Why does not China's Growing Influence in Central Asia Bring Conflict? A Normative Partnership between Moscow and Beijing

İbrahim KÖREMEZLİ-Veyssel TEKDAL

Tek Kutuplu Dünya Düzeninde Türk Dış Politikasının Değişimi: 1990'lı Yıllar

Transformation of Turkish Foreign Policy in the Unipolar World Order: 1990s

Mustafa Nail ALKAN-İlke Taylan YURDAKUL

Kitap İncelemesi: Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları

Book Review: Globalization-The Human Consequences

Duygu KARAKAŞ AYDIN

SAHİBİ

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

BAŞ EDITÖR

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

EDITÖR

Doç. Dr. Emre OZAN

EDITÖR YARDIMCISI

Dr. Cenk TAMER

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Kadir Ertaç ÇELİK

DİL EDITÖRLERİ

Prof. Dr. Selma YEL • Türkçe Dil Editörü
Prof. Dr. Cem KARADELİ • İngilizce Dil Editörü

YAZIM EDITÖRÜ

Zeynep Çağla ERİN

YAYIN ASİSTANLARI

Sena BİRİNCİ
Ayşe Azra GILAVCI

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Muthana AL-MAHDAMI • Bağdat Üniversitesi • Bağdat/IRAK
Prof. Dr. A. Fahimi AYDIN • İnönü Üniversitesi • Malatya/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Fahri ERENEL • İstinye Üniversitesi • İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN • Ankara Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Zafar Nawaz Jaspar • Quaid-i Azam Üniversitesi • Islamabad/PAKİSTAN
Prof. Dr. Hasan Ali KARASAR • Kapadokya Üniversitesi • Nevşehir/TÜRKİYE
Prof. Dr. Izbaïrov Asylbek KARIMOVICH • Jeopolitik Araştırma Enstitüsü • Almatı/KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Zayniddin KURMANOV • Boris Yeltsin Kırgız-Rus-Slav Üniversitesi • Bişkek/KIRGIZİSTAN
Prof. Dr. Asan ORMUŞEV • Kırgızistan Mahmud Kaşgari Doğu Üniversitesi • Bişkek/KIRGIZİSTAN
Prof. Dr. Şamil ÖÇAL • Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Oktay Fırat TANRISEVER • Orta Doğu Teknik Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Sayim TÜRKMAN • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Hassan Daud BUTT • Bahria Üniversitesi • Islamabad/PAKİSTAN
Doç. Dr. Masa KOLANOVIC • Zagreb Üniversitesi • Zagreb/HIRVATİSTAN
Doç. Dr. Ariel S. Gonzalez LEVAGHI • Arjantin Papalık Katolik Üniversitesi • Buenos Aires/ARJANTIN
Doç. Dr. Erjada PROGONATI • Süleyman Demirel Üniversitesi • Isparta/TÜRKİYE
Doç. Dr. Ahad SALIHOV • Rusya Bilimler Akademisi • Moskova/RUSYA FEDERASYONU
Doç. Dr. Katarzyna STOKLOSA • Güney Danimarka Üniversitesi • Odense/DANİMARKA
Dr. Khuram IQBAL • Pakistan Milli Savunma Üniversitesi • Islamabad/PAKİSTAN
Dr. Cenk PALA • Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi • Ankara/TÜRKİYE
Dr. Shristi PUKHREM • Hindistan Vakfı • Yeni Delhi/HİNDİSTAN
Dr. Harinda VIDANAGE • General Sir John Kotelawala Savunma Üniversitesi • Rathmalana/SRİ LANKA

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Bölgesel Araştırmalar Dergisi

Çankaya Mahallesi, Cemal Nadir Sokak, No: 9, Çankaya – Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 474 00 46 • **Faks:** +90 312 474 00 45

• **Web:** dergipark.gov.tr/bader

MİZANPAJ

Abdul Rahim FATAH

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

e-ISSN | 2587-1234

YAYIN TARİHİ

31 Mayıs 2025

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Kuralai BAIZAKOVA • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi • Almatı/KAZAKİSTAN*
- Prof. Dr. Giray Saynur DERMAN • Marmara Üniversitesi • İstanbul/TÜRKİYE*
- Prof. Dr. Edward FOSTER • Stevens Teknoloji Enstitüsü • New Jersey/ABD*
- Prof. Dr. Sarmad Zeki HAMED • Al-Nahrain Üniversitesi • Bağdat/IRAK*
- Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU • Marmara Üniversitesi • İstanbul/TÜRKİYE*
- Prof. Dr. Iram KHALİD • Pencap Üniversitesi • Lahor/PAKİSTAN*
- Prof. Dr. Nabizhan MUKHAMMEDKHAN • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi • Almatı/KAZAKİSTAN*
- Prof. Dr. Yelda Hatice ONGUN • Başkent Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE*
- Prof. Dr. Asem NAUŞABAYEVA HEKİMOĞLU • Kütahya Dumlupınar Üniversitesi • Kütahya/TÜRKİYE*
- Doç. Dr. Abdugani MAMADAZIMOV • Tacikistan Ulusal Siyaset Bilimciler Birliği • Duşanbe/TACİKİSTAN*
- Doç. Dr. Farhat TOLİPOV • Özbekistan Bilim Kervanı Enstitüsü • Taşkent/ÖZBEKİSTAN*
- Doç. Dr. Kanat YDYRYS • Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi • Türkistan/KAZAKİSTAN*
- Doç. Dr. Serpil GÜDÜL • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE*
- Dr. Khalid Taimur AKRAM • Küresel Strateji Çalışmaları Merkezi • Islamabad/PAKİSTAN*
- Dr. Alok BANSAL • Hindistan Vakfı • Yeni Delhi/HİNDİSTAN*
- Dr. Intigam MAMEDOV • Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi • Moskova/RUSYA FEDERASYONU*
- Dr. Muhammad Syaroni ROFI • Endonezya Üniversitesi • Cakarta/ENDONEZYA*
- Dr. Azhar E. SERIKKALIYEVA • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi • Almatı/KAZAKİSTAN*

YURTDIŞI TEMSİLCİLİKLERİ

- ABD** | *Prof. Dr. Hasan Bülent PAKSOY • Baker College-Emekli*
- Azerbaycan** | *Doç. Dr. Nazim CAFERSOY • Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi*
- Etiyopya** | *Dr. Abdu Muhammed ALI • Dilla Üniversitesi*
- Irak** | *Doç. Dr. Ahmed Fakak AHMED • Musul Üniversitesi*
- Kazakistan** | *Doç. Dr. Kanat YDYRYS • Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi*
- Özbekistan** | *Doç. Dr. Shahina IBRAHIMOVA • Taşkent Devlet Şarkiyat Enstitüsü*
- Sudan** | *Elnur Ahmed el-Nur EZZAKI • Assayha Journal*

OWNER

Prof. Mehmet Seyfettin EROL

EDITOR IN CHIEF

Prof. Mehmet Seyfettin EROL

EDITOR

Assoc. Prof. Emre OZAN

VICE EDITOR

Dr. Cenk TAMER

PUBLICATION MANAGER

Dr. Kadir Ertay ÇELİK

LANGUAGE EDITORS

Prof. Selma YEL • Turkish Language Editor
Prof. Cem KARADELİ • English Language Editor

COPY EDITOR

Zeynep Çağla ERİN

PUBLICATION ASISTANTS

Sena BİRİNCİ
Ayşe Azra GILAVCI

EDITORIAL BOARD

Prof. Mustafa Nail ALKAN • Ankara Hacı Bayram Veli University • Ankara/TÜRKİYE

Prof. Muthana AL-MAHDAMI • University of Baghdad • Baghdad/IRAQ

Prof. A. Fahimi AYDIN • İnönü University • Malatya/TÜRKİYE

Prof. Mustafa Sıtkı BİLGİN • Ankara Yıldırım Beyazıt University • Ankara/TÜRKİYE

Prof. Fahri ERENEL • İstinye University • İstanbul/TÜRKİYE

Prof. Temuçin Faik ERTAN • Ankara University • Ankara/TÜRKİYE

Prof. Özcan GÜNGÖR • Ankara Hacı Bayram Veli University • Ankara/TÜRKİYE

Prof. Zafar Nawaz Jaspal • Quaid-i Azam University • Islamabad/PAKISTAN

Prof. Hasan Ali KARASAR • Cappadocia University • Nevşehir/TÜRKİYE

Prof. Izbaïrov Asylbek KARIMOVICH • Institute of Geopolitical Studies • Almaty/KAZAKHSTAN

Prof. Zayniddin KURMANOV • Kyrgyz-Russian Slavic University • Bishkek/KYRGYZSTAN

Prof. Asan ORMUŞEV • Kyrgyzstan Mahmud Kashgari Eastern University • Bishkek/KYRGYZSTAN

Prof. Şamil ÖÇAL • Social Sciences University of Ankara • Ankara/TÜRKİYE

Prof. Oktay Fırat TANRISEVER • Middle East Technical University • Ankara/TÜRKİYE

Prof. Sayim TÜRKMAN • Ankara Yıldırım Beyazıt University • Ankara/TÜRKİYE

Assoc. Prof. Hassan Daud BUTT • Bahria University • Islamabad/PAKISTAN

Assoc. Prof. Masa KOLANOVIC • University of Zagreb • Zagreb/CROATIA

Assoc. Prof. Ariel S. Gonzalez LEVAGHI • Pontifical Catholic University of Argentina • Buenos Aires/ARGENTINA

Assoc. Prof. Erjada PROGONATI • Süleyman Demirel University • Isparta/TÜRKİYE

Assoc. Prof. Ahad SALIHOV • Russian Academy of Sciences • Moscow/RUSSIAN FEDERATION

Assoc. Prof. Katarzyna STOKLOSA • University of Southern Denmark • Odense/DENMARK

Dr. Khuram IQBAL • National Defence University of Pakistan • Islamabad/PAKISTAN

Dr. Cenk PALA • Ankara Center for Crisis and Policy Studies • Ankara/TÜRKİYE

Dr. Shristi PUKHREM • India Foundation • New Delhi/INDIA

Dr. Harinda VIDANAGE • General Sir John Kotelawala Defence University • Rathmalana/SRI LANKA

CORRESPONDENCE – COMMUNICATION

Journal of Regional Studies

Çankaya Mahallesi, Cemal Nadir Sokak, No: 9, Çankaya – Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 474 00 46 • Fax: +90 312 474 00 45

• Web: dergipark.gov.tr/bader

COVER DESIGN & TYPESETTING

Abdul Rahim FATAH

TYPE OF PERIODICAL

International Refereed Local Periodical Journal

e-ISSN | 2587-1234

PUBLICATION DATE

31 May 2025

ADVISORY BOARD

Prof. Kuralai BAIZAKOVA • Al-Farabi Kazakh National University • Almaty/KAZAKHSTAN
Prof. Giray Saynur DERMAN • Marmara University • İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Edward FOSTER • Stevens Institute of Technology • New Jersey/USA
Prof. Sarmad Zeki HAMED • Al-Nahrain University • Baghdad/IRAQ
Prof. İlyas KEMALOĞLU • Marmara University • İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Iram KHALID • Punjab University • Lahore/PAKISTAN
Prof. Nabizhan MUKHAMMEDKHAN • Al-Farabi Kazakh National University • Almaty/KAZAKHSTAN
Prof. Yelda Hatice ONGUN • Başkent University • Ankara/TÜRKİYE
Prof. Asem NAUŞABAYEVA HEKİMOĞLU • Kütahya Dumlupınar University • Kütahya/TÜRKİYE
Assoc. Prof. Abdugani MAMADAZIMOV • National Association of Political Scientists of Tajikistan • Dushanbe/TAJIKISTAN
Assoc. Prof. Farhat TOLIPOV • Institute of Science Caravan of Uzbekistan • Tashkent/UZBEKISTAN
Assoc. Prof. Kanat YDYRYS • Akhmet Yassawi University • Turkistan/KAZAKHSTAN
Assoc. Prof. Serpil GÜDÜL • Ankara Hacı Bayram Veli University • Ankara/TÜRKİYE
Dr. Khalid Taimur AKRAM • Center for Global & Strategy Studies • Islamabad/PAKISTAN
Dr. Alok BANSAL • India Foundation • New Delhi/INDIA
Dr. Intigam MAMEDOV • Lomonosov Moscow State University • Moscow/RUSSIAN FEDERATION
Dr. Muhammad Syaroni ROFI • University of Indonesia • Jakarta/INDONESIA
Dr. Azhar E. SERIKKALIYEVA • Al-Farabi Kazakh National University • Almaty/KAZAKHSTAN

FOREIGN REPRESENTATIVES

USA | *Prof. Hasan Bülent PAKSOY • Baker College-Retired*
Azerbaijan | *Assoc. Prof. Nazim CAFERSOY • Azerbaijan State University of Economics*
Ethiopia | *Dr. Abdu Muhammed ALI • University of Dilla*
Iraq | *Assoc. Prof. Ahmed Fakak AHMED • Mosul University*
Kazakhstan | *Assoc. Prof. Kanat YDYRYS • Cooperation Council of Turkic Speaking Countries*
Uzbekistan | *Assoc. Prof. Shahina IBRAHIMOVA • Tashkent State Oriental Studies Institute*
Sudan | *Elnur Ahmed el-Nur EZZAKI • Assayha Journal*

BU SAYININ HAKEMLERİ - REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Bilal KARABULUT • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Emre BAYSOY • Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi • Tekirdağ/TÜRKİYE
Doç. Dr. Gökhan ERDEM • Ankara Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN • Kırıkkale Üniversitesi • Kırıkkale/TÜRKİYE
Doç. Dr. Muhittin Tolga ÖZSAĞLAM • European University of Lefke • Lefke/KKTC
Doç. Dr. Nuri Gökhan TOPRAK • Kırklareli Üniversitesi • Kırklareli/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Cavit Emre AYTEKİN • Kafkas Üniversitesi • Kars/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Hulusi Ekber KAYA • Trakya Üniversitesi • Edirne/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Şeyda ÇEVİKEL • Eskişehir Osmangazi Üniversitesi • Eskişehir/TÜRKİYE

© Tüm hakları saklıdır. İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

© All rights reserved. No portion of this publication may be reproduced, copied, transmitted without the written permission. Citations are allowed.

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The articles and media sent cannot be repatriated.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

Bölgesel Araştırmalar Dergisi açık erişimli ve tamamen ücretsizdir.

The Journal of Regional Studies is open access and completely free.

TARANAN İNDEKSLER VE VERİ TABANLARI

INDEXES & DATABASES

Bölgesel Araştırmalar Dergisi; Index Copernicus, CEEOL, ASOS Index, Cite Factor, DRJI, Google Akademik, İdeal Online, Infobase Index, JIFACTOR, Journal Factor, Research Bible ve Sindex tarafından taranmaktadır.

Dergimizin ULAKBİM TR DİZİN tarafından izlenme süreci devam etmektedir.

Journal of Regional Studies (JRS) indexed by Index Copernicus, CEEOL, ASOS Index, Cite Factor, DRJI, Google Scholar, İdeal Online, Infobase Index, JIFACTOR, Journal Factor, Research Bible and Sindex.

JRS is monitored by ULAKBİM TR INDEX.

DergiPark
AKADEMİK

EDİTÖRDEN

Değerli “Bölgesel Araştırmalar Dergisi (BAD)” okurları,

2017 yılında açık erişimli olarak DergiPark platformundan yayın hayatına başlayan, tamamen ücretsiz olarak (Türkçe ve İngilizce) çalışmalar kabul eden ve sizlere ulaşan uluslararası hakemli dergimiz, sekiz yıllık başarılı bir periyodun ardından Sosyal Bilimler alanında önde gelen dergilerden biri olmuştur. Mayıs ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez okuyucularla buluşan dergimiz, bugüne kadar titizlikle yürütülen çalışmalar sayesinde her sayısında belirtilen zamanda yayımlanabilmiştir.

Sosyal Bilimler alanında bölgesel çalışmalara odaklanan dergilerin sayı ve nitelik bakımından oldukça sınırlı olduğu bilinmektedir. Ayrıca söz konusu dergilere ilginin fazla olması, bu alandaki dergilerin yoğunluğuna ve yazarlarla iletişimin zorlaşmasına neden olabilmektedir. Bu dergilerden farklı olarak BAD, çalışma göndermek isteyen uzman, akademisyen ve araştırmacılarla her zaman iletişime açık olması, şeffaf politikaları ve liyakatli yürütülen editörlük ve hakemlik çalışmalarıyla dikkat çekmekte ve öne çıkmaktadır.

Dergimizin başarısı, DergiPark sayfamızda (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bader>) yer alan okunma-gösterim sayılarından da somut olarak anlaşılabilmektedir. Buna göre; dergimizin toplam gösterim sayısı 400 bine yaklaşmış ve son sayımızdan itibaren 50 bini aşkın yeni okuyucu kazanmış durumdayız.

Endekslendiğimiz uluslararası veri tabanlarının kalitesi ve niceliği, bu başarıya ulaşmamıza katkıda bulunmaktadır. Bunlar; Index Copernicus, CEEOL, ASOS Index, Cite Factor, DRJI, Google Akademik, Infobase, İdeal Online, JIFACTOR, Journal Factor, Research Bible ve Sindex olarak sıralanabilir. Ayrıca dergimizin ULAKBİM TR DİZİN tarafından izlenme süreci de devam etmektedir.

BAD’ın 9. Cilt 1. Sayısı, toplamda 5 makale ve 1 kitap incelemesinden oluşmaktadır.

Bu makalelerden ilki, Dr. Zuhale ÇALIK TOPUZ’un kaleme aldığı “İsrail-Suriye Anlaşmazlığında Golan Tepeleri Sorunu” başlıklı makaledir. İkinci sırada ise Dr. Ayşe ATAŞ’ın kaleme aldığı “Nükleer Kriz’in İran Politikalarına Etkilerinin Analizi” adlı makale yer almaktadır. Üçüncü sırada Doç. Dr. Mehmet BARDAKÇI’nın yazdığı “Rusya-Ukrayna Savaşı ve Avrupa Güvenliğine Etkileri” adlı makaleye yer verilmiştir.

Dördüncü sırada, Dr. İbrahim KÖREMEZLİ ve Dr. Veysel TEKDAL’ın ortak makaleleri olan “Çin’in Orta Asya’da Artan Etkisi Neden Çatışma Getirmiyor? Moskova ve Pekin Arasında Normatif Ortaklık” adlı çalışma paylaşılmıştır. Beşinci makale ise Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN ve Dr. İlke Taylan YURDAKUL’un müşterek olarak ele aldıkları “Tek Kutuplu Dünya Düzeninde Türk Dış Politikasının Değişimi: 1990’lı Yıllar” başlıklı eseridir. Kitap incelemesi olarak ise Duygu KARAKAŞ AYDIN’ın değerlendirmesine yer verilmiştir.

Bölgesel çalışmalar alanında kuramsal, kavramsal ve ampirik araştırmalara yer veren dergimiz, uluslararası ilişkilerin yanı sıra çeşitli sosyal bilim disiplinlerinden kabul edebilmektedir. BAD’ın amacı, bölgesel çalışmalar alanında disiplinler arası bir tartışma platformu oluşturmaktır.

2025 yılının Aralık ayında çıkacak olan 9. Cilt 2. Sayımız için DergiPark üzerinden çalışma kabulleri devam etmektedir. Makale kabullerinin normal şartlarda 15 Kasım 2025 tarihine kadar sürmesi planlanmakta olup gerek duyulursa gönderimlerin daha erken kapanabileceğini hatırlamak isterim.

Dergimizin yayım süreçlerine katkıda bulunan tüm editör ekibine, eser sahiplerine ve okuyucularımıza teşekkür ediyorum. Gelecek sayımızda yeniden buluşmak ümidiyle.

BAD Baş Editörü
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

EDITORIAL

Dear “Journal of Regional Studies (JRS)” readers,

Our international peer-reviewed journal, which started its publication in 2017 on the DergiPark platform as an open-access journal, accepting completely free (in Turkish and English) submissions, has become one of the leading journals in the field of Social Sciences. Our journal, which meets with readers twice a year in May and December, has been able to publish each issue on time thanks to the meticulous work carried out so far.

It is known that the number and quality of journals focusing on Regional Studies in the field of Social Sciences are quite limited. Additionally, the high interest in these journals can lead to their occupation and make communication with authors more difficult. Unlike these journals, JRS stands out and draws attention with its always-open communication with experts, academics, and researchers who wish to submit their work, its transparent policies, and its merit-based editorial and peer review processes.

The success of our journal can be concretely understood from the number of reads and views on our DergiPark page (<https://dergipark.org.tr/en/pub/bader>). Accordingly, the total number of views of our journal has approached 400,000, and since our last issue, we have gained over 50,000 new readers.

The quality and quantity of the international databases we are indexed in contribute to our success. These include Index Copernicus, CEEOL, ASOS Index, Cite Factor, DRJI, Google Scholar, Infobase, İdeal Online, JIFACTOR, Journal Factor, Research Bible, and Sindex. Additionally, the monitoring process of our journal by ULAKBİM TR DİZİN is also ongoing.

Volume 9, Issue 1 of BAD consists of a total of 5 articles and 1 book review.

The first of these articles is “The Golan Heights Issue in The Israel-Syria Conflict”, authored by Asst. Prof. Zuhâl CALIK TOPUZ. The second one is the article titled “Analysis of the Effects of the Nuclear Crisis on Iranian Policies” written by Asst. Prof. Ayşe ATAS. In third place is “The Russian-Ukrainian War and its Effects on European Security” written by Assoc. Prof. Mehmet BARDAKÇI.

In the fourth place, we included the study titled “Why does not China’s Growing Influence in Central Asia Bring Conflict? A Normative Partnership between Moscow and Beijing”, co-written by Asst. Prof. İbrahim KÖREMEZLİ and Asst. Prof. Veysel TEKDAL. Finally, the fifth article of our journal was co-written by Prof. Mustafa Nail ALKAN and Dr. İlke Taylan YURDAKUL, titled “Transformation of Turkish Foreign Policy in the Unipolar World Order: 1990s”. In the book review section, Duygu KARAKAŞ AYDIN’s evaluation has been included.

Our journal, which includes theoretical, conceptual, and empirical research in the field of Regional Studies, can also accept contributions from various Social Science disciplines in addition to International Relations. The aim of JRS is to create an interdisciplinary discussion platform in the field of Regional Studies.

The submission of works for our 9th Volume, 2nd Issue, which will be published in December 2025, is ongoing through DergiPark. Under normal circumstances, the acceptance of articles is planned to continue until November 15, 2025, but I would like to remind you that submissions may close earlier if necessary.

I would like to thank all the editorial team, authors, and readers who contributed to the publication processes of our journal. Hoping to meet again in our next issue.

JRS Editor in Chief
Prof. Mehmet Seyfettin EROL

İÇİNDEKİLER - TABLE OF CONTENTS

Araştırma Makaleleri

İsrail-Suriye Anlaşmazlığında Golan Tepeleri Sorunu | 1-17

The Golan Heights Issue in The Israel-Syria Conflict

Zuhal ÇALIK TOPUZ

Nükleer Kriz'in İran Politikalarına Etkilerinin Analizi | 18-39

Analysis of the Effects of the Nuclear Crisis on Iranian Policies

Ayşe ATAŞ

Rusya-Ukrayna Savaşı ve Avrupa Güvenliğine Etkileri | 40-61

The Russian-Ukrainian War and its Effects on European Security

Mehmet BARDAKÇI

Çin'in Orta Asya'da Artan Etkisi Neden Çatışma Getirmiyor?

Moskova ve Pekin Arasında Normatif Ortaklık | 62-83

Why does not China's Growing Influence in Central Asia Bring Conflict? A Normative Partnership between Moscow and Beijing

İbrahim KÖREMEZLİ-Veyssel TEKDAL

Tek Kutuplu Dünya Düzeninde Türk Dış Politikasının Değişimi: 1990'lı Yıllar | 84-109

Transformation of Turkish Foreign Policy in the Unipolar World Order: 1990s

Mustafa Nail ALKAN-İlke Taylan YURDAKUL

Kitap İncelemeleri

Kitap İncelemesi: Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları | 110-114

Book Review: Globalization-The Human Consequences

Duygu KARAKAŞ AYDIN

İsrail-Suriye Anlaşmazlığında Golan Tepeleri Sorunu

The Golan Heights Issue in The Israel-Syria Conflict

Zuhal ÇALIK TOPUZ

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
ORCID: 0000-0003-0021-1353, Email: zuhalcaliktopuz@ardahan.edu.tr

Öz

Golan Tepeleri, 1967 Savaşı sonrası İsrail tarafından işgal edilmiş, 1981 yılında ise resmen ilhak edilmiştir. 1967 Savaşı sonrasında taraflar arasında yarım yüzyılı aşkın bir süredir çözümü bekleyen Golan Tepeleri sorunu, bölgede potansiyel gerilim kaynağı olmaya ve günümüzde hala çözüme uzak bir sorun olmaya devam etmektedir. Golan Tepeleri'nin taraflar arasında çözüme uzak bir sorun olarak kalmasında, taraflara stratejik derinlik avantajı sağlaması etkili olmaktadır. Bu kapsamda, İsrail'in Golan Tepeleri üzerindeki stratejik çıkarları, savunulabilir sınırlar stratejisi çerçevesinde incelenmiştir. Belirtilen çerçevede mevcut literatür incelenerek nitel bir çalışma yöntemi benimsenmiştir. Savunulabilir sınırlar stratejisi çerçevesinde edinilen bilgiler sonucunda, Golan Tepeleri'nin İsrail için güvenlik ve su kaynakları açısından vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Tarafların birbirlerini potansiyel düşman olarak görmesi sonucu İsrail'in Golan Tepeleri'nin sağladığı stratejik derinlik avantajını kaybetmek istememesi, sorunun çözümsüz kalmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, Golan Tepeleri'nin geleceğinin belirsizliğinin, İsrail'in kısa vadeli çıkarlarına hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Golan Tepeleri, İsrail, Suriye, Stratejik Derinlik, Savunulabilir Sınırlar.

Abstract

The Golan Heights were occupied by Israel after the 1967 War and officially annexed in 1981. The Golan Heights issue, which has been awaiting a solution for more than half a century between the parties after the 1967 War, continues to be a potential source of tension in the region and is still a problem far from being resolved today. The fact that the Golan Heights remain a problem far from being resolved between the parties is effective in that it provides the parties with a strategic depth advantage. In this context, Israel's strategic interests on the Golan Heights have been examined within the framework of the defensible border's strategy. Within the specified framework, a qualitative study method has been adopted by examining the existing literature. As a result of the information obtained within the framework of the defensible borders strategy, it has become clear that the Golan Heights are of indispensable importance for Israel in terms of security and water resources. As a result of the parties seeing each other as potential enemies, Israel's unwillingness to lose the strategic depth advantage provided by the Golan Heights has caused the issue to remain unresolved. However, it is understood that the uncertainty of the future of the Golan Heights serves Israel's short-term interests.

Keywords: Golan Heights, Israel, Syria, Strategic Depth, Defensible Border.

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi/Research Article	Başvuru Tarihi / Submitted 26.08.2024	Kabul Tarihi / Accepted 03.01.2025
Bu makaleye atıf için / To cite this article Çalık Topuz, Z. (2025). İsrail-Suriye Anlaşmazlığında Golan Tepeleri Sorunu. <i>Bölgesel Araştırmalar Dergisi</i> , 9(1), 1-17.		

Giriş

Golan Tepeleri, Suriye'nin güney batısında, İsrail'in ise kuzeydoğusunda yer alan dağlık bir plato olmasına rağmen hem stratejik konumu hem de sahip olduğu doğal kaynaklar açısından değerli bir bölgedir. Güneyde Yarmuk Nehri'nin alt koluna, kuzeyde Suriye-Lübnan sınırlarını çizen Hermon Dağı'na, batıda Celile (Taberiye veya Kinneret) Gölü'ne ulaşarak İsrail ile sınır oluşturmaktadır (Cordesman, 2000: 26). Golan Tepeleri, Suriye'nin başkenti Şam'a yakın olması, yüksek bir bölge olmasından kaynaklı askeri hareketlenmelerin kolayca izlenebilmesine olanak sağlaması ve olası bir çatışma ya da savaş durumunda tampon bölge olması açısından önem arz etmektedir. Jeo-stratejik öneminin yanında bölgede yer alan su kaynaklarının her iki ülke için hayati önem taşıması paylaşım sorununa yol açmakta ve iki ülke arasındaki barış görüşmelerinin en önemli ayağını oluşturmaktadır. 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından iki ülke arasında ideolojik ve dinsel kutuplaşma olarak başlayan gerilim ve çatışma, Golan Tepeleri'nin İsrail tarafından 1967 Savaşı'nda üçte ikisinin işgal edilmesiyle birlikte egemenlik mücadelesine dönüşmüştür. Golan Tepeleri, İsrail için ulusal güvenlik ile eş anlamlı iken; Suriye için ise geri alınması ulusal gururun ve moralin sağlanmasında kritik değer taşıdığı bir bölge olmuştur.

Orta Doğu coğrafyasında, İsrail'in sahip olduğu coğrafi sınırlar son derece karmaşık bir yapıya sahiptir. İsrail'in sınırlarını, (a) iki devletli çözümle ilişkili, üzerinde anlaşmaya varılan sınırlar, (b) İsrail'in 1967'den bu yana genişlettiği savunulabilir sınırlar, (c) siyasi bir anlaşmanın yokluğunda tek taraflı çekilmeyi içeren geçici sınırlar, (d) iki uluslu bir devletle ilişkilendirilen bulanık sınırlar ve (e) Batı Şeria'nın ilhakını içeren sınırlar olmak üzere farklı kategorilere ayırmak mümkündür (Hasson, 2010: 694). Bu kapsamda, sahip olduğu karmaşık sınırlarına yönelik varoluşsal tehditleri azaltabilmek ve stratejik bir derinliğe sahip olabilmek adına savunulabilir sınırlar stratejisini geliştirmiştir. 1967 Savaşı sonrası İsrail tarafından işgal edilen Golan Tepeleri ise, İsrail'e stratejik bir avantaj sağlaması açısından İsrail'in savunulabilir sınırlar stratejisinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Soğuk Savaş Sonrası dönemde bölge jeopolitiğinin önemli aktörlerinden olan İsrail ve Suriye'nin dinamiklerinin yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Orta Doğu'daki dengeler üzerine eski ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, "*Mısır olmadan savaş, Suriye olmadan barışın mümkün olamayacağını*" dile getirmiştir (Daoudy, 2008: 215). Bu açıdan Suriye iç savaşıyla birlikte arka plana itilen Golan Tepeleri sorunu bölge coğrafyasının istikrarı açısından da önem arz etmektedir. İki ülke arasında Golan Tepeleri sorunu toprak/egemenlik, doğal kaynaklar ve güvenlik gibi birkaç farklı unsurdan kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada, Golan Tepeleri'nin İsrail açısından neden önemli olduğu sorusu ele alınmaktadır. Bu soru kapsamında çalışmada, mevcut literatür incelenerek İsrail'in savunulabilir sınırlar stratejisi analitik çerçevesinde, nitel bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu amaçla çalışma dört (4) bölüm olarak organize edilmiştir. Çalışmanın, ilk bölümünde İsrail ve Suriye arasında yaşanan Golan Tepeleri sorununun arka planına değinilmiş, ikinci bölümde İsrail'in savunulabilir sınırlar stratejisi incelenmiş, üçüncü bölümde Golan Tepeleri konusunda taraflar arasında yaşanan temel sorunlardan bahsedilmiştir. Son bölümde ise, İsrail ve Suriye arasında olabilecek barış umudu değerlendirilmiştir.

Tarihsel Arka Plan

Birinci Dünya Savaşı ile dağılan imparatorlukların yarattığı boşluklar sonucu ortaya çıkan sınır anlaşmazlıkları, uluslararası düzenin yeniden şekillendirilmesi için bir ortam yaratmıştır. 1916 yılında Skyes-Picot Antlaşmasıyla Orta Doğu coğrafyası, Fransa ve İngiltere arasında paylaşılmıştır. Bölgenin paylaşılmasının ardından Milletler Cemiyeti'nin manda sistemi, iki ülkeye Orta Doğu'da kendi stratejik çıkarlarını sağlama fırsatı tanımıştır. Skyes-Picot Antlaşmasıyla Suriye-Filistin sınırı çizilirken Suriye, Fransız mandasının, Filistin coğrafyası ise İngiliz mandasının himayesine bırakılmıştır. 1923 yılında ise, uluslararası sınırlar belirlenmiş, Golan Tepeleri'nin tamamı Suriye sınırları içinde kalırken, Celile (Taberiye veya Kinneret) gölü, Filistin sınırları içerisinde kalmıştır (Daoudy, 2008: 217-218). 1923 yılında belirlenen uluslararası sınırlar, 1947 Birleşmiş Milletler Taksim Planı çerçevesinde değiştirilmiştir. Taksim Planıyla Celile Nehri, İsrail Devleti sınırları içerisinde yer almıştır. Taksim planı, Araplar tarafından reddedilmesine rağmen, bu plan dahilinde İsrail 14 Mayıs 1948 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlığın ilanının ardından başlayan 1948 Arap-İsrail Savaşı sonunda İsrail zafer kazanmakla birlikte Suriye'de Taksim Planı'nda İsrail toprakları arasında yer alan küçük bir bölgeyi işgal etmiştir.¹ Ancak, 1949 ateşkes anlaşmasıyla Suriye işgal etmiş olduğu alanlardan geri çekilirken Suriye ile Filistin arasındaki sınır, İngiliz mandası dönemindeki uluslararası sınırlara geri dönmüştür. Suriye'nin çekildiği yerlere, ateşkes hattı boyunca askerden arındırılmış bölgeler (BM Ateşkes Denetleme Teşkilatı/UN Truce Supervision Organization/UNTSO) kurulmuştur. İsrail-Suriye ateşkes hattının Şeria Nehri kaynaklarıyla kesişmesi, coğrafi yapısı ile İsrail için hayati önem arz etmiş ve askerden arındırılmış bu bölge taraflar arasında çatışmaya meyilli bir hattı oluşturmuştur (Shlaim, 2015: 123). İsrail, bu bölgeleri işgal etmek ve egemenliğini genişletmek için çeşitli askeri girişimlerde bulunmuştur. Hof'a (1999) göre İsrail, askerden arındırılmış bu bölgelerin İsrail toprağı olduğunu iddia etmiştir. Öte yandan Suriye ise, Filistin'e ait olan bu topraklar üzerinde egemenlik iddiasında bulunmamakla birlikte, askerden arındırılmış bölgeleri esasen BM denetimine tabi, egemenlik tanımı ateşkes tarafından süresiz olarak ertelenmiş bir tampon bölge olarak değerlendirmiştir. 1967 Savaşı'na kadar 179 km²'lik (66 mil²) bu askerden arındırılmış bölgeler, iki ülke arasında sorun teşkil etmiştir. 1951 yılında İsrail, yukarı Ürdün Nehri'nin, İsrail'e akışını artırmak amacıyla Huleh (Hula) Gölü'nü ve yukarı Celile'deki bataklıkları kurutmak için bir su projesi başlattığında bölgedeki gerilim daha da artmıştır. 1951 ile 1967 yılları arasında, Arap köylüler ile Yahudi mühendisler, İsrailli ve Suriyeli askerler ve her iki tarafın gerilla güçleri arasında çıkan yüzlerce küçük çatışmaya ek olarak, tespit edilebilir on bir olay yaşanmıştır. On bir çatışmanın üçü, taraflar arasındaki çatışmayı önlemek için uluslararası müdahaleyi gerektirmiştir (Bulloch and Danvish, 1993: 34). Bu nedenle, 1950'li yılların ortalarına doğru çatışmaların odak noktası su kaynakları ve su paylaşım sorununa doğru kaymıştır. 1967 Savaşı'na kadar geçen süre içerisinde İsrail, Ürdün, Lübnan ve Suriye, Ürdün Nehri'nden paylarını almak için yönlendirme (kanal, baraj vb.) projeleri inşa etmeye

¹ Suriye güçleri, Golan Tepeleri'nden aşağı inip küçük bir toprak parçasını ele geçirip Ürdün Nehri'ne ve Celile Gölü'nün kuzeydoğu kıyısına doğru ilerleyerek 1947 BM Taksim Planı tarafından İsrail'e tahsis edilen toprakları işgal etmiştir. Bkz: Slater, 2002: 82.

çalışmış, bu projeler İsrail ve Suriye güçleri arasında başka bir dizi çatışmaya (1962, 1964 ve 1966 yılında BM müdahalesini gerektiren üç olay) yol açmıştır (Neff, 1994: 35).

1967 Savaşı'na kadar, Suriye'nin egemenliği altında olan Celile Gölü'nün kuzeydoğusu ve Şeria Nehri'nin doğusu Suriye ile İsrail arasında fiili sınırı oluştururken, 1967 Savaşı sonrasında, sadece Suriye'nin değil, Orta Doğu'nun haritası yeniden şekillenmiştir. Savaş'ın Suriye üzerindeki etkisi yıkıcı olmuş, İsrail'in geniş kapsamlı zaferi, Suriye güçlerinin büyük kısmının yok edilmesini ve İsrail'in Golan Tepeleri'ni kontrol altına almasını sağlamıştır. 1967 Savaşı'nın ardından taraflar arasındaki müzakerelerin temel noktası Golan Tepeleri'nin egemenlik/toprak sorunu olmuştur.

1967-73 yılları arasında Suriye-İsrail ilişkilerinde, çok kez krizler ve çatışmalar yaşanmıştır. Bu dönemde Şam yönetimi, Filistin Kurtuluş Örgütü'ne desteğini artırmıştır. 1971 ile 1973 yılları arasında Şam hem gerilla saldırıları hem de konvansiyonel topçu ve hava saldırıları yoluyla Golan'da İsrail üzerindeki baskısını artırmaya devam etmiş; İsrail ise bu duruma Güney Lübnan'daki Filistin mevzilerini ve Suriye'deki Suriye güçlerini hedef alarak karşılık vermiştir (Knudsen, 2001). 1973 (Yom Kippur/Ramazan) yılında yeniden Arap-İsrail çatışması patlak vermiştir. 1973 Savaşı'nda Suriye, Golan Tepeleri'ni geri alma girişiminde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır. 1974 yılında BM, çatışmalı bölgeye barış gücü konuşlandırmıştır. İsrail ise, 1973 Savaşı'nın ardından yerleşim politikasını önemli ölçüde hızlandırmıştır. Bölgenin stratejik önemiyle birlikte sahip olduğu su kaynaklarının kontrolü açısından 1981 yılında İsrail tarafından ilhak edilmiştir (Inbar, 2011: 29). BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan kararlarda İsrail'in bu tutumunun kabul edilemez olduğu belirtilse de İsrail de-facto bir şekilde bölge üzerindeki hakimiyetini kalıcı hale getirmeye çalışmıştır.

1991 yılında Madrid'de başlatılan barış sürecinde, temel veya yüksek politika konularına ilişkin ikili görüşmeler yapılırken aynı zamanda su ile ilgili konulara ilişkin çok taraflı politikaları birleştiren çift yönlü bir strateji de izlenmiştir (Daoudy, 2008: 222). Barış süreci boyunca, "Barış için Toprak" formülü çerçevesinde iki devlet arasında barışın sağlanması amacıyla Suriye ile İsrail doğrudan veya dolaylı olarak müzakerelerde bulunmuşlardır. İki taraf arasında 1991 yılında başlayan barış görüşmeleri Mart 2000 yılına kadar devam etse de herhangi bir sonuç alınamamıştır. 2000'li yıllar iki ülke arasında gerilimin dozunun arttığı dönem olmuştur.

İsrail ve Suriye arasındaki barış görüşmelerinin 2000 yılında çöküşünden bu yana, önemli uluslararası ve bölgesel olaylar çatışmanın dinamiklerini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu olaylar arasında, Hafız Esad'ın ölümü ve oğlu Beşar'ın iktidara gelmesi, 2003'te ABD liderliğindeki Irak Savaşı, Suriye birliklerinin 2005 yılında Lübnan'dan zorla çekilmesi (Daoudy, 2008: 216), Arap Baharı sonrası Suriye'de yaşanan iç karışıklıklar Golan Tepeleri sorununun çözümüne giden yolu tıkayan gelişmeler arasında sayılabilir. 2003 yılında İsrail kuvvetleri, 1973 Yom Kippur Savaşı'ndan bu yana Suriye'ye yönelik olarak gerçekleştirdiği ilk açık askeri operasyonu başlatmıştır (Piven, 2013). 2006 yılında Lübnan Savaşı'nda Hizbullah'a destek sağladığı gerekçesiyle iki ülke arasındaki gerilim tırmanmıştır. 2007 yılında İsrail, Orchard operasyonu adıyla bilinen saldırıda Suriye'de bir nükleer alan olduğu düşünülen Suriye askeri tesisi olan Al Kibar'daki bir reaktörü imha etmiştir (Garwood- Gowers, 2011). 2010 yılında ise taraflar arasındaki ilişkiler, diplomatik söylemler doğrultusunda gelişmiş; Başer Esad İsrail'i barıştan kaçınmakla

suçlayarak savaş tehdidinde bulunmuş, İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman da Suriye'nin olası bir savaşta yenileceğini ve Esad ailesinin iktidardan uzaklaştıracağını söyleyerek cevap vermiştir. Ayrıca Lieberman, Şam'ın Golan Tepeleri iddialarından vazgeçmesi gerektiğini de ifade etmiştir (JP, 2016). 2011 yılında Orta Doğu'da başlayan Arap Baharı dalgası sürecinde, Suriye'nin iç savaşa sürüklenmesiyle barış umudundan uzaklaşmıştır.

Orta Doğu coğrafyasında Arap Baharı süreciyle başlayan gerilim, Amerikan siyasetinin de şekillenmesine yol açmıştır. 2018 yılında ilk olarak ABD, İran ile 2015 yılında imzalanan (P5+1) İran'ın nükleer faaliyetlerini kısıtlayan uluslararası anlaşmadan çekildiğini duyurmuştur (BBC News, 2018). 2019 yılında, dönemin ABD Başkanı Donald Trump başkanlık kararnamesiyle Golan Tepeleri üzerinde İsrail'in egemenliğini fiili şekilde tanıdığını belirtmiştir (The White House, 2019). Bu kararlar da bölge coğrafyası daha çok bilinmezliğe sürüklenmiştir. İncelendiğinde, İsrail-Suriye sorunu Filistin sorununa nazaran daha çözülebilir sorunları içerisinde barındırsa da hem bölgesel etkenler hem de Suriye'nin içinde bulunmuş olduğu iç savaş hali, bölgenin dengelerini alt üst etmekte ve içinden çıkılmaz hale getirmektedir.

	Yıl	Değişimi
<i>Golan Tepeleri'nin Değişen Statüsü</i>	1967	Golan Tepelerini İsrail tarafından işgali
	1974	BM Gözlemci Gücü'nün konuşlandırılması
	1981	Golan Tepeleri'nin İsrail tarafından ilhakı
	2019	Trump Yönetiminin tanınması (ABD)

Tablo 1: Kronolojik olarak Golan Tepeleri'nin Değişen Statüsü

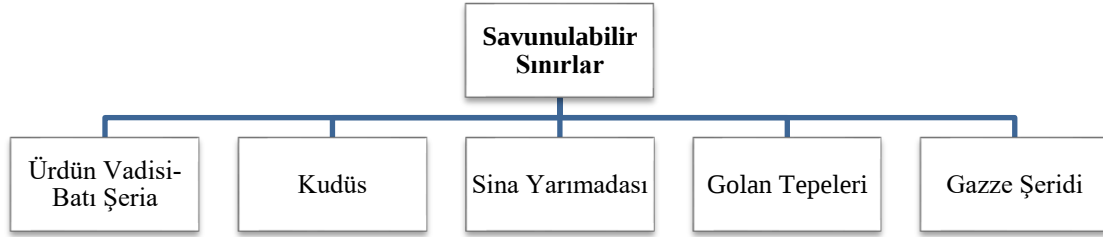
Özetle, Tablo 1'den görüldüğü gibi, Golan Tepeleri'nin statüsü yıllar içerisinde değişmiştir. 1967 yılına kadar Suriye toprağı olan Golan Tepeleri, 1967 Savaşı'ndan sonra İsrail tarafından işgal edilmiş, 1981 yılında ise İsrail meclisinde alınan kararla ilhak edilmiştir. 2019 yılında ise, ABD Başkanı Donald Trump'ın başkanlık kararnamesiyle bölge üzerinde İsrail'in egemenliği fiili olarak tanınmıştır.

Savunulabilir Sınırlar Stratejisi

İsrail'in çatışmayı, Arap dünyasından gelebilecek bir tehdit algılaması olarak değerlendirmesinin, askeri ve güvenlik doktrinlerinin evrimi üzerinde büyük etkisi olmuştur (Rodman, 2001: 71). Bu nedenle, Arap dünyasından gelebilecek bir tehdide karşı, İsrail'in öncelikli ulusal stratejik amacı hayatta kalmak olup bunun sonucunda da stratejisi nihai olarak savunmaya yönelik gelişmiştir (Steinitz, 2005: 9). Bu doğrultuda savunulabilir sınırlar yaklaşımı, İsrail'in daha az geçilebilir sınırlara ihtiyaç duyduğu, yani kelimenin tam anlamıyla coğrafi derinlik anlamına geldiği önermesine dayanmaktadır (Hasson, 2010: 699). Bu yönü ile İsrail için savunulabilir sınırlar, mevcut terör tehditlerini ve İsrail'in buna karşılık gelen toprak gereksinimlerini analiz eden büyük bir güvenlik ve kamu diplomasisi girişimi olmuştur. Savunulabilir sınırlara ilişkin strateji, ilk olarak 1967 yılında Yigal Allon tarafından ortaya atılmıştır. Allon, İsrail'in savunulabilir sınırlara ihtiyacı olduğunu savunarak, savunulabilir sınırların, İsrail'in savunma kuvvetinin/ordusunun çoğu seferber edilinceye kadar Arap ordularını geride tutmasına olanak tanıyacağını belirtmiştir (Allon, 1976). Bu kapsamda savunulabilir sınırlar ile İsrail kendisine doğal bariyerler (Brom, 2007: 4) oluşturmaya çalışmaktadır.

Ulusal güvenlik ve askerî açıdan bakıldığında savunulabilir sınırlar, İsrail'in kendisini etkili bir şekilde savunmasına, karşı tehditleri caydırmasına, engellemesine ve olası tüm boyutları içeren tüm potansiyel askeri tehditlere karşı zamanında erken uyarı sağlamasına olanak tanıyan sınırlardır (Gold, 2022: 5). İsrail, savunulabilir sınırlara olan ihtiyacını, konvansiyonel saldırılar; terörizm ile mücadele, havan ve roket ateşi (balistik füzelerin yanı sıra); ve alışılmadık saldırılar olmak üzere dört temel tehdide dayandırmıştır (Dayan, 2012a: 24). İsrail'in savunulabilir sınırlara ilişkin temel söylemini ise, İsrail'in Batı Şeria'yı, Sina yarımadasını ve Golan Tepeleri'ni ele geçirdiği Altı Gün Savaşı'nın hemen ardından ortaya çıkan stratejik ve hukuki koşullar belirlemiştir (Dayan, 2012). McPeak'e (1976: 426) göre, 1967 Savaşı'ndan sonra İsrail, güvenlik sorununu yeni bir coğrafya yaratarak çözmüş gibi görünmektedir. 1997 yılında Başbakan Binyamin Netanyahu da İsrail'in gelecekteki sınırlarının "Allon-Plus" esasına dayanması gerektiği görüşünü dile getirmiş (Steinitz, 2005: 11) ve İsrail'in yayılmacı politikasından geri adım atmayacağına dikkat çekmiştir.

İsrail'in ulusal güvenlik doktrini her zaman bölgesel kaygılardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Ancak 1967 Savaşı sırasında Sina Yarımadası ve Gazze Şeridi'nin Mısır'dan, Batı Şeria'nın Ürdün'den ve Golan Tepeleri'nin Suriye'den ele geçirilmesi sonucunda savunulabilir sınırlar ve stratejik derinlik elde etmesini sağlamıştır (Rodman, 2022). Şekil 1'de İsrail'in savunulabilir sınırlar kapsamında nitelendirilebileceği olası bölgeler sınıflandırılmıştır.

Şekil 1: İsrail'in Savunulabilir Sınırlar Kapsamında Nitelendirebileceği Olası Bölgeler

Şekil 1'de belirtildiği gibi İsrail açısından savunulabilir sınırlar arasında, Ürdün vadisi, Kudüs, Sina Yarımadası, Golan Tepeleri ve Gazze Şeridi önemli yer tutmaktadır. Ürdün Vadisi, 1967 yılından bu yana, sahip olduğu benzersiz topoğrafik özelliğinden dolayı İsrail'in savunulabilir sınırlarının en kritik bileşeni olmakta ve belirsiz bir Orta Doğu coğrafyasında İsrail'in savunmasının ön cephesi olarak görülmektedir. Batı Şeria olmadan İsrail, Tel Aviv'e yakın merkezden yalnızca 14 kilometre uzaktadır. Bu ince şeritte İsrail'in Yahudi nüfusunun 2/3'ü ve sanayisinin 3/4'ü yer almaktadır (Ettinger, 2019). Bu özelliği ile, Ürdün Vadisi birçok bakımdan Batı Şeria'nın Filedelfiya Koridoru'dur (Dayan, 2012a). Bununla birlikte, İsrail Batı Şeria'daki güvenlik duvarını, gelecekte kolayca savunulabilecek potansiyel yeni bir siyasi sınır olarak değil, ek güvenlik bölgelerinden ayrı olarak "son savunma hattı" olarak görmektedir (Steinitz, 2005: 12). 1967 Savaşı'nda Ürdün ordusu Kudüs çevresindeki hâkim araziye kullanarak, Yahudi mahallesine yaklaşık dokuz bin top mermisi fırlatmıştır (Dayan, 2012a). Bu nedenle Kudüs, İsrail'in savunulabilir sınırlara en çok ihtiyaç duyduğu bölgelerden biri konumundadır. Sina Yarımadası, her ne kadar Mısır ile yapılan anlaşmalar sayesinde İsrail'e yönelik büyük bir sürpriz saldırı tehdidi barındırmasa da İsrail'in seyrüsefer

özgürlüğüne yönelik somut bir tehlike potansiyeline sahiptir. Özellikle Sina Yarımadası'nın güney ucundaki Şarm El-Şeyh Bölgesi'nin, İsrail'in kontrolüne alınmasının, herhangi bir abluka girişimine karşı İsrail'e caydırıcı bir güç sağlaması açısından önemli olduğu görüşü hakimdir (Allon, 1976: 49). İşgal edilmesinin ardından geçen sürede Golan Tepeleri'nde ise İsrail, bölge üzerinde sivil bir varlık oluşturmaya başlamış ve 1981 yılında da İsrail yasalarını bölge üzerinde genişletmeye karar vererek ilhak etmiştir. İsrail'in 2005 yılında Gazze-Sina sınırının kontrolünden vazgeçmesinden bu yana Gazze'deki gelişmelere bakışı, savunulabilir sınırlar yaklaşımında İsrail'in sahip olduğu temel görüşü yansıtmaktadır (Resnick, 2011). Gazze'de düzenlemiş olduğu askeri operasyonlar bölge üzerindeki hakimiyetini korumak istemesini destekler niteliktedir.

Özetle, İsrail için savunulabilir sınırlar stratejisinin en kritik hedefi, öngörülemeyen Orta Doğu coğrafyasında uzun vadeli devletin bekasının ve güvenliğinin sağlanmasıdır. İsrail ihtiyaç duyduğu askeri derinliği, savunulabilir sınırlar stratejisi çerçevesinde, savaşlar sonucunda elde ettiği toprakları ilhak yoluyla sağlamaya çalışmaktadır. İsrail'in açısından Golan Tepeleri'nden, Batı Şeria'dan ve Gazze Şeridi'nden çekilmesinin, bu bölgelerdeki istikrarsızlığı, savaş olasılığını artıracığı ve İsrail'in bu tartışmalı bölgeleri terk etmesinin de ABD'nin çıkarına olmadığı görüşü hakimdir (Ettinger, 2019). 2004 yılında ABD Başkanı George Bush tarafından İsrail'e savunulabilir sınırlara sahip olma hakkını tanıyan bir güvence mektubu verilmiş ve İsrail'in savunulabilir sınırlar hakkı desteklenmiştir (Dayan, 2012a: 24).

Taraflar Arasında Yaşanan Temel Sorunların Değerlendirilmesi

İsrail'in savunulabilir sınırlar stratejisi, Suriye ile arasında Golan Tepeleri konusunda sorunlara yol açmaktadır. Küçük bir alana sahip olmasına rağmen Golan Tepeleri egemenlik ve su kaynaklarının kontrolü açısından son derece önemli ve stratejik bir konuma sahiptir (Dajani, 2011: 1). Bu nedenle, iki ülke arasında yaşanan Golan Tepeleri sorununda, toprak/sınır, güvenlik ve su kaynaklarının önemli rol oynadığını söylemek mümkündür. Bunlarla birlikte, Yahudi yerleşim yerlerinin inşasının İsrail'in konvansiyonel saldırılara direnmesine yardımcı olabilecek nüfusa dayalı savunma kaleleri olarak hizmet etmesi, savunulabilir sınırlar stratejisinde önemli bir rol oynamaktadır (Govhari, 2018: 4).

Toprak/Egemenlik

1923 yılında Suriye-Filistin sınırı, İngiltere ve Fransa arasında yapılan anlaşma doğrultusunda çizilirken, 1946 yılında Suriye'nin Fransa'dan bağımsızlığını kazanmasının ardından Suriye, Golan Tepeleri üzerindeki egemenliğini sürdürmüştür. 1948 Savaşı'nın ardından, Suriye-İsrail ateşkesi (1949), Golan Tepeleri'ni İsrail'in tanınmış egemen topraklarının dışında tutarak, bu bölgeyi resmi olarak Suriye'nin bir parçası olarak bir kez daha belirlemiştir (Ram, 2015: 23). Bu nedenle, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nin aksine Golan Tepeleri, egemen bir bölgenin parçası olup mülkiyeti konusunda hiçbir zaman şüphe duyulmamıştır (Kumaraswamy, 1999: 1162). Ateşkesin sağlanmasıyla Suriye ve İsrail bölgeye yerleşen BM kuvvetlerinden (UNTSO) dolayı iç sınırlara çekilmek zorunda kalmışlardır. 1967 Savaşıyla birlikte ise, İsrail kendi topraklarını üç kat genişletirken, bu süreçte Suriye'nin Golan Tepeleri'nin üçte ikisini işgal etmiştir. 1967 Savaşı'nın ardından BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan 242 sayılı karara rağmen İsrail, Golan Tepeleri'ni işgal etmeye devam etmiştir. 1973

Savaşı'nda Suriye, Golan Tepeleri üzerinde kontrolü geri almak için karşı hamle yapsa da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1973, Yom Kippur Savaşı'nın sona erdirilmesi çağrısında bulunan 338 sayılı Güvenlik Konseyi kararı, ateşkesin ardından 242 sayılı kararın derhal uygulanması çağrısında da bulunmuştur. Sonrasında ise, Güvenlik Konseyi'nin 350 sayılı kararı ile, Golan Tepeleri'nde bugüne kadar devam eden bir BM barışı koruma gücü (UNDOF/ United Nations Disengagement Observer Force) konuşlandırılmıştır (UN Doc S/Res/350).

Aralık 1981'de İsrail, yasalarının yetki ve idaresini genişleterek Golan Tepeleri'ni tek tarafı olarak ilhak etmiştir (Moaz, 1994: 355-356). İsrail'in bu kararı üzerine BM Güvenlik Konseyi, *“İsrail'in işgal altındaki Suriye'ye ait Golan Tepeleri'nde kendi yasalarını, yargı yetkisini ve yönetimini dayatma kararının hükümsüz ve geçersiz olduğunu ve uluslararası yasal etkisinin bulunmadığını”* belirten ve İsrail'den kararını iptal etmesini talep eden 497 sayılı kararı kabul ederek karşılık vermiştir (UN Doc S/Res/497). Bu bakımdan, uluslararası toplum, işgalci bir gücün tek tarafı olarak toprakları ilhak edemeyeceği görüşüyle tutarlı olarak İsrail'in Golan Tepeleri üzerindeki egemenliğini hiçbir zaman tanımamıştır.

1990'lı yıllarda başlayan barış girişimlerinde ise, İsrail-Suriye arasında esas olarak İsrail'in Suriye topraklarından çekilmesini kolaylaştırabilecek potansiyel güvenlik düzenlemelerine odaklanılmıştır. Ancak 1990-2011 yılları arasında taraflar arasında birçok barış görüşmesi yapılmasına rağmen olumlu bir sonuç alınmamıştır. Golan Tepeleri konusunda önemli bir gelişme de ABD tarafından atılmıştır. Donald Trump yönetimindeki ABD, 2019 yılında İsrail'in Golan Tepeleri üzerindeki egemenliğini tanımıştır. Uluslararası toplum, ABD'nin Golan Tepeleri üzerinde İsrail'in egemenliğini tanımasının, BM sözleşmesinin 51. Maddesi kapsamında yasadışı olduğu gerekçesiyle uluslararası hukukun ciddi bir şekilde ihlali olduğunu ileri sürerek kınamıştır. ABD ise, 1967 tarihli BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararına atıfta bulunarak, savunulabilir sınırlar çerçevesinde ABD'nin İsrail'in egemenliğini tanıma kararını desteklediğini savunarak ve Suriye'yi 242 sayılı kararın müzakere çerçevesini reddettiğini iddia ederek uluslararası kuralları çiğnemekle suçlamıştır (Tripathi, 2021: 62).

Sonuç olarak İsrail'in Golan Tepeleri'ni işgal etmesi ve ardından ilhak etmesi, uluslararası hukukun ciddi bir ihlalidir. Ancak İsrail, Golan Tepeleri üzerindeki kontrolünü “güç kullanarak toprak elde edilmesinin kabul edilemezliği” ilkesini ihlal etmesine rağmen devam ettirmektedir. İsrail Başbakanı Netanyahu, Golan Tepeleri'nin İsrail askerleri tarafından, *“Suriye'ye karşı adil meşru müdafaa savaşı sırasında ele geçirildiğini”* söyleyerek, bölgenin artık daimi olarak İsrail kontrolünde olacağını ifade etmiştir (BBC News, 2019). Taraflar arasında yaşanan gerilimlere rağmen Suriye ve İsrail, 1974 yılından bu yana BM Barış Gücü denetimini devam ettirerek, uzun süredir devam eden ateşkesi sürdürmektedirler. Taraflar arasındaki süregiden anlaşmazlık İsrail'in bölge coğrafyası üzerindeki baskın tutumunun devam etmesine yol açarken çözümsüzlüğün İsrail'in çıkarlarına da hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

Su Kaynakları

Su kaynakları, küresel politikada giderek daha değerli bir varlık olmaya başlamıştır. Bu nedenle su kaynakları, kurak Orta Doğu coğrafyasında İsrail ve Arap komşuları arasında ilişkilerin seyrini belirleyen bir unsurdur. Su kıtlığının ülkeler arasındaki gerilim ve

çatışmaların ana kaynaklarından biri haline gelmesi nedeniyle Golan Tepeleri'nin su kaynakları ve bu kaynakların dağıtımı da önemli hale gelmiştir (Biabanpeima, 2017: 265). Bu yüzden Golan Tepeleri'nin her iki ülke açısından da önemi, sadece stratejik konumundan değil sahip olduğu su kaynaklarının vazgeçilmez olmasından da kaynaklanmaktadır. Taraflar arasında su kaynakları, barış görüşmelerinde tartışılan önemli konulardan birisi olmuştur. Su, Orta Doğu coğrafyasında savaş için katalizör olmakla birlikte iki ülkeyi 1950-60'lı yıllarda karşı karşıya getiren en önemli sorun olmuştur. İsrail, Ürdün, Suriye ve Lübnan arasında soruna çözüm bulmak amacıyla 1953 yılında ABD Başkanı Dwight Eisenhower'ın özel elçisi Eric Johnston tarafından, Ürdün Nehri (Şeria) Havzasında su kaynaklarının paylaşımı için iş birliğini teşvik etmek amacıyla bir plan önerilmiştir. Ürdün Nehri ve onun kollarının akışının kıyıdaş devletler arasında adil bir şekilde tahsis edilmesinin müzakere edilmesi ve ülkeler arasında su paylaşımının yapılması tasarlanmıştır (Wolf ve Newton, 2008: 1). Ancak Johnston planını tarafların onaylamaması sebebiyle planın hukuki geçerliliği olmamıştır.

Golan Tepeleri, Celile (Taberiye/Kinneret) Gölü'nü içerisinde barındırması açısından hidro-stratejik bir öneme sahiptir. Ürdün Nehri'ni besleyen üç kaynaktan ikisi Golan bölgesinde yer almaktadır. 1967 yılında İsrail'in Golan Tepeleri'nde yer alan, Yukarı Ürdün Nehri'nin Banyas kolunu ve Yermük Nehri'ni denetimi altına almasıyla suyun kontrolünü büyük oranda tekelinde toplamıştır (Sınmaz, 2017: 14). Günümüzde, İsrail'in toplam su arzının yaklaşık yüzde otuz üçü 1967 Savaşı'nda ele geçirilen topraklardan sağlanmaktadır (Gleick vd., 1994).

1990 yılında başlayan barış görüşmelerinde su kaynakları, 1995-1996 Wye Memorandumu öncesinde resmi olarak müzakere gündeminde yer almasa da 1997-98 yıllarında su kaynakları güvenlik ve nihai sınırlar gibi konularla birlikte görüşülmüştür (Daoudy, 2008: 223 ve 226). Ancak barış görüşmeleri çeşitli ülkelerin arabuluculuklarına rağmen tıkanmış, 2011'de başlayan Suriye İç Savaşı'nın ardından ise kesilmiştir.

Özetle Golan Tepeleri, Suriye ile İsrail arasında stratejik bir öneme sahip olmakla birlikte hidro-stratejik bir öneme de sahiptir. Bu nedenle İsrail, bölgeyi Suriye'ye iade etmek için tekrarlanan uluslararası talepleri görmezden gelmeye devam etmektedir.

Güvenlik

Golan Tepeleri; Suriye, Lübnan, Ürdün ve İsrail olmak üzere dört devletin kesişim noktasında yer almaktadır. İsrail için Golan Tepeleri, askeri bir perspektifle çerçevelenmiş olduğu için 1973 Savaşı'nın ardından Suriye ile İsrail arasında büyük bir olay yaşanmamış olsa da İsrail'e göre Golan Tepeleri'ni elde tutmanın temel nedeni güvenlik sorunu olmuştur (Wessel, 2015: 276 ve 283). Golan Tepeleri, IDF (Israel Defence Forces) güçlerine hem İsrail'i hem de Suriye'yi gözlemlemek için radarlar ve gözlem noktaları için mükemmel yüksek konumlar sağlamaktadır. İsrail'in kuzeybatıda Hermon Dağı'nda (1.121 metre), Golan'ın merkezindeki Tel Avital volkanik tümseğinde (1.024 metre) ve Golan'ın güneyinde Tel Faris'te (929 metre) gözlem noktaları bulunmaktadır. Bu gözlem noktaları sayesinde yalnızca Suriye'nin İsrail yakınındaki askeri faaliyetlerinin gözetimini sunmakla birlikte, Hermon Dağı'ndaki gözlem noktaları da Lübnan'ın bir kısmının gözetimini sağlamaktadır (Cordesman, 2000: 28). Bu nedenle İsrail için Golan Tepeleri, güvenliğini güçlendiren stratejik bir tampon bölge oluşturmakla birlikte hem elverişli bir savunma hattı hem de saldırı başlatmak için

avantajlı bir konuma sahiptir. Her iki ülke de Golan Tepeleri'ni birbirlerine karşı doğal bir savunma hattı olarak görmektedir (Muslih, 1993: 625-626). Bu nedenle jeo-stratejik açıdan güvenliklerinin ayrılmaz bir parçası konumundadır.

Yasadışı Yahudi Yerleşimciler

1967 Savaşı'na kadar Golan Tepelerinde, Sünni Arap Müslümanlar, Arap Hristiyanlar, Arap Şii (Alevi) Müslümanlar, Çerkes Müslümanlar ve Arap Dürzilerden oluşan çok çeşitli bir nüfusa sahip 128.000 Suriyeli yaşamaktaydı (Wessel, 2015: 275). 1967 Savaşı'nın ardından İsrail tarafından bölgenin demografik yapısını değiştirmek amacıyla ilk olarak Suriyeli halkın köyleri yıkılarak halk, zorunlu göçe maruz bırakılmış ardından bölgeye Yahudi yerleşim yerleri kurulmuştur (Al-Marsad, 2023). İsrail'in bölgeyi işgalinin ardından, birkaç ay sonra sekiz yerleşim yerinde yalnızca 6.396 Suriyeli kalmıştır. Kaçan veya sınır dışı edilen kişilerin sahip olduğu tüm topraklar İsrail tarafından ilhak edilmiş ve geri dönüşleri yasaklanmıştır (Wessel, 2015: 275).

Golan Tepeleri, İsrail için aynı zamanda Tevrat'ta geçen vaat edilmiş topraklar arasında yer almaktadır. Birinci Tapınak dönemindeki (M. Ö. 930-586) peygamberler, Başan bölgesinin (kutsal kitaplarda geçen Golan) sakinlerinden İsrail ulusunun bir parçası olarak söz etmişlerdir. Siyonist hareket ise Golan'ı tarihi mirasının bir parçası olarak görmektedir. Nitekim Siyonistler 19. yüzyılın sonlarında arazi satın almaya başlamış ve bölgeye birçok yerleşim birimi kurmuşlardır (Inbar, 2011a: 23-24). 1967 Savaşı'ndan sonra bölgeyi işgal eden İsrail, Golan Tepeleri'nin tartışmalı yapısına rağmen bölgeye Yahudi yerleşim birimleri kurmaya başlamış ve ilk olarak 14 Temmuz 1967'de Marom Golan yerleşimini kurmuştur (Murphy, 2008). 2023 yılı itibarıyla yaklaşık olarak 20.000 kişinin yaşadığı Golan Tepeleri'nde 30'dan fazla Yahudi yerleşimi bulunmaktadır (BBC News, 2023).

Sonuç olarak, İsrail'in izlemiş olduğu yerleşimciler politikasının sonuçları hem Suriye ile ilişkilerinin bozulmasına hem de Orta Doğu'da çatışmanın son bulmasına karşı sürdürebilir bir çözümün önündeki ana engel olmaya devam etmektedir.

İsrail-Suriye Barış Umudu

1990'lı yıllarda başlayan barış süreci kapsamında, İsrail ile Suriye arasında da kapsamlı barış görüşmeleri başlatılmıştır. 1993 ile 1995 yılları arasında, İsrail'in barış ve güvenliğin sağlanması karşılığında (Rabinovich, 2018: 27), 1967 sınırı dahilinde Golan Tepeleri'nden çekilme vaadi olarak bilinen "Rabin teminatı" taraflar arasında görüşmelerin olumlu ilerlemesini sağlamıştır (Daoudy, 2008: 215). İsrail Başbakanı İzak Rabin'in suikastı sonrasında hem taraflar arasında yaşanan çatışmalar hem İsrail'in Lübnan'a yönelik başlattığı operasyon hem de İsrail'de seçimler sonucu Netanyahu'nun iktidara gelmesi işbirliğinin zayıflamasına neden olmuştur. 1999 yılında Ehud Barak'ın İsrail'de yönetimine gelmesi ve seçim vaatlerinde Lübnan'dan çekilerek kuzey sınırlarının güvenlikleştirilmesi kapsamında Suriye ile görüşmeler yeniden başlatılmaya çalışılmıştır (Daoudy, 2008: 227). 2000 yılında ABD Başkanı Bill Clinton arabuluculuğunda yeniden başlatılan müzakere sürecinde İsrail'in Tiberiya Gölü ve Ürdün Nehri suları üzerinde egemenliğinin sağlanması koşuluyla 1967 sınırını kabul edeceğini dile getirmesinin ardından Esad yönetimi, İsraillilerin "barışı istemediğini" belirterek toplantıya son vermiştir (Daoudy, 2008: 228).

İsrail ve Suriye arasındaki barış görüşmelerinin 2000 yılında başarısızlıkla sonuçlanmasından bu yana, Hafız Esad'ın ölümü ve oğlu Beşar Esad'ın iktidara gelmesi, 2003'te ABD liderliğindeki Irak Savaşı ve Nisan 2005'te Suriye birliklerinin Lübnan'dan çekilmesi gibi önemli uluslararası ve bölgesel gelişmeler iç ve ikili pazarlık dinamiklerini büyük ölçüde etkilemiştir (Daoudy, 2008: 216). Özellikle 2001 sonrası dönemde Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler bölge coğrafyasının şekillendirilmesine ve bu karışık düzen içerisinde sınırların yeniden yapılandırılmasına fırsat tanımıştır. Bu durumu avantaja çeviren İsrail, Golan Tepeleri'nin ilhakını güvenlik sorunu gerekçesiyle meşrulaştırmaya devam etmektedir.

Taraflar arasında 2000 sonrası dönemde ilk görüşmeler 2008 yılında Türkiye'nin arabuluculuğunda gerçekleştirilmiştir. Ancak İsrail'in Gazze'ye yönelik operasyonu sonrasında Türkiye ile ilişkilerin bozulma noktasına gelmesi ve yeni iktidara gelen Netanyahu yönetiminin, Suriye ile Türkiye'nin arabuluculuğu altında dolaylı barış görüşmelerini reddederek, yeni müzakerelerin doğrudan olması gerektiğini belirtmesi sonrasında ilişkiler donma noktasına gelmiştir (Allah, 2016: 100 ve 110). 2010 yılında ise, İsrail'in Golan Tepeleri'nden geri çekilmesine yönelik Suriye ile yaptığı barış görüşmeleri 2011 yılında Arap Baharı sürecinin Suriye'ye sıçramasıyla sonuçsuz kalmıştır (Kershner, 2012). 2011 sonrası dönemde, Golan Tepeleri'nin tekrar gündeme gelmesine neden olan olay ise, ABD Başkanı Donald Trump'ın 25 Mart 2019 tarihinde almış olduğu başkanlık kararında, İsrail'in Golan Tepeleri üzerindeki egemenliğini tanıyan deklarasyonu imzalaması olmuştur. Başkan Trump'ın almış olduğu bu kararı ABD'nin, Filistin-İsrail barış sürecindeki arabulucu diplomasisi başta olmak üzere Suriye-İsrail çatışmasına müzakere yoluyla çözüm bulma umutlarını olumsuz yönde etkilemiştir.

BM Güvenlik Konseyi'nin İsrail ile Suriye arasındaki Golan Tepeleri sorununa müdahalesi ise, sorunun çerçevesini belirleyen kararları ve barış güçleri ile sınırlı kalmıştır. Bu kapsamda, Golan Tepeleri ile ilgili olarak BM Güvenlik Konseyi'nde sadece üç karar alınmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 (sırasıyla 1967 ve 1973 tarihli) kararları, İsrail silahlı kuvvetlerinin Golan Tepeleri'nden çekilmesi çağrısında bulunurken, 497 (1981)² kararında ise, İsrail'e, Golan'ı ilhak ettiği iddia edilen yasayı iptal etmesi çağrısında bulunmuştur (Kattan, 2019: 80). 1967 ve 1973 Savaşı sonrasında BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 242 ve 338 sayılı kararları, sorunun çözümü için her iki tarafında kabul ettiği ortak bir zemin oluşturmaktadır. Ancak alınan kararın uygulanmasında tarafların kararı farklı yorumlaması ortak zemini tehlikeye sokmaktadır. Suriye karara göre, İsrail'in 1967 Savaşı öncesi topraklara çekilmesi gerekliliğini savunurken, İsrail ise "güvenli ve tanınmış sınırlar" ibaresi çerçevesinde sınırların müzakereye açık olduğunu savunmaktadır (Süer, 2012: 226).

İsrail-Suriye ilişkilerindeki müzakere sürecinde barışın önündeki temel engellerden biri Golan Tepeleri sorunu olmuştur. İsrail'in, Suriye ile gelecekte varılacak bir barış anlaşmasının bir parçası olarak Golan Tepeleri'nden çekilme olasılığına ilişkin

² Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 497 sayılı kararında, "İsrail'in işgal altındaki Golan Tepeleri'nde kendi kanunlarını, yargısını ve idaresini uygulama kararı hükümsüzdür ve uluslararası hukuki geçerliliği yoktur." Bkz: UNSC Res. 497.

tartışmalar neredeyse tamamen güvenlik boyutları ve bölgenin Suriye'nin kontrolüne geçmesi halinde Celile bölgesindeki Yahudi yerleşimlerine yönelik algılanan tehdit etrafında yoğunlaşmaktadır (Peters and Newman, 2013: 140). Bu açıdan, İsrail'in Suriye ile barış anlaşması yapma konusunda iki temel kaygısı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Suriye'de yaşanan iç savaş sonucu rejim güvenliği sorunu, ikincisi ise Suriye'nin İran ile işbirliği yaparak Hizbullah'a desteği İsrail'in güvenlik kaygılarını artırmaktadır. Güvenlik kaygıları nedeniyle İsrail, İslamcı grupların sınırı geçip İsrail'e saldırma girişimlerini önlemek amacıyla İsrail-Suriye sınırı boyunca 5 metre yüksekliğinde ve yaklaşık 250 kilometre uzunluğunda bir ayırım duvarı inşa etmiştir (Vick, 2013). Inbar'a göre (2011:3-12) Golan Tepeleri, Arapların Yahudi devletine karşı düşmanca yaklaşımı göz önüne alındığında, İsrail'in ulusal güvenliği açısından kilit bir öneme sahiptir. Suriye açısından ise Golan Tepeleri, kendi egemen toprakları olmakla birlikte Golan Tepeleri'nden İsrail'in çekilmesi, İsrail'le yapılacak herhangi bir barış anlaşmasının gerekli şartı olarak görülmektedir. “Barış için toprak” ilkesi çerçevesinde her iki tarafın da güvenlik sorunları aşılarak geri çekilme söz konusu olmadıkça taraflar arasında barış umudu azalmaktadır. 1990'lı yıllarda barış görüşmelerinin başlamasıyla birlikte iyimser bir hava yakalanmasına rağmen iki ülke arasında geçmişten gelen güvensizlik dalgası kalıcı bir barışın sağlanmasında engel teşkil edici en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. İsrail ve Suriye arasında barışın sağlanabilmesi için, her iki tarafın da BM Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği kararlara dayalı olarak müzakereleri başlatması gerekmektedir. Her iki tarafın gelecekte barış ve huzur içinde bir arada yaşayabilmesi için Suriye'nin Yahudi devletine yönelik varoluşsal tehditlerine son verip karşılığında İsrail'in Golan Tepeleri'nin işgalinden vazgeçmesi konusunda anlaşmaya varması önemlidir (Tripathi, 2021: 67). Ancak aynı zamanda Golan Tepeleri sorununun geleceğine ilişkin tahminler yapmak Suriye iç savaşıyla iç içe olduğu için daha farklı belirsizlikleri içinde barındırmaktadır. İsrail için Suriye'de uzun sürecek bir iç savaş, Golan Tepeleri'nin güvenliğini sağlamanın en iyi yolu olarak gözükmektedir (Thorleifsson, 2013). Bu nedenle, devam eden belirsizliklerin, İsrail'in kısa vadeli çıkarlarına, açık bir galibin ortaya çıkmasından daha fazla hizmet ettiği söylenebilir (Hanauer, 2016: 2).

Sonuç

Çalışmada İsrail'in, savunulabilir sınırlar stratejisi çerçevesinde, Suriye ile olan Golan Tepeleri sorununa yönelik yaklaşımı ele alınmıştır. Elde edinilen bilgiler ışığında savunulabilir sınırlar stratejisinin, İsrail'e stratejik derinlik kazandırdığı söylenebilir. Golan Tepeleri, güvenlik açısından bakıldığında savunma hattı olarak İsrail'e caydırıcılık kazandırmaktadır. Bununla birlikte Golan Tepelerinde su kaynaklarının varlığı, İsrail'in bölgeyi kontrol etmek istemesinin bir diğer önemli nedenidir. İsrail, askerî açıdan savunulabilir sınırlar sağlamak için 1967 Savaşı'nda ele geçirdiği Arap topraklarının bir kısmının muhafaza edilmesi gerektirdiği düşüncesini BM Güvenlik Konseyi'nin “güvenli ve tanınmış sınırlar” kapsamı doğrultusunda devam ettirmektedir. İsrail'in savunulabilir sınırlara ilişkin stratejisi, barış müzakerelerinde de “önce güvenlik” söylemini destekler nitelikte olmuştur. Bu açıdan Golan Tepeleri, Şam'a çok yakın bir uzaklıkta yer aldığı ve Suriye'ye karşı bir “tampon bölge” oluşturarak savunulabilir sınırlar stratejisinin bir parçasını oluşturmaktadır. Güvenlik unsurunun yanında, su kaynakları açısından da büyük stratejik öneme sahiptir.

İsrail ve Suriye arasında tarihsel olarak ortaya çıkan güvensizlik dalgası, Golan Tepeleri sorununun barışçıl yollarla çözümü içinde engel nitelik taşımaktadır. Golan Tepeleri sorunun çözülmesiyle terörle mücadele ve doğal kaynakların paylaşılması gibi barışa engel teşkil edecek sorunların kalkması ile Orta Doğu barış sürecine giden yolda önemli bir adım atılmış olacaktır. Ancak sorunun çözümünde Suriye İç Savaşı, Golan Tepeleri'nin geleceğini belirsiz hale getirirken, bu belirsizliğin İsrail'in kısa vadeli çıkarlarına hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Al-Marsad (2023). The Occupied Syrian Golan, <http://golan-marsad.org/wp-content/uploads/Al-Marsad-Overview-of-the-Occupied-Syrian-Golan.pdf> (Erişim Tarihi: 20.12.2023).

Allah, M. A. (2016). An account of the 2008 Syrian-Israeli negotiations in Turkey. *Contemporary Arab Affairs*, 9 (1), 100-114.

Allon, Y. (1976). Israel: The Case for Defensible Borders. *Foreign Affairs*, 55 (1), 38-53.

BBC News (2018), Golan Tepeleri: ABD Başkanı Trump İran nükleer anlaşmasından çekildiklerini açıkladı, 7 Mayıs 2018 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44033357> (Erişim Tarihi: 17.11.2024).

BBC News (2019), Golan Tepeleri: ABD, Trump'ın kararıyla İsrail'in egemenliğini tanıdı, 29 Mart 2019 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47696932> (Erişim Tarihi: 22.11.2023).

BBC News (2023), Golan Heights Profile, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-14724842>. (Erişim Tarihi: 20.12.2023).

Biabanpeima, M. (2017). The Centers of crisis in the Levant Region: *The Golan Heights. Journal of Advanced Research in Social Sciences and Humanities*, 2 (4), 264-269. ^[11] Doi: <https://dx.doi.org/10.26500/JARSSH-02-2017-0404>.

Brom, S. (2007). From Rejection to Acceptance: Israeli National Security Thinking and Palestinian Statehood. *Special Report No. 177*, United States Institute of Peace, 1-19.

Bulloch J. and Danvish, A. (1993). *Water War.*, London: Victor Gollancz.

Cordesman, A. H. (2000). Peace and War: Israel versus Syria. *Center for Strategic and International Studies*.

Dajani, M. (2011). Dry Peace: Syria- Israel and the Water of the Golan, London: Atkin Paper Series.

Daoudy, M. (2008). A Missed Chance for Peace: Israel and Syria's Negotiations over the Golan Heights. *Journal of International Affairs*, 61 (2), 215-234.

Dayan, U. (2012a). Israel's National Security Considerations in Its Approach to the Peace Process. *Jewish Political Studies Review*, 24 (1/2), 23-31.

Dayan, U. (2012). Defensible Borders to Ensure Israel's Future, *Jerusalem Center for Public Affairs*, https://jcpa.org/requirements-for-defensible-borders/defensible_borders_to_ensure_israels_future/.

- Ettinger, Y. (2019). Defensible borders in the Middle East, *JNS*, <https://www.jns.org/defensible-borders-in-the-middle-east/> (Erişim Tarihi: 13.12.2023).
- Garwood- Gowers, Andrew (2011). Israel's Airstrike on Syria's Al-Kibar Facility: A Test Case for the Doctrine of Pre-emptive Self-Defence?, *Journal of Conflict & Security Law*, 16 (2), 263-291.
- Gleick, P. H.; Yolles, P.; Hatami, H. (1994). Water, War & Peace in the Middle East. *Environment*, 36.3.
- Gold, D. (2022). Preserving Israel's Doctrine of Defensible Borders. Jerusalem: Jerusalem Center for Public Affairs.
- Govhari, N. (2018). The Paradox of Israeli-Palestinian Security: Threat Perceptions and National Security vis-a-vis the Other in Israeli Security Reasoning. UK: ICSR.
- Hanauer, L. (2016). *Israel's Interest and Options in Syria*, RAND Cooperation.
- Hasson, S. (2010). Israel's Geopolitical Dilemma, *Eurasian Geography and Economics*, 51:6, 694-715, Doi: 10.2747/1539-7216.51.6.694
- Hof, F. C. (1999). The line of June 4, 1967, *Middle East Insight*, 14,17-23, at <http://www.us-israel.org/jsource/Peace/671line.html>.
- Inbar, E. (2011). The Status Quo with Syria in The Golan Heights Is Best For Israel. *Middle East Review of International Affairs*, 15 (3), 29-39.
- Inbar, E. (2011a). *Israeli Control of the Golan Heights: High Strategic and Moral Ground for Israel*. Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Bar-Ilan University.
- JCPA, Defensible Borders for Israel, <https://jcpa.org/program/defensible-borders-for-israel/> (Erişim Tarihi: 14.12.2023).
- Kattan, V. (2019). U.S. Recognition of Golan Heights Annexation: Testament to Our Times, *Journal of Palestine Studies*, 48(3), 79-85, Doi: 10.1525/jps.2019.48.3.79.
- Kershner, I. (2012). Secret Israel-Syria Peace Talks Involved Golan Heights Exit. New York Times, <https://www.nytimes.com/2012/10/13/world/middleeast/secret-israel-syria-peace-talks-involved-golan-heights-exit.html?module=inline>. (Erişim Tarihi: 24.10.2023).
- Kumaraswamy, P. R. (1999). The Golan Heights: Israel's Predicaments. *Strategic Analysis*, 23 (7), 1155-1175.
- Knudsen, E. L. (2001). The Syrian-Israeli Political Impasse: A Study in Conflict, War and Mistrust. *Diplomacy and Statecraft* 12 (1), 213-234.
- Mcpeak M. A. (1976). Israel: Borders and Security. *Foreign Affairs*, 54 (3), 426-443.
- Maoz, A. (1994). Application of Israeli Law to the Golan Heights is Annexation. *Brooklyn Journal of International Law*, 20, 355-396.
- Murphy, R. (2008). Irish Centre for Human rights, Changing the Landscape: Israel's Gross Violations of International Law in the Occupied Syrian Golan, Al-Marsad, http://golan-marsad.org/wp-content/uploads/Changing_The_Landscape.pdf

- Muslih, M. (1993). The Golan: Israel, Syria, and Strategic Calculations. *Middle East Journal* 47 (4), 611- 632.
- Neff, D. (1994). Israel-Syria: Conflict at the Jordan River 1949-1967. *Journal of Palestine Studies* 23 (4), 26-40.
- Peters, J. and Newman, D. (2013). *Routledge Handbook on the Israeli-Palestinian Conflict*. London and New York: Routledge.
- Piven, B. (2013). Timeline: Israeli attacks on Syrian targets, Aljazeera, <https://www.aljazeera.com/features/2013/5/5/timeline-israeli-attacks-on-syrian-targets> (Erişim Tarihi: 25.08.2024).
- Rabinovich, I. (2018). The Rabin Assassination as a Turning Point in Israel's History, *Israel Studies*, 23 (3), 25-29.
- Ram, M. (2015). Colonial Conquests and The Politics of Normalization: The Case of the Golan Heights and Northern Cyprus. *Political Geography*, 47, 21-32.
- Resnick, U. (2011). The Empirical Case for Defensible Borders, Jerusalem Post, <https://www.jpost.com/opinion/op-ed-contributors/the-empirical-case-for-defensible-borders>. (Erişim Tarihi: 13.12.2023)
- Rodman, D. (2001). Israel's National Security Doctrine: An Introductory Overview. *Middle East Review of International Affairs*, 5(3), 71-86.
- Rodman, D. (2022). The Influence of Territorial Considerations on Israeli National Security Doctrine: Continuity and Change. In: *The Palgrave International Handbook of Israel*. Singapore: Springer Nature Singapore, 2022. p.1-11.
- Shlaim, A. (2015). *Demir Duvar, İsrail ve Arap Dünyası*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Sınmaz, K. (2017). Orta Doğu'da Su ve Barış, İNSAMER, <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-ortadogu-da-su-ve-baris-israil-in-su-gaspi-ve-bolgesel-politikalari.pdf> (Erişim Tarihi: 18.12.2023).
- Slater, J. (2002). Lost Opportunities for Peace in the Arab-Israeli Conflict: Israel and Syria, 1948-2001. *International Security*, 27 (1), 79-106.
- Steinitz, Y., et al. (2005). *Defensible Borders for a Lasting Peace*. Jerusalem Center for Public Affairs.
- Süer, B. (2012). Suriye-İsrail Barış Görüşmeleri: Olgunlaşma Teorisi Perspektifinden Bir Analiz. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2), 217-254.
- The Jerusalem Post (JP) (2016). FM: If Syria Provokes Israel, Assad will be out of power. <https://www.jpost.com/Israel/FM-If-Syria-provokes-Israel-Assad-will-be-out-of-power>. (Erişim Tarihi: 02.12.2023).
- The White House (2019), Proclamation on Recognizing the Golan Heights as Part of the State of Israel, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/presidential-actions/proclamation-recognizing-golan-heights-part-state-israel/> (Erişim Tarihi: 23.08.2024).
- Thorleifsson, C. M. (2013). A Fragile Cold Peace: The Impact of the Syrian Conflict on Israeli-Syrian Relations. *The Norwegian Peace Building Resource Centre (NOREF)*,

http://www.peacebuilding.no/var/ezflow_site/storage/original/application/ea883668809494555f78ac913f12a8ff.pdf (Erişim Tarihi: 22.12.2023).

Tripathi, S. (2021). Politics of Occupation and Normalization: The Case of Golan Heights. The Center for Middle East Studies, <https://pure.jgu.edu.in/id/eprint/1642/1/Tripathi57-69.pdf>. (Erişim Tarihi: 14.12.2023).

UNSC Res. 350 (31 Mayıs 1974). UN Doc S/Res/350. <http://unscr.com/en/resolutions/350>.

UNSC Res. 497 (17 Aralık 1981). UN Doc S/Res/497. <http://unscr.com/en/resolutions/497>.

Vick, K. (2013). Life on the Golan Heights echoes Israel's policy with Syria. Time World, September 19th. <http://world.time.com/2013/09/19/life-on-the-golan-heightsechoes-israels-policy-withsyria/#ixzz2j7L2p2IV> (Erişim Tarihi: 23.12.2023).

Wessels, J. I. (2015). Down to the River: Identity, Citizenship, Security, Borders and Water in the Occupied Golan Heights, *Middle East Critique*, 24 (3), 269–287, <http://dx.doi.org/10.1080/19436149.2015.1046709>

Wolf, A. T. and Newton, J. (2008). *Case Study of Transboundary Dispute Resolution: The Jordan River Johnston Negotiations 1953–1955; Yarmuk Mediations 1980s*. Oregon State University, Corvallis.

Structured Abstract

The Golan Heights, although a mountainous plateau located in the southwest of Syria and northeast of Israel, is a valuable region in terms of both its strategic location and natural resources. It reaches the lower branch of the Yarmouk River in the south, Mount Hermon, which draws the Syrian-Lebanese border in the north, and Lake Galilee (Tiberia or Kinneret) in the west, forming a border with Israel (Cordesman, 2000, p. 26). The Golan Heights are important in terms of their proximity to the Syrian capital Damascus, the fact that they are a high area and that they allow military movements to be easily monitored, and that they act as a buffer zone in the event of a possible war. In addition to their geo-strategic importance, the fact that the water resources in the region are of vital importance to both countries causes a sharing problem and constitutes the most important issue of the peace talks between the two countries. The tension and conflict that began as ideological and religious polarization between the two countries after the establishment of the State of Israel in 1948 turned into a struggle for sovereignty when two-thirds of the Golan Heights were occupied by Israel in the 1967 war. For Israel, the Golan Heights were synonymous with national security; for Syria, taking them back was of critical importance in ensuring national pride and morale.

The Golan Heights issue between the two countries stems from several different elements such as territory/sovereignty, natural resources and security. The Golan Heights issue, which has been pushed to the background with the Syrian civil war, is also important in terms of the stability of the regional geography. In the study, a qualitative approach was adopted within the analytical framework of Israel's defensible borders strategy by examining the existing literature. For this purpose, the background of the Golan Heights issue between Israel and Syria was discussed in the first part of the study, and the fundamental problems experienced between the parties regarding the Golan Heights were discussed in the second part. In the last part, the hope for peace between Israel and Syria was evaluated.

Defensible borders provide Israel with strategic depth. From a security perspective, Israel continues to maintain the idea that in order to provide militarily defensible borders, some of the Arab lands it captured in the 1967 War must be preserved, in line with the UN Security Council's "secure and recognized borders" scope. Israel's strategy regarding defensible borders has also supported the "security first" discourse in peace negotiations. In this respect, the Golan Heights constitute a part of the defensible borders strategy by creating a "buffer zone" against Syria. Within the framework of the defensible borders strategy, the Golan Heights are important for Israel's military security as they are located very close to Damascus. In addition to the security element, they also have great strategic importance in terms of water resources and Jewish settlers.

The wave of mistrust that has historically emerged between Israel and Syria poses an obstacle to the peaceful resolution of the Golan Heights issue. With the resolution of the Golan Heights issue, an important step will be taken on the path to the Middle East peace process by eliminating issues that would hinder peace, such as the fight against terrorism and the sharing of natural resources. However, while the Syrian Civil War has made the future of the Golan Heights uncertain in resolving the issue, it is understood that this uncertainty serves Israel's short-term interests.

Nükleer Kriz'in İran Politikalarına Etkilerinin Analizi

Analysis of the Effects of the Nuclear Crisis on Iranian Policies

Ayşe ATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-6160-6343, email: aatas@ahievran.edu.tr

Öz

2002 yılında İran'ın deklare etmediği nükleer tesislerinin olduğunun ortaya çıkmasının ardından İran nükleer krizi patlak vermiş ve bu konuda halen genel bir konsensüs sağlanamamıştır. 2002 sonrası dönemde İran tüm uluslararası baskılara rağmen nükleer programını sürdürmeye devam etmiş ve artık “nükleer eşik devleti” olmaya hayli yaklaşmıştır. İran'a küresel ve bölgesel politikalar bakımından, stratejik avantajlar kazandıracak olan nükleer programının devam ettirilmesini İran siyasetinin tüm tarafları tarafından desteklenmektedir. Bu çalışmada, İran'ın nükleer çalışmalarının tarihçesi ele alınarak, nükleer programın İran'ın iç ve dış siyasetindeki ve güvenliğine olan etkilerinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda makalede öncelikle konuya ilişkin mevcut literatür incelenmiş, iç ve dış politikasındaki karar alıcıların İran'ın nükleer çalışmalara ilişkin politikaları değerlendirilerek, programın İran güvenliğine olan etkileri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, ABD, Nükleer Kriz, Nükleer Eşik, Ambargo.

Abstract

In 2002, the Iranian nuclear crisis erupted following the revelation that Iran had undeclared nuclear facilities and has yet to achieve a general consensus. In the post-2002 period, Iran has continued to pursue its nuclear program despite all international pressures and is now very close to becoming a nuclear threshold state. The continuation of Iran's nuclear program, which will give Iran strategic advantages in terms of global and regional policies, is supported by all parties in Iranian politics. This study aims to analyze the history of Iran's nuclear program and its impact on Iran's domestic and foreign policies and security. To this end, the article first examines the existing literature on the subject, evaluates the policies of domestic and foreign policy makers regarding Iran's nuclear activities, and analyzes the effects of the program on Iran's security.

Keywords: Iran, USA, Nuclear Crisis, Nuclear Threshold, Embargo.

Makale Türü / Article Type	Başvuru Tarihi / Submitted	Kabul Tarihi / Accepted
Araştırma Makalesi/Research Article	18.12.2024	15.02.2025
Ataş, A. (2025). Nükleer Kriz'in İran Politikalarına Etkilerinin Analizi. <i>Bölgesel Araştırmalar Dergisi</i> , 9(1), 18-39.		

Giriş

Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) İkinci Dünya Savaşı sırasında kullanmış olduğu atom bombası, savaş sonrası dönemde uluslararası camiada nükleer enerjiye/teknolojiye yönelik büyük bir ilginin ortaya çıkmasına neden olmuştur. ABD'nin ardından 1949 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) ve İngiltere'nin de nükleer silah üretmeyi başarması sonrasında ABD yönetimi nükleer enerji çalışmalarının daha barışçıl amaçlarla kullanılması ve denetlenebilir olması amacıyla dost ve müttefik ülkelerle nükleer enerji çalışmaları konusunda bir iş birliği programı geliştirmiştir. ABD'nin 1953'te başlatmış olduğu "Barış İçin Atom" projesi çerçevesinde nükleer enerji reaktörü kurduğu ülkelerden biri de İran olmuştur. Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminde İran ile ABD arasındaki yakınlaşma sadece nükleer çalışmalar alanıyla sınırlı kalmamıştır. İran, ABD'den dönemin en gelişmiş silahlarını satın almış, ayrıca iki ülke arasında askeri, siyasi ve ekonomik bir yakınlaşma süreci başlamıştır.

ABD ile İran arasındaki yakın ilişki İran'ın nükleer enerji çalışmalarındaki işini kolaylaştırmış hem Amerikan hem de Avrupa şirketleri ile nükleer enerji konusunda iş birliğine gidilebilmesine olanak sağlamıştır. İran'da Şah döneminde başlatılan nükleer çalışmalar, 1979 İran Devrimi ile birlikte Ayetullah Humeyni'nin bu konudaki olumsuz tutumu nedeniyle durma noktasına gelmiştir. Ancak 1980-1988 yılları arasında yaşanan İran-Irak Savaşı, İran'daki devrimci yöneticilere nükleer enerjinin ve hatta nükleer silahlara sahip olmanın ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. 1989'da Ayetullah Humeyni'nin ölmesinin ardından dini lider pozisyonuna Ali Hamaney'in, Cumhurbaşkanlığı makamına da Haşimi Rafsancani'nin geçmesiyle birlikte İran, nükleer çalışmalar konusunu tekrar ele almış ve uluslararası iş birliği imkanlarını aramaya başlamıştır. İran bu dönemde SSCB ile bir anlaşma yapma imkanına sahip olmasına karşın, SSCB'nin dağılması ile bu anlaşmayı hayata geçirme imkanına kavuşamamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından İran ile Rusya Federasyonu arasında imzalanan anlaşma ile İran'daki nükleer enerji çalışmaları yeniden başlamıştır. Ancak 2002 yılında İran rejiminin muhalifleri tarafından, İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'ndan (IAEA) gizli olarak nükleer çalışmalar yürüttüğü ve çok sayıda gizli tesisinin olduğunun duyurulması, uluslararası kamuoyunda büyük bir infiale sebep olmuştur. İran'ın nükleer çalışmalarının denetime açılması amacıyla hem IAEA hem de Avrupa Birliği'ni temsilen İngiltere, Fransa ve Almanya İran ile görüşmelerde bulunmuşlardır. Yürütülen diplomatik çabalar, ABD'nin olumsuz tutumu nedeniyle uzun bir süre sonuca ulaşamamıştır. Bu süreçte Rusya ve Çin'den diplomatik ve siyasi destek almayı başaran İran'ın gizlemekte olduğu yeni tesislerin ortaya çıkması, Rusya ve Çin'in desteğini de kaybetmesine neden olmuş ve Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nce niteliği gün geçtikçe ağırlaşmakta olan yaptırımlar uygulanmaya başlamıştır. Diplomatik, ekonomik ve siyasi yaptırımlarla karşı karşıya kalan İran bunun sonucunda nükleer çalışmalar konusunda uluslararası iş birliğine ikna olmuştur. Ayrıca bu dönemde ABD'nin başında bulunan Barack Obama'nın sorunun diplomatik yollarla çözümüne destek vermesi sayesinde 2015 yılında İran ile BM'nin daimî üyeleri ve Almanya arasında, İran'ın nükleer enerji çalışmalarını sınırlamayı ve denetlemeyi içeren bir uluslararası anlaşmanın imzalanması mümkün olmuştur. 2018 yılında ABD'nin başına geçen Donald Trump'ın seçim süreci boyunca muhalif olduğunu açıkladığı bu anlaşmadan, ABD'nin çekildiğini duyurması üzerine İran'ın nükleer enerji

çalışmalarının denetimi ve sınırlandırılması sorunu yine çözümsüzlüğe sürüklenmeye başlamıştır. İran'ın nükleer enerji teknolojisindeki ilerleme çabası günümüzde önemli bir uluslararası krize dönüşmüş olsa da İran'ın çalışmaların sürdürülmesi konusunda ısrarcı olacağı da açıktır.

Bu çalışmanın temel iddiası İran'ın iç ve dış politikasında atfedilen önem ve güvenlik hassasiyeti nedeniyle, İran'ın nükleer enerji çalışmalarını askıya almasının mümkün olmadığıdır. Bu doğrultuda çalışmada İran'ın nükleer enerji çalışmalarının tarihçesine, İran'ın iç politikasında ve dış politikasında nükleer enerjinin önemine yerilecektir. Ayrıca ABD ile olan sorunlu ilişkileri nedeniyle İran'ın güvenliği bakımından da nükleer enerjinin önemi ele alınacaktır.

İran Nükleer Krizi'nin Tarihi

ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında Hiroşima ve Nagazaki'ye atmış olduğu atom bombalarının etkisi ve yıkım gücü dünya çapında dehşet uyandırmış, nükleer çalışmalara yönelik büyük bir ilginin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bloklar arası rekabetin kızıştığı dönemde SSCB ve İngiltere'nin de nükleer silah üretmeyi başarmasının ardından, atom enerjisine karşı duyulan endişeyi azaltmak ve ülkelerin barışçıl amaçlarla nükleer çalışmalar yürütmesini teşvik etmek amacıyla, Başkan Dwight Eisenhower'ın BM Genel Kurul'unda yapmış olduğu bir konuşma ile "Barış İçin Atom" projesini başlamıştır (Patrikarakos, 2012:4). ABD bu proje çerçevesinde, nükleer çalışmalar yapmak isteyen aralarında İran'ın da yer aldığı dost ve müttefik ülkelerin bilimsel altyapılarını oluşturmalarını teşvik etmek amacıyla, küçük çaplı araştırma reaktörleri vererek çalışmalarını desteklemiştir.

Nükleer çalışmalara yönelik gün geçtikçe artan ilgiye karşın, Fransa ve Çin'in de nükleer silah üretmeyi başardığını duyurmasıyla birlikte nükleer silahların yayılması ve dünyanın yıkıcı bir nükleer savaş tehdidiyle karşı karşıya kalması olasılığı artmıştır. Bu doğrultuda, nükleer çalışmaların denetlenmesi amacıyla ve atom enerjisinin küresel ölçekte barış, sağlık ve refahın artırılması amacıyla kullanılması için Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK) kurulmuştur (Akbaş ve Baş, 2013:23). Ayrıca nükleer silahlar geliştirme yarışının uluslararası boyutta hızlanması ile birlikte 1968 yılında nükleer silah üretmeyi başarmış olan ABD, SSCB, İngiltere, Fransa ve Çin'in nükleer silahlara sahip olmasına izin veren, henüz nükleer silah üretmeyi başaramamış ülkelerin ise nükleer silahlar geliştirmesini engelleyen "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons) imzalanmıştır (United Nations, 1968).

İran Nükleer Enerji Çalışmalarının Tarihçesi

İran nükleer çalışmalara ilişkin olarak uluslararası ilginin arttığı dönemde ABD tarafından başlatılan "Barış İçin Atom" programında yer alan ülkelere biri olmuştur. İran ile ABD arasında iki yıl süren müzakere sürecinin sonucunda 1957 yılında "Atom'un Sivil Kullanımına Dair İş birliği Anlaşması imzalanmıştır (Kibaroglu, 2006:83) İran'daki ilk nükleer çalışmalar 1959 yılında sivil amaçlı kullanılması öngörülen Tahran Nükleer Araştırmalar Merkezi'nin açılması ile başlamış, 1967 yılında Tahran Üniversitesi'ne ilk 5 megawatt termal (MWth) enerji üreten nükleer reaktörün kurulması ile devam etmiştir (Celalifer Ekici, 2009:31). Tahran Üniversitesi'ne ilk

reaktörün kurulmasının ardından İran hızla yeni nükleer reaktörlerin inşasını hedefleyen İran, bu çalışmalarının barışçıl amaçlar taşıdığına dair bir iyi niyet göstergesi olarak 1968’de NPT’yi imzalamış, 1970 yılında ise NPT’ye katılmayı onaylayan yasa İran meclisinde kabul edilmiştir (Turan, 2012:41-42.)

İran’ın nükleer çalışmalara ilişkin iş birliği sadece ABD ile sınırlı kalmamış, Avrupa ülkeleriyle de iş birliğine gidilmiştir. Bu doğrultuda 1974 yılında İran, Fransız Framatome şirketiyle Darhovin’de iki adet 950 MWth ve Alman Kraftwerk Union şirketiyle Buşehr’de iki adet 1200 MWth enerji üretecek hafif su reaktörlerinin inşası için anlaşmaya varmıştır. İran bu dönemde Amerikan şirketleri ile de 8000 MWth kapasiteye sahip sekiz adet reaktörün inşası için anlaşmaya varmıştır (Celalifer Ekinci, 2009:33). Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminde sadece ülke içinde nükleer tesislerin inşa edilmesine değil aynı zamanda nükleer çalışmalarda bulunacak İranlı bilim insanlarının ve teknik elemanların yetiştirilmesi için de iş birliği anlaşmaları yapılmıştır. Ayrıca Şah, dünyanın en büyük uranyum zenginleştirme şirketi olan Eurodif’in hisselerinin de yüzde 10’unu satın almıştır (Turan, 2008:42). İran’ın nükleer çalışmalara yönelik bu ilgisi ABD ve Avrupalı ülkeler tarafından olumlu karşılanmış, İran’ın milyarlarca dolarlık bu nükleer enerji harcamalarından faydalanmak istemişlerdir.

1979 yılında İran’da yaşanan devrim, hemen hemen her konuda olduğu gibi İran’ın nükleer çalışmalarının da geleceğini derinden etkilemiştir. Devrim’in ardından kısa süre içerisinde ülkenin yönetimini ele alan Ayetullah Humeyni döneminde, İran’ın başta ABD olmak üzere Batı dünyasıyla olan ilişkileri bozulmaya başlamış, nükleer enerji alanındaki iş birlikleri askıya alınmıştır. Humeyni’nin nükleer çalışmalara “Batılı” ve İslam öğretilerine aykırı olduğu düşüncesiyle kuşkuyla yaklaşması ise nükleer çalışmaların durma noktasına gelmesinin en önemli nedenlerinden biri olmuştur (Reardon, 2012:8-9). İran’daki yeni rejim Şah döneminde başlatılmış olan projelerin büyük bir kısmını iptal etmiş ya da rafa kaldırmış, devrim sırasında nükleer enerji alanında çalışan bilim insanlarının ve teknik elemanların önemli bir kısmının İran’dan ayrılmasına engel olmamıştır (Kıbaroğlu, 2006:87). Şah döneminde başlatılmış olan İran’ın nükleer çalışmaları, kaynak, uluslararası yardım ve yetişmiş eleman eksiklikleri gibi nedenlerle terk edilmiş, inşası kısmen tamamlanmış olan Almanların yapmakta olduğu Buşehr’deki tesisler yarım bırakılmıştır (Reardon, 2012:9)

Devrim’in ardından Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak’ın İran’a saldırısıyla başlayan İran-Irak Savaşı 1980-1988 yılları arasında sürmüştür. Savaş sırasında Irak’ın İran’a yönelik saldırılarında kullanmış olduğu yüksek teknolojiye sahip silahların etkilerinin ve kitle imha silah olmanın avantajlarının görülmesi, İranlı yetkililerin nükleer çalışmalara ilişkin önyargılarının ortadan kalkmasını sağlamıştır (Patrikarakos, 2012:102). Ayrıca savaş sırasında İran’da yaşanan elektrik kesintilerinin yanı sıra ülkenin nüfus artış hızının yüksek olması da enerji ihtiyacının artmasına ve nükleer enerji alandaki çalışmalara ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur (Dueck ve Takeyh, 2007:190)

İran’ın dini lideri Ayetullah Humeyni’nin 1989 yılındaki ölümünün ardından, Ali Hamaney dini liderlik makamına yükselmiş, Cumhurbaşkanlığı koltuğuna ise Haşimi Rafsancani oturmuştur. Bu lider değişiminin ardından, İran’daki yeni yönetim hızla nükleer çalışmalarında uluslararası iş birliği imkânı arayışına girmiştir. 1989-1997 yılları arasında görev yapan Rafsancani dönemi, İran’ın nükleer çalışmalarına yeni bir

ivme kazandırmıştır (Gold, 2009:37-40). Rafsancani sonrasında göreve gelen ve 1997-2005 yılları arasında İran Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Muhammed Hatemi döneminde de İran'ın nükleer çalışmalarına hız verilmiştir. Ancak İran ile ABD arasındaki ilişkilerin niteliği, Soğuk Savaş'ın halen devam etmekte olması bu dönemde İran'ın aradığı desteği bulamamasına neden olmuştur. Bu süreçte öncelikle geçmişte sözleşme imzalamış olduğu şirketlerle görüşmeler gerçekleştiren İran, bu arayışında olumlu bir karşılık bulamamıştır. Ardından nükleer teknolojisi konusunda ilerleme katetmiş olan SSCB, Brezilya, Arjantin, Çekoslovakya ve Çin ile görüşmeler gerçekleştirerek iş birliği imkânı arayan İran, bu ülkelerden sadece SSCB'den olumlu yanıt alabilmiştir. SSCB ile İran arasında 1989 yılında anlaşma sağlanmış olmasına rağmen, Soğuk Savaş'ın sona erdiği SSCB'nin dağıldığı bu dönemde bu anlaşmayı hayata geçirmek mümkün olmamıştır (Celalifer Ekinci, 2009:37-40). Rusya Federasyonu ile İran arasında 1995'te Almanların yarım bırakmış oldukları Buşehr'deki hafif su reaktörlerinin tamamlanmasını içeren anlaşma ABD'nin itirazlarına rağmen imzalanmıştır. Rusya, ABD'nin itirazlarına karşılık Buşehr'deki tesislerin hafif su reaktörü olması nedeniyle nükleer yayılma riski oluşturmadığını ve tesislerin UAEA denetimine açık olacağını savunmuştur (Ağır ve Bilgenoğlu, 2021:249).

İran ile Rusya arasında nükleer iş birliğinin ABD'nin itirazlarına rağmen başlatılmasına rağmen, Buşehr'deki hafif su reaktörlerinin inşasının tamamlanarak işler hale getirilmesi kolay olmamıştır. Buşehr'deki Almanların yarım bıraktığı reaktörlerin altyapısının ve işletim teknolojisinin Rus sisteminden farklı olması sürecin uzamasına neden olmuştur (Patrikarakos, 2012:141.) Buşehr'deki reaktörlerin ilkinin inşasına 2002 yılında başlanmış, 2011'de enerji üretimine başlanarak, 2013'te İran'a teslim edilmiştir. Rusya ile İran arasında 2014 yılında anlaşma sağlanan ve 2016 yılında yapımına başlanan ikinci ve üçüncü santrallerin ise inşalarının 2024 ve 2026 yıllarında tamamlanması öngörülmüştür (World Nuclear News, 2019)

İran, bir taraftan dünya kamuoyunun ve UAEA'nın da haberdar olduğu Buşehr'deki nükleer reaktör inşasının yanı sıra diğer taraftan Pakistan'ın nükleer programında yer alan önemli isimlerden biri olan Abdülkadir Han'ın da teknik desteğiyle 1990'lardan itibaren gizlice yürütmekte olduğu kendi nükleer programında da ilerleme sağlamayı başarmıştır (Köse, 2008:20). İran'ın gizlilikle yürütmekte olduğu bu gizli nükleer programının ortaya çıkması ise İran nükleer krizinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İran Nükleer Enerji Çalışmalarından İran Nükleer Krizi'ne

İran'daki mevcut rejime muhalif olan Ulusal Direniş Konseyi'nin, 2002 yılında yaptığı bir açıklamayla Arak ve Natanz'da İran'ın gizlice nükleer faaliyetler yürütmekte olduğunu duyurması uluslararası kamuoyunun tepkisine neden olmuştur. UAEA'nın İran'ın faaliyetlerini mercek altına aldığı bu dönemde, İran'ın uranyum zenginleştirme süreçlerinde hayli ilerlemiş olduğu, nükleer bir güç olma doğrultusunda plütonyum üretmeye çalıştığı ve hatta kaygı verici bir gösterge olarak kendi kendine yeterli noktasına ulaşmakta olduğu görülmüştür (Dueck ve Takeyh, 2007:191). Gizli nükleer tesislerinin ortaya çıkmasının ardından İran yaptığı açıklama ile Buşehr'deki tesislerinin yanı sıra sahip olduğu on dört nükleer tesis ve dokuz bölgenin yönetimini UAEA'nın kendi kendini koruma koşullarına uygun olarak sürdürmekte olduğunu ilan etmiştir (Takeyh, 2012:4) Bunun ardından İran'ın nükleer tesisleri UAEA tarafından

denetlenmiş, dönemin UAEA başkanı Muhammed El-Baraday, İran'a NPT¹ ek protokolünü imzalaması ve nükleer programının detaylarının açıklanması çağrısında bulunmuştur. İran'ın nükleer tesislerinde yapılan denetimler sonucunda İran'ın nükleer silah üretmekte olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunamamış olsa da Abdülkadir Han'ın 2004 yılında İran'a nükleer silah teknolojisi hakkında bilgi sattığını açıklamış olması İran hakkındaki silah üretme suçlamalarının tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur (Birdişli, 2012:39)

İran'ın nükleer krizini bu dönemden itibaren beş farklı dönemde ele almak mümkündür: 2003-2005 İran ve AB üçlüsü (İngiltere-Fransa-Almanya) müzakere dönemi, 2005-2013 İran'ın nükleer çalışmalarının aşama kaydettiği ancak diplomasinin başarısız olduğu dönem, 2013-2015 nükleer anlaşma için yoğun diplomasi ve karşılıklı tavizler dönemi, 2015-2018 nükleer anlaşmanın taraf tüm devletlerin katılımıyla sürdürülen anlaşma dönemi ve son olarak ABD'nin 2018'de anlaşmadan çekilmesiyle başlayan ve halen devam etmekte olan dönem (Şen, 2022:458).

2003-2005 döneminde İran'la yapılan görüşmeleri, AB üçlüsü olarak anılan İngiltere-Fransa ve Almanya yürütmüştür. İran Devrimi'nin ardından ABD ile İran ilişkilerinin olumsuz yönde seyri ve 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında önce Afganistan'a ardından da Irak'a yönelik operasyonlarının ABD'nin Orta Doğu'daki imajını olumsuz etkilemesi nedeniyle ABD görüşme sürecinin bu döneminde doğrudan yer almamıştır. Bu dönemde AB üçlüsünün İran'dan temel talepleri; uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması, nükleer çalışmaların şeffaflığının sağlanması ve NPT Ek Protokolü'nün İran tarafından imzalanarak uygulamaya geçirilmesi olmuştur (Sinkaya, 2009:72). Aralık 2002'de başlayan ve AB ile İran arasında ticari iş birliğini içeren ilk müzakere süreci, AB'nin İran'la müzakerelere başlanması için İran'ın NPT Ek Protokolü'nü imzalamasını önşart olarak öne sürmesi nedeniyle 2003 Haziran'ında askıya alınmıştır (Keskin, 2013:97). AB üçlüsü ile İran arasında yürütülen müzakereler sonucunda imzalanan 14 Kasım 2004 Anlaşması'yla İran, Avrupa'dan nükleer teknoloji, ekonomi ve güvenlik konularına ilişkin yardım alması karşılığında geçici ve gönüllü olarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerine askıya alma taahhüdünde bulunmasına karşın, kendi topraklarında uranyum zenginleştirme hakkını savunma konusunda kararlı ve tavizsiz bir tavır sergilemiştir (Şen, 2022:459-460). Bu süreçte İran'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olabilmesi ve yıllardır ambargolar nedeniyle ihtiyaç duyduğu uçak parçalarını alabilmesinin önü açılmış olmasının karşın, ABD'nin İran'dan daha fazla tavizde bulunmasını istemesi, AB Üçlüsü ile İran arasındaki müzakere sürecine zarar vermiştir (Keskin, 2013:99-100).

AB Üçlüsü ile yapılan müzakere sürecinde aradığını bulamayan İran, Eylül 2005'ten itibaren uranyum zenginleştirme faaliyetlerine geri dönmüştür. 2005 yılında İran'da gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimleri de İran'ın bu politikasını etkilemiştir. Hatemi'nin ardından seçilen ve 2005-2013 yılları aralığında Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Mahmud Ahmedinecad döneminde, İran dış politikasındaki gerilim artmıştır.

¹ NPT Ek Protokolü: NPT Ek Protokolü, UAEA yetkililerine, protokole taraf olan ülkelerin nükleer tesislerini haber vermeksizin ani denetleme yetkisi vermektedir. İmzalanması üye devletlerin rızasına bağlı olan ve herhangi bir katılım zorunluluğu bulunmayan NPT Ek Protokolü 1998 yılından itibaren yürürlüktedir.

Ahmedinecad döneminde İran, nükleer çalışmalar konusunda tavizsiz bir tutum sergileyerek, Batı'ya karşı direniş politikası çerçevesinde şekillenen sert bir söylemle bu politikasını ortaya koymuştur (Yeşiltaş, 2014:64-65).

Ahmedinecad döneminde İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin uzlaşmaz tutumu, konunun UAEA yönetimince BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesinin ve Konsey'in İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin kararlar alabilmesinin önünü açmış ve sorunu yeni bir safhaya taşımıştır (Bahgat, 2006:310-311). UAEA yönetiminin İran'ı NPT'de yer alan yükümlülüklerini yerine getirmediği gerekçesiyle BM Güvenlik Konseyi'ne sevk etmesinin ardından, Konsey'in beş daimî üyesi ve Almanya Berlin'de bir araya gelerek görüşmelerde bulunmuştur. Berlin'de yapılan görüşmeler, İran'a bütün zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması çağrısında bulunan ve UAEA'dan da İran'ın şart koşulan yaptırımlara uyup uymadığına ilişkin bir rapor hazırlamasını talep eden 29 Mart 2006 tarihli kararın alınmasıyla sonuçlanmıştır (Çakmak, 2007:245). Bu karara tepki gösteren İran, uluslararası yükümlülüklerine bağlı kaldığını ancak UAEA ile iş birliği yapsa dahi nükleer araştırma faaliyetlerine devam edeceğini belirterek, nükleer çalışmalarına hız vermiştir (Celalifer Ekinci, 2009:72-73).

Nisan 2006'da yüzde üç oranında uranyum zenginleştirmeyi başardığını açıklayan İran'ın nükleer faaliyetlerinin sınırlandırması konusunda uluslararası iş birliğine gitmesine ilişkin beklentilerin azalması, konuya ilişkin olarak BM Güvenlik Konseyi'nde çok sayıda kararın alınmasının da önünü açmıştır. Bu süreçte daimî üyelerden Rusya ve Çin'in, İran'a karşı alınmak istenen kararlarda ikna edilmesi gerekliliği nedeniyle etkin yaptırım kararlarının alınabilmesi uzun bir sürecin sonunda gerçekleşebilmiştir. Ahmedinecad döneminde BM Güvenlik Konseyi'nce İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin olarak, içeriklerine aşağıdaki kısaca yer verilecek olan 1696 (31 Temmuz 2006), 1737 (23 Aralık 2006), 1747 (24 Mart 2007), 1803 (3 Mart 2008), 1835 (27 Eylül 2008), 1887 (24 Temmuz 2009), 1929 (9 Haziran 2010), 1984 (9 Haziran 2011), 2049 (7 Haziran 2012) ve 2105 (5 Haziran 2013) sayılı kararlar alınmıştır.

Güvenlik Konseyi'nin 1696 sayılı kararında İran'ın nükleer programının amacına ilişkin eleştiriler dile getirilmiş ve İran'dan uranyum zenginleştirmeyi durdurması talep edilmiştir (S/RES/1696 (2006)). Konsey'in 1737 sayılı kararından İran'ın nükleer çalışmalarına ve balistik füze programına ilişkin kısıtlamalar getirilerek, İran'ın bu programlarına ilişkin malzeme tedariki ve satışına ilişkin sınırlamalar getirilmiştir (S/RES/1737 (2006)). 1747 sayılı karar ile UAEA raporlarına atıf yapılarak İran'ın nükleer programına ilişkin yaptırımlar arttırılırken (S/RES/1747 (2007)); 1803 sayılı kararında İran bankalarının ve İran'ın uçak ve gemilerinin denetimine ilişkin tedbirlerin arttırılması çağrılarında bulunulmuştur (S/RES/1803 (2008)). 1835 sayılı karar ile İran'ın nükleer programında gerçekleştirdiği ilerlemelere vurgu yapılarak, İran'ın Güvenlik Konseyi kararlarına uymadığı ve nükleer programını yürütmeye devam ettiğine ilişkin durum tespitinde bulunulmuştur (S/RES/1835 (2008)). İran'ın nükleer programına ilişkin olarak geçmiş kararlara atıfta bulunulan 1887 sayılı kararda, esasen kitle imha silahlarının ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesine ilişkin alınacak olan tedbirler vurgulanarak, NPT'de yer alan yükümlülüklerle uyulması çağrısında bulunulmuştur (S/RES/1887 (2009)).

Konsey'in 1929 sayılı kararında geçmişte İran'ın nükleer programına ilişkin alınan kararlara atıfta bulunularak, İran'ın alınan kararlara uymaması nedeniyle yeni yaptırımların uygulanmasına karar verilmiştir. İran'ın balistik füze teknolojisine ve nükleer programına ilişkin şüphelerin vurgulandığı kararda, İran'ın bankacılık ve sigortacılık sistemine ilişkin yeni yaptırım kararları alınmış, İran'a ilişkin alınan yaptırımların takibi için bir "Uzmanlar Paneli" kurulmasına karar verilmiştir (S/RES/1929 (2010)). 1984 sayılı kararda geçmiş kararlara atıf yapılarak, Uzmanlar Konseyi'nin görev süresinin bir yıl daha uzatılmasına karar verilmiştir (S/RES/1984 (2011)). 2049 sayılı kararda bir kez daha Uzmanlar Paneli'nin görev süresi uzatılmış ve Konsey'den İran'a uygulanmakta olan yaptırımlara ilişkin bir rapor hazırlaması istenmiştir (S/RES/2049 (2012)). 2105 sayılı kararda da Uzmanlar Paneli'nin görev süresi uzatılmış, rapor hazırlanması istenmiş ve İran'a da Konsey ile iş birliği yapması çağrısında bulunulmuştur. (S/RES/2105 (2013)).

BM Güvenlik Konseyi, Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı döneminin başlamasının ardından nükleer müzakerelerin başarıyla sonuçlanmasına kadar olan süreçte de 9 Haziran 2014 tarihli 2159 ve 20 Temmuz 2015 tarihli 2231 sayılı kararları almıştır. Konsey'in almış olduğu Uzmanlar Paneli'nin görev süresini uzatan ve 2159 sayılı kararda üye devletlerden Panel ile iş birliği yapması istenmiştir (S/RES/2159 (2014)). Konsey'in 2231 sayılı kararı ise İran ile BM Güvenlik Konseyi daimî üyeleri ve Almanya arasında imzalanmış olan "Kapsamlı Ortak Eylem Planı" anlaşmasını onaylayan karar olmuştur (S/RES/2231 (2015)).

İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin olarak BM Güvenlik Konseyi'nce çok sayıda karar alınmış olmasına karşın bunların çoğunluğunda İran'ın nükleer çalışmalarında UAEA ile iş birliği içerisinde bulunması, uranyum zenginleştirme dahil dönüşüm faaliyetlerini durdurması, ağır su reaktörlerine ilişkin faaliyetlerini askıya alması gibi taleplere yönelik çağrılarda bulunulmakla yetinilmiş, yaptırım kararları alınamamıştır. Güvenlik Konseyi'nin nükleer krizde İran'ı iş birliğine yöneltmeye zorlayacak nitelikte kararlar alamamasının temel sebebi, bu süreçte Rusya ve Çin'in ağır yaptırım kararlarını desteklemeye ikna edilememesidir.

İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin iş birliği arayışlarında 2009 yılı önemli bir dönüm noktası olmuştur. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından, Orta Doğu'ya ilişkin olarak tek yönlü politikalar izleyen, Afganistan ve Irak'a yönelik operasyonlar gerçekleştirmiş olan ABD'nin bölgedeki imajı 2005 sonrası dönemde oldukça kötüye gitmiş ve İran'a ilişkin politikasında uluslararası kamuoyunun desteğini almasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle ABD bölgedeki imajını düzeltmek amacıyla 2009 yılında ABD'de yönetimi devralan Barack Obama döneminde daha ılımlı ve uluslararası iş birliğini öne çıkaran bir politika izlemiştir (Oktav, 2014:73). Obama yönetimi İran konusunda, diplomatik yöntemleri tercih ederek, İran'la olan ilişkileri düzeltmeye çalışmış ancak, İran'ın olumsuz karşılık vermesi üzere BM Güvenlik Konseyi'nin daimî üyelerini ikna etmeye yönelik politikalar yürütmüştür (Telatar, 2012:61-62).

2009 yılında İran iç siyasetinde yaşanan gelişmeler de ABD'nin politik manevra imkânı sağlamıştır. İran'da gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Ahmedinecad'ın ikinci kez kazanmasına rağmen, seçim süreçlerinin güvenilirliğine ilişkin sorunlar ortaya çıkmıştır. ABD bu süreçte, Ahmedinecad yönetiminin karşı karşıya kaldığı

suçlamalarda sessiz kalmayı ve nükleer çalışmalara ilişkin görüşmelerde bulunmayı tercih etmiştir. ABD'nin yapıcı politikalarına karşılık İran yine de olumsuz tavrını sürdürmeye devam etmiştir. ABD yönetiminin uluslararası iş birliği çabalarına rağmen İran, 9 Haziran 2010 tarihli 1929 sayılı karara kadar Rusya ve Çin'in desteği sayesinde ağır yaptırımlara maruz kalmamıştır. Ancak 2010 yılında İran'ın Fordo'da daha önce UAEA'ya bildirmemiş olduğu bir uranyum zenginleştirme tesisinin daha olduğunun ortaya çıkması Rusya ve Çin'in İran'a yönelik yeni yaptırımların önünü açmasına neden olmuştur (Telatar, 2012:66). Bu dönemden itibaren alınan kararlar İran'ın diplomatik, ekonomik ve siyasi olarak köşeye sıkışmasına neden olmuş ve nükleer çalışmalar konusunda uluslararası müzakerelerde yapıcı bir tutum sergilemeye sevk etmiştir. 1929 sayılı kararla, devletlerin İran'a nükleer faaliyetleri veya silah üretimi ile ilgili teknik bilgi vermesi, malzeme veya donanım göndermesi yasaklanarak, İran'a nükleer madde ve malzeme sevki yasağının denetlenmesine yönelik bir mekanizma kurulması kararı alınmıştır (S/RES/1929 (2010)). 1929 sayılı karar her ne kadar geçmiş kararlara göre daha ağır yaptırımları içerse de yine de Rusya ve Çin'in müdahalesi nedeniyle ABD ve Batı'nın istediği kadar ağır nitelikli yaptırım kararlarını çıkarmak mümkün olmamıştır (Sinkaya, 2010).

BM Güvenlik Konseyi, İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin olarak 2011-2015 yılları aralığında 1984 (9 Haziran 2011), 2049 (7 Haziran 2012), 2105 (5 Haziran 2013) ve 2159 (9 Haziran 2014), sayılı kararları almış; bu kararlarda 1929 sayılı karara atıfta bulunarak yaptırımların devam ettirilmesini kabul etmiştir (S/RES/1929 (2010)). Alınan kararlarda İran'a yönelik iş birliği çağrıları yinelenmiş, alınan yaptırım kararlarının denetlenmesi amacıyla kurulan uzmanlar komitesinin görev süreleri uzatılmıştır. İran nükleer çalışmalarına ilişkin anlaşma yapılmasının ardından ise nükleer iş birliğini onaylayan 20 Temmuz 2015 tarihli 2231 sayılı kararı almıştır (S/RES/2231 (2015)).

1929 sayılı kararın uygulama konulması ile birlikte İran'a uygulanan ekonomik yaptırımlar, Batı'nın İran'dan petrol ithaline ilişkin sınırlamaları ile AB ve ABD'nin İran bankalarına yönelik yaptırımları, İran ekonomisine zarar vermeye başlamıştır. Kasım 2011 itibarıyla İran'da yaşanan devalüasyon İran halkının alım gücünü düşürmüştü, İran bütçesinin temel kaynaklarından olan petrol ihracatının sınırlandırılması İran'ın bütçe gelirlerinin azalmasına neden olmuştur (Özyer, 2014:296-297). Diplomatik, ekonomik ve siyasi baskılarla karşı karşıya kalan İran'da 2013 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde halk, Batı ile anlaşmaya varabilecek Hasan Ruhani'yi seçmiştir. Ruhani'nin seçilmesi ile birlikte İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin uzun süredir devam ettirmekte olduğu uzlaşmaz tutum yumuşatılarak, uluslararası iş birliğinin önü açılmıştır. 2013-2015 yılları İran ile sürdürülmekte olan nükleer müzakerelerin olumlu bir seyir izlediği dönem olmuştur. Hem Obama yönetimindeki ABD'nin sürece yönelik yapıcı bir politika izlemesi hem de Ruhani liderliğindeki İran'ın olumlu bir tutumda bulunması süreci kolaylaştırmıştır. Yapılan müzakereler sonucunda ilk olarak 24 Kasım 2013 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin daimî beş üyesi, Almanya ve İran arasında Ortak Eylem Planı (Joint Plan of Act) olarak adlandırılan geçici anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanması hem nükleer silahların yayılmasının önlenmesi hem de İran'ın uluslararası toplumla bağlantı kurması ve dünyaya siyasi ve ekonomik entegrasyonun sağlanması bakımından önemli katkılar sağlamıştır (Oktav, 2014:82).

14 Temmuz 2015'te İran'ın nükleer programına ilişkin Kapsamlı Ortak Eylem Planı (Joint Comprehensive Plan of Action-JCPOA) adlı anlaşma, yine BM Güvenlik Konseyi'nin daimî beş üyesi, Almanya ve İran arasında imzalanmıştır. İran bu anlaşma ile nükleer çalışmalarda bulunduğu tesisleri uluslararası denetime açmayı ve nükleer çalışmalarına ilişkin getirilen süre ve miktar kısıtlamalarını kabul ederken, ABD, AB ve BM ise İran'ın nükleer çalışmaları nedeniyle İran'a karşı uygulanmakta olan yaptırımların kaldırılmasını kabul etmiş ve İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer çalışmalarda bulunması hakkını tanımıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin 20 Temmuz 2015 tarih ve 2231 sayılı kararıyla da onaylanan Eylem Planı, ayrıca BM, ABD, AB ve İran'ın anlaşma çerçevesinde üzerine düşen yükümlülüklerin gerçekleştirilmesine ilişkin bir takvimi de içermekte, anlaşmanın imzalanmasından itibaren 10 yıl içerisinde İran dosyasına ilişkin sürecin tamamlanmasını ve BM Güvenlik Konseyi'nce İran'ın nükleer dosyasının kapatılmasını da bir öngörmektedir. (Arms Control Association, 2022). İran'ın nükleer programını sona erdiren değil, erteleyen nitelikteki Kapsamlı Ortak Eylem Planı ile İran'ın nükleer çalışmaları kısıtlanarak ve birtakım zaman sınırlamaları getirilerek, kontrol altında tutulmak istenmiştir (Yalçın, 2015:9). 2002'de gizli nükleer tesislerinin ortadan çıkmasının ardından nükleer programını sürdürme ısrarı nedeniyle dünya kamuoyunu uzun bir süren meşgul eden İran, bu anlaşma ile birlikte küresel sistemde meşru ve yapıcı bir aktör olarak yer almaya başlamıştır (Oğuzlu, 2015:35).

2015-2018 yılları aralığında anlaşmaya taraf olan tüm devletlerin yükümlülükleri yerine getirmesi, anlaşmanın devamlılığı sağlanmıştır. Ancak Obama'nın ardından ABD'nin başına geçen Donald Trump'ın seçim kampanyası boyunca eleştirmiş olduğu İran'ın nükleer faaliyetlerini meşrulaştıran bu anlaşmaya ilişkin tutumu nedeniyle ABD Senatosu anlaşmanın sürdürülmesine ilişkin kararı Trump'a bırakmıştır. Trump, 8 Mayıs 2018'de ABD'nin tek taraflı olarak anlaşmadan çekildiğini ilan etmiştir. Trump'ın bu kararı alabilmesini mümkün kılan sürecin önü esasen Obama döneminde açılmıştır. Demokrat lider Obama, Amerikan Senato'sunda çoğunluğu oluşturan Cumhuriyetçilerin İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin bir anlaşmayı onaylamayacağını düşündüğü için, bu anlaşmanın bağlayıcılığı olmayan siyasi bir taahhüt olduğunu belirterek, anlaşmanın kabul edilmesini sağlamıştır (Şen, 2022:469). Anlaşmanın hukuki bağlayıcılığının olmaması, Trump'ın anlaşmadan çekilmesini kolaylaştırmıştır. Anlaşmadan çekilen Trump'ın temel amacı bölgedeki Amerikan askeri varlığını güçlendirmek, müttefiklerinin de katkısıyla İran'ı daha fazla taviz vermeye zorlayarak, İran'ın nükleer programını ve balistik füze çalışmalarını sınırlandıran bağlayıcı maddeler içeren bir anlaşma imzalamasını sağlamaktır (Kaya, 2023:284). Trump yönetimi bunun ardından Kasım 2018'den itibaren hem İran'ı hem de İran'la ticaret yapan devletleri hedef alan yeni yaptırım kararlarını yürürlüğe sokmuş, uygulanan yaptırımlar toparlanmakta olan İran ekonomisine büyük zararlar vermiştir (Özdemir, 2021:754).

2020'de gerçekleşen ABD seçimleri sırasında Demokrat Parti'nin başkan adayı olan ve seçimi kazanan Joe Biden'ın, seçim kampanyası sırasında hem Rusya ve Çin'in İran üzerindeki nüfuzunu azaltmak hem de ABD'nin Avrupalı müttefikleri ile ilişkilerini iyileştirmek için ABD'nin Kapsamlı Ortak Eylem Planına katılması yeniden gerekliliğini vurgulaması nedeniyle, seçim sonrasında İran-ABD ilişkilerinde bir iyileşme süreci beklenmiştir (Kaya, 2023:286). Ancak Biden'ın görev süresi boyunca

ABD anlaşmaya tekrar katılmamış, ABD-İran ilişkilerindeki gerilim artmaya devam etmiştir.

Anlaşmadaki yükümlülüklerini yerine getirmesine rağmen hala yaptırımlarla karşı karşıya kalmaya devam eden İran da anlaşmadaki yükümlülüklerini adım adım ihlal etmeye başlamıştır. ABD'nin anlaşmadan çekilmesinin ve tekrar ambargo uygulamaya başlamasının ardından İran, temkinli ve aşamalı olarak anlaşmayı ihlal etmeye başlamıştır. Bu süreçte İran öncelikle uranyum stokunun tavanı sınırını ihlal etmiş, ardından uranyum zenginleştirme düzeyini arttırmaya yönelik çalışmalarına hız vererek, kapatılması gereken nükleer tesislerini yeniden faaliyete geçirmiştir. İran, artan nükleer faaliyetlerinin gerekçesi olarak, 2015 imzalanan anlaşma gereğince kaldırılması gerekirken halen uygulanmakta olan yaptırımları ve ABD'nin anlaşmadan çekilmesini ve anlaşmanın hükümlerine uymamasını göstermektedir (Bingöl, 2024:11-12). İran, ABD'nin anlaşmadan çekildiği tarihten itibaren anlaşmayı ihlal edecek adımlar atmış olmasına rağmen, atılan adımların anlaşmanın 26. ve 36. maddeleriyle temellendirilmiş olması, İran'ın bu adımları dikkatle tasarlamış olduğunu ve halen anlaşma sınırları içerisinde kalmış olduğunu göstermektedir (Şen, 2022:474). Ayrıca İran her ne kadar anlaşma hükümleri dışına çıkmış ve nükleer faaliyetlerine hız vermiş olsa da yapılan çalışmalardan dünya kamuoyunun haberdar etmesi ve UAEA ile iş birliği içinde olması, İran'ın nükleer anlaşma konusunda ABD'ye oranla daha yapıcı bir politika izlemeye devam etmekte olduğunun önemli bir göstergesidir.

Nükleer Programın İran'ın İç ve Dış Politikasına Etkileri ve İran Güvenliğindeki Yeri

İran, 1979 yılında yaşanan devrimin ardından ülkenin baştan aşağıya değiştiği bir dönüşüm süreci yaşamıştır. 1979 sonrasında İran'ın yeni siyasal sistemi, devletin idaresi mekanizması, yönetici elitleri, iç ve dış politika anlayışı ve ülke güvenliğine yönelik olarak algılamakta olduğu tehditler, Şah dönemine göre bambaşka bir hale gelmiştir. Yeni yönetim, özellikle dış politika ve güvenlik konularında önemli sorunlarla karşı karşıya kalmış, kuruluşundan günümüze kadar başta ABD olmak üzere çok sayıda uluslararası aktörden güvenlik tehdidi algılamıştır. İran iç politikasında ise farklı seslerin susturulmasına ve yeni yönetim anlayışının halk nezdinde kabulüne ilişkin olarak önemli çabalar gösterilmiştir. Devrimin ardından İran'da kurulan yeni rejimin bekasında nükleer programının bir hayli önem taşıdığı kısa süre içerisinde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte devrimci yöneticiler, İran'ın nükleer programını tekrar hayata geçirmiş ve uluslararası camianın tepkilerine karşı direnmeye gayret etmişlerdir. İran'ın iç ve dış politik süreçlerinde halen önemli etkilerde bulunmakta olan nükleer programı, İran'ın güvenlik ve savunma arayışlarında hayati öneme sahiptir.

Nükleer Programın İran İç Siyasetine Etkileri

Günümüzde İran iç siyasetinde nükleer programa ilişkin olarak genel anlamda bir siyasal konsensüsün olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak İran'ın gizli nükleer çalışmalarının ortaya çıkması öncesinde İran halkının devletin yürütmekte olduğu nükleer programa ilişkin bilgi sahibi olmaması ve devletin ideolojik bir yönlendirmesinin de olmaması nedeniyle, İran toplumu nükleer çalışmalar konusuna şüphe ile yaklaşmakta hatta 1990'larda Pakistan'ın üretmiş olduğu nükleer silahları test etmesi nedeniyle de nükleer silah üretimine karşı çıkmakta idi (Farhi, 2010:4-5). 2002

yılında İran'ın gizli nükleer tesislerinin ortaya çıkması, İran halkının nükleer çalışmaları, devlet yetkilerinin açıklamalarını ve AB üçlüsü ile ABD'nin İran'a yönelik politikalarını daha yakından takip etmelerine neden olmuştur. 2002 sonrası dönemde İran'a uygulanan diplomatik, siyasi ve ekonomik ambargolar, İran halkının milliyetçi duygularla İran'ın nükleer programına olan desteğinin artmasını sağlamıştır. 2020'de İran'da yapılan bir anketin de göstermekte olduğu üzere, İran halkının nükleer silah çalışmalarına karşı çıkmasına rağmen barışçıl nükleer çalışmalarına olan desteği, İran'ın nükleer programının bugüne kadar her ne kadar büyük siyasi ve ekonomik maliyetlere sebep olmuş olsa da İran'da milli birlik ve beraberlik duygusunun teşvikinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Alagöz, 2022:538).

Devrim'in ardından ABD ambargolarıyla karşı karşıya kalan, sekiz yıl süren Irak savaşı sırasında ambargolar nedeniyle silah ve mühimmat sıkıntısı yaşan İran için, nükleer çalışmalar stratejik önem taşımakta ve vazgeçilemez niteliktedir. İran'ın mevcut siyasal sisteminde devletin yürütme mekanizmasının en üst makamında olan dini lider Ali Hamaney, İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin yapmış olduğu açıklamalarda İran Devrimi'nin temel değerleri ile nükleer programın bağlantısını vurgulayarak, İran'ın kendi kendine yeter hale gelebilmesi ve dış güçlerin müdahalesine karşı direnebilmesi için nükleer programa destek vermiş ayrıca İslam'ın bilime saygı duyduğunu ve İran'ın ise bilimsel çalışmalara yoğunlaştığını ifade etmiştir (Şen, 2016:273). 2003 yılında Muhafazakârların karşı çıkmasına rağmen NPT Ek Protokolü'nü imzalamayı kabul eden, 2005'te ise uzlaşmanın sağlanamaması üzerine İran'ın nükleer programının hızlandırılmasını uygun bulan Hamaney, dış ve iç koşullardaki değişimlerin gerektirdiği hallerde İran'daki siyasi gruplar arasında dengeleyici bir rol oynamayı başarmıştır (Salamey ve Othman, 2011:206). İran'ın en üst düzey devlet yetkilisi olan ve dolayısıyla İran'ın nükleer programından da sorumlu olan Hamaney, Ekim 2003'te nükleer silahların üretilmesinin ve kullanılmasının İslam'a uygun olmadığı niteliğindeki bir açıklama yapmış ardından da Ağustos 2005'te bu açıklamasını bir kez daha yinelemiştir. Nükleer programın hem iç hem de dış politik sürecini yönlendirmekte olan Hamaney, gerekli hallerde radikal gerekli hallerde ise itidalli açıklamalarda bulunmak suretiyle, İran'ın pazarlık gücünün artmasına katkıda bulunmaktadır (Vural Jane ve Aksu, 2019:37).

Kendine özgü bir yönetim sistemine sahip olan İran'da devlet mekanizmasının en üst makamından gelen destekleyici açıklamalar, İran'ın nükleer programının sürdürülmesine verilen önemi göstermektedir. Her ne kadar İran siyasal sisteminde Cumhurbaşkanı yürütmenin başı olsa da iç-dış politika ve güvenlik politikalarına ilişkin önceliklerin belirlenmesinin yanı sıra silahlı kuvvetlerin ve emniyet güçlerinin idaresi "Devrim Rehberi" olarak adlandırılan dini liderin yetki alanı içerisindedir (Karaoğlu ve Bozkurt, 2022:346). Humeyni sonrasında Devrim Rehberi olan Ali Hamaney'in İran'ın nükleer programına verdiği destek, programın istikrarı açısından büyük bir önem taşımakla birlikte ülke içindeki siyasi grupların nükleer programa ilişkin politikaları da nükleer çalışmaların istikrarını nispeten etkilemektedirler. Günümüzde İran siyasal yaşamında aktif biçimde sistem içinde yer alan, üç temel grup bulunmaktadır: Muhafazakârlar, Reformistler ve Ilımlılar.² Bu gruplarda yer alan siyasetçiler, İran'daki

² Humeyni'nin 1989 yılında ölümünün ardından üç temel grup ortaya çıkmıştır: Devrimci Radikaller,

mevcut anayasal sistemi kabul eden, Humeyni'nin devrimine sadık olan sistem içinde yer alan kişilerdir (Sayın ve Çırakoğlu, 2019:). Dolayısıyla İran'daki mevcut sistemi yönlendiren, bu gruplar, sisteme yönelik bazı eleştirilere sahip olmakla birlikte, devrime, devrimin ve Humeyni'nin ilkelerine bağlı isimlerdir. İran dış politikasının formüle edilmesi sırasında ideolojik faktörler hem muhafazakârlar hem de reformcular için önemli olmuştur. Ancak ideolojik faktörlerin uygulanması sırasında iki grup arasında farklılaşma görülmektedir. Muhafazakârlar tarihsel olarak devrime bağlılıkları nedeniyle bedeli ne olursa olsun devrimin Orta Doğu'da yayılmasına destekleyen bir politikayı tercih ederken, Reformistler daha liberal sonuçlara ulaşabilmek için İslami doktrini yeniden yorumlayan ve “medeniyetler arası diyalog”a önem veren bir politikayı tercih etmektedirler (Takeyh ve Gvosdev, 2004:41). Muhafazakâr-Reformist bakış açısındaki farklılığın etkileri, bu grupların İran'ın nükleer programına yönelik tutumlarında da görülebilmektedir.

İran'a yönelik uluslararası baskının, nükleer programı bir milli mesele haline dönüştürmesi, siyasilerin bu konudaki politikalarını da etkilemektedir. İran devriminin ve Humeyni'nin ilkeleri arasında yer alan ve İran'ın devrimci kimliğinin de bir parçası olan Batı'ya karşı direniş ideolojisi de İran'ın nükleer programını sürdürme konusundaki ısrarına katkıda bulunmaktadır (Yeşiltaş, 2014:64-65). İsrail'in nükleer silah sahibi olmasına rıza gösterirken kendisinin barışçıl nitelikteki nükleer çalışmalarına dahi yaptırımlarda bulunan Batı'ya karşı direniş, İran devrimci dış politikasının da olağan bir sonucudur ve ülke içi siyasi grupların bu konuda verebileceği taviz sınırlı düzeyde kalmasına neden olmaktadır.

Nükleer Programın İran Dış Siyasetine Etkileri

İran nükleer krizi hem İran'ın dış politikasını hem de bölge dışı büyük güçlerin İran'a ve Basra Körfezi'ne yönelik politikalarını etkilemiştir. Bu süreçte İran'ın ABD ile olan ilişkilerindeki gerilim düzeyi artarken, iş birliği arayışları sırasında AB'den aradığı

Muhafazakârlar ve Reformistler. Zamanla bu gruplardan devrimci radikaller, diğer iki grubun içinde yer almaya başlamışlardır. Nükleer krizin patlak verdiği dönem şahin politikalarıyla tanınan Ahmedinecad, Radikal Muhafazakâr olarak tanımlanabilecek bir yönelime sahiptir. Günümüzde İran siyasal yaşamında sistem içinde üç büyük siyasal grup yer almaktadır: Muhafazakârlar, Reformistler ve Ilımlılar. Humeyni'nin ilkelerine ve devrime bağlı olan ve din adamlarının etkin olduğu Muhafazakârlar, dini konulara ilişkin eleştirel tavırlar, kadın hakları ve azınlıklar konusunda daha tutucu tavır takınmakta, Velayet-i Fakih yönetimini savunmaktadırlar. İkinci en büyük grup olan Reformistler, İslam dinin toplum ve siyaset üzerinde baskı aracı olmasına karşı çıkmakta, düşünce ve ifade özgürlüğü ile hukukun üstünlüğe vurgu yapmaktadırlar. Reformistler mevcut rejime karşı doğrudan karşı tavır almamakta ve anayasa bağlı olmakla birlikte, anayasanın gelişen koşullara bağlı olarak modernleştirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Üçüncü grup olan Ilımlılar ise, Muhafazakârlar ile Reformistler arasında yaşanmakta olan gerilim sonrasında ortaya çıkmışlardır. Muhafazakârların kalkınma önceliklerini ve Reformistlerin siyasal açılım taleplerine eşit düzeyde önem veren Ilımlılar, her iki bloktan da kendi taleplerine yeterli düzeyde karşılık alamadıkları eleştirilerine maruz kalmaktadırlar. (Sayın ve Çırakoğlu, 2019:103-106). İran'da cumhurbaşkanlığı görevini yürütmüş olan Rafsancani, Ahmedinecad gibi isimler Muhafazakâr, Hatemi Reformist, Ruhani ise Ilımlılar grubunda yer alan isimlerdir (Sayın ve Çırakoğlu, 2019:100-102). 2021-2024 yılları arasında görev yapan İbrahim Reisi Muhafazakâr, 2024 yılında seçilen Mesud Pezeşkiyan ise Reformist grupta yer almaktadır.

desteği bulamamıştır. AB uluslararası bir aktör olarak, İran nükleer krizi sırasında ABD'nin gölgesinde kalarak etkin bir politika izlemeyi başaramamıştır. Rusya ve Çin hem BM Güvenlik Konseyi daimî üyeleri olmaları nedeniyle hem de İran'la uzun yıllara dayalı askeri, ekonomik ve diplomatik iş birliği içerisinde olmaları nedeniyle, kriz sırasında etkin bir politika izlemeyi başarmışlardır. Rusya ve Çin'in bu etkin politikası bu ülkelerin hem İran üzerindeki hem de Orta Doğu'daki etkinliğinin artmasına katkıda bulunmuştur.

Devrim sonrasında İran'ın başta ABD olmak üzere Batı'yla ve Batı Blok'uyla iş birliği içerisinde olan Orta Doğu ülkeleriyle ilişkileri bozulmuş, Devrim'in Batı dünyasına karşı ideolojik yaklaşımı ve İran'ın devrim ihracı politikaları ise ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. 2002 sonrasında İran'ın nükleer programında ne kadar büyük bir ilerleme sağladığının anlaşılması ise ABD-İsrail ile İran arasındaki gerilimin dozunu arttırmıştır. Bu süreç AB'nin politika yapma rolünü üstlenmesine rağmen, sorun ABD'nin tavrı nedeniyle çözülememiştir. İran'ın Batı dünyasıyla yaşamakta olduğu sorun, onu Batı'nın gücü karşısında dengeleyici bir rol oynayabilecek olan başta Rusya ve Çin olmak üzere büyük güçlerle iş birliği arayışlarına yönlendirmektedir. Birleşmiş Milletler daimî üyeleri olan Rusya ve Çin'in desteğini arkasına alması, İran'ın nükleer programına karşı Batı'nın yaptırım gücünü sınırlamakta, İran'ın elini güçlendirmektedir. İran ile Rusya ve Çin arasında birçok alanda olduğu gibi nükleer çalışmalar konusunda da iş birliği yapılmaktadır. Nükleer çalışmalardaki bu iş birliği 2002'de nükleer krizin patlak vermesinden yıllar öncesine dayanmaktadır.

Nükleer krizin patlak vermesinin ardından İran ile ilişkileri Devrim'den itibaren kötü bir seyir izleyen ABD'nin yanı sıra AB'nin de doğru bir strateji izleyememesi, nükleer kriz sürecinin uzamasına ve başarılı bir sonuca ulaşamamasına neden olmuştur. 2003-2005 döneminde Batı dünyasını temsilen İran'la görüşmelerde bulunan Almanya-İngiltere ve Fransa'nın İran ile görüşmelere başlarken ortak bir stratejisi dahi bulunmamakta idi. İngiltere nükleer yayılmanın önlenmesi için İran'a karşı güç uygulanması önerisini getirirken, Almanya İran'ın uranyum zenginleştirme kabiliyetini arttırmasına izin verilmesi gerektiğini düşünmekteydi (Bergenas, 2010:498). İran ile AB üçlüsü arasında nükleer görüşmelerin başlamasının ardından da tarafların birbirine karşı duymakta olduğu güvensizlik, nükleer silahların yayılmasının amaçlanmasına rağmen müzakere sürecinde daha çok İran-AB ekonomik iş birliğinin öne çıkması ve ABD'nin olumsuz tavrı nedeniyle AB'nin etkin bir politik süreç yürütmemesi gibi çok sayıda sorunla karşılaşmıştır (Bergenas, 2010:502-503). AB, uzun pazarlıklar sonucunda yapılan anlaşmadan (JCPOA) 2018 yılında ABD'nin anlaşmadan çekilmesinde güçlü bir tepki vermekte başarısız olmuştur. Trump'ın anlaşmadan çekilme ve İran'la ticari ilişkisi bulunan Avrupalı şirketlere yaptırımlar uygulama konusunda Avrupa'nın görüşlerini dikkate almamış olması, AB'nin İran nükleer müzakere sürecine olan etkisini zayıflatmıştır (Alcaro, 2021:66-67). Buna rağmen, İran'ın halen nükleer programı konusunda uluslararası onay ve desteğe ihtiyaç duyması nedeniyle, JCPOA'ya temel düzeyde bağlı kalmakta ve AB ile olan ilişkilerine önem vermektedir.

SSCB'nin Soğuk Savaş döneminde Basra Körfezi'ndeki etkisi sınırlı düzeyde kalmıştı. 1979'daki İran Devrimi'nin ardından İran-ABD ilişkilerinin kopması, SSCB'nin İran üzerinden Basra Körfezi'ne ulaşmasının önünü açmıştır. İran ile SSCB arasındaki iş birliği Devrim'in ardından ABD ambargosu nedeniyle 1989 yılında başlamıştır.

SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu ile İran arasında 1995'te yapılan nükleer iş birliğine ilişkin anlaşma ile hem Almanların yarım bırakmış olduğu Buşehr'deki tesislerin inşası hem de İranlı bilim insanlarının yetiştirilmesi amacıyla eğitim-öğretim ve bilimsel-teknolojik iş birliği kararı alınmıştır (Hacıoğlu, 2019:137). İki ülke arasında 1995'te başlayan nükleer çalışmalarda iş birliği, İran'ın nükleer krizi sırasında ve sonrasında da devam etmiştir. İran ile Rusya ilişkileri inişli çıkışlı bir rota izlemiştir. Rusya dönemsel olarak Batı ve ABD ile ilişkilerini düzenlemeye ihtiyaç duyduğu tarihlerde İran'la olan askeri-teknik iş birliği anlaşmalarını birçok kez askıya almıştır (Askeroğlu, 2022:583). İki ülke nükleer çalışmalarda, Suriye meselesinde ve drone üretimi gibi birçok alanda diplomatik, siyasi ve teknik iş birliğini sürdürmektedir.

İran ile Çin arasındaki nükleer iş birliği de 1979 İran Devrimi sonrasında başlamıştır. İlk olarak Humeyni döneminde 1984 yılında Çin, reaktör teknolojisi ve uranyum zenginleştirme, nükleer yakıt üreme gibi faaliyetlerinde bulunmak üzere İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezini açmıştır. 1985 yılında Rafsancani'nin Çin ziyareti sırasında "barışçıl amaçlı" kullanım amacıyla gizli bir nükleer iş birliği anlaşması imzalanmış, 1987 yılında ise nükleer çalışmalarda bulunan on beş İranlı bilim insanının Çin'de eğitim alınması amacıyla Çin'e gönderilmesine karar verilmiştir (Alperen, 2019: 17). İran ile Çin arasındaki ilişki sadece nükleer ve askeri iş birliği ile sınırlı kalmamış ekonomik düzeyde de artan bir ticaret hacmi ortaya çıkmıştır. İran bu süreçte ABD ve Batı ile olan ilişkilerindeki gerginliğine karşı dengeleyici bir güç olarak Asyalı ülkeler olan Rusya-Çin-Hindistan gibi ülkeleri çıkarmaya çalışmış, ancak stratejik ortaklık planı bu devletlerin ABD'ye karşı bir blok oluşturma konusunda isteksiz olmaları nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Ramazani, 2020:87-88.). İran nükleer krizinin patlak vermesinin ardından Çin, 2006 yılından itibaren BM Güvenlik Konseyi'nde diğer dört daimî üye ile birlikte hareket etmiştir. Ancak Çin bir taraftan da sorunun baskı yoluyla değil, diplomasi ve diyalog yoluyla çözülmesi gerektiğini, İran'ın ulusal egemenliğine saygı duyulması gerektiğini de savunmuştur (Alperen, 2019:20).

Nükleer Programın İran'ın Güvenliğindeki Yeri

Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminde ABD'nin Orta Doğu'daki önemli müttefiklerinden biri olan İran'ın devrim sonrasında başta ABD olmak üzere Batı dünyasıyla ilişkileri bozulmuştur. Bilhassa "Rehine Krizi" olarak adlandırılan, 4 Kasım 1979-20 Ocak 1981 aralığında, 53 Amerikan vatandaş ve diplomatının 444 boyunca İran'da rehin tutulması olayı, ABD ile İran arasındaki ilişkileri geri dönülemez biçimde koparmıştır. ABD-İran ilişkilerinin kopması, 1980-1988 yılların aralığında yaşanan İran-Irak Savaşı sırasında, Amerikan teknolojisi ve silahlarıyla donatılmış olan İran'ın silah teçhizat ve mühimmat tedariki sorunuyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. İran-ABD ilişkilerindeki gerilim ve uzun süreli ambargolara maruz kalması, İran'ın güvenlik ve savunma konularında kendi kendisine yeterli hale gelmek için çaba sarf etmesini sağlamıştır. Bu dönemde İran hem nükleer programında hem de konvansiyonel silah teknolojisinde ilerleme gayretinde olmuş, balistik füze üretiminde büyük başarılar elde etmiştir. İran'ın gizli bir biçimde yürütmekte olduğu nükleer çalışmalarının ortaya çıkması sonucu karşı karşıya kaldığı uluslararası baskı, İran'ın algılamakta olduğu beka ve güvenlik endişelerinin artmasına neden olmuş ve ABD'nin Irak'ı işgal ettiği 2003 yılından itibaren daha fazla güvenlik odaklı bir dış politika izlemeye sevk etmiştir (Karaoğlu ve Bozkurt, 2022:350).

1979 sonrası dönemde ABD ve İsrail ile ilişkileri hayli kötü olan İran, nükleer teknolojide ilerleme sağlamaya bir saldırıdan daha çok savunma amacıyla ihtiyaç duymaktadır. Günümüzde ABD ve İsrail dahil dokuz devletin nükleer silahları bulunmaktadır. İran, her iki devletle olan ilişkilerinin niteliği nedeniyle kendisini tehdit altında hissetmekte ve bu tehdidi azaltmak için caydırıcı bir savunma unsuruna sahip olabilmek amacıyla nükleer teknolojiyi elde etme gayretinde bulunmaktadır (Sarı, 2018:54) Gizlice yürütmekte olduğu nükleer çalışmaların ortaya çıkmasından itibaren İran, nükleer silah üretmekten daha çok nükleer silah üretebilme kapasitesine sahip olmayı ve bu silahları üretip üretmemeye kararını verebilme imkanını elinde bulundurmaya odaklanmakta, bunu bir caydırıcılık unsuru olarak kullanmaktadır (Şen, 2022:476). Dolayısıyla İran'ın temel amacı nükleer silahları üretmekten daha çok nükleer silah üretebilme kabiliyetini elinde bulundurmaktır. Bugün İran'ın nükleer programının temel hedefi, Japonya gibi nükleer gecikme veya nükleer eşik devleti (nuclear latency/nuclear threshold) denilen, henüz nükleer silah üretmemiş olsa da nükleer silahları hızla geliştirebilmek için gereken altyapı ve uzmanlığa sahip olan bir devlet olabilmektir (Dalton ve Levite, 2024). Bu doğrultuda nükleer çalışmalarını yürütmekte olan İran'ın, hedefine hayli yaklaştığı olduğu Batılı araştırmacılar tarafından iddia edilmektedir. 2023 yılında yayınlanan raporlarda, nükleer eşik süresinin iki haftaya kadar düştüğü ve bir ay içerisinde nükleer silah için gerekli düzeyde uranyum üretebileceği iddia edilen İran, nükleer silah sahibi ülkelerden biri olmaya çok yaklaşmıştır (Uygur ve Toprak, 2023:8).

İran için nükleer eşik devleti olmak güvenliği ve olası saldırılar karşısında caydırıcılık sağlamak bakımından önemlidir. Henüz nükleer eşik devleti olamamış, nükleer silah üretip bunu test edememiş olan İran, uluslararası kamuoyunun tepkisini çekmemek amacıyla kendisi bakımından bağlayıcı olan NPT, JCPOA gibi uluslararası anlaşmalara bağlılığını, UAEA ile iş birliğini sürdürmektedir. NPT'den çekilmek veya güçlü bir saldırı düzenleyebilme imkanına sahip olmadan nükleer silah testi yapmak gibi eylemler, ABD'nin sert tepkisine neden olabileceği hatta ABD'nin İran'a yönelik sınırlı bir operasyonla sınırlı kalmadan önleyici bir saldırısına neden olabileceğinden dolayı, İran nükleer çalışmaları konusunda uluslararası iş birliğini sürdürmeye önem vermektedir (Alagöz, 2022:539).

Devrimden itibaren ABD ve İsrail ile olan ilişkilerindeki gerilim nedeniyle, güvenlik endişesi içinde olan ve savunma kapasitesini arttırmaya gayret eden İran'ın nükleer programı onu hem küresel ölçekte hem de bölgesel ölçekte hesaba katılması gereken bir aktör haline getirmektedir. Bu süreçte İran nükleer programının barışçıl olduğunu ve kendi topraklarında barışçıl amaçlarla nükleer çalışmalarda bulunabileceğinin ilişkin JCPOA'da almış olduğu uluslararası onayı kaybetmeden nükleer çalışmalarını yürütme stratejisini sürdürmektedir.

Sonuç

İran nükleer çalışmalarına 1957 yılında ABD'nin "Barış İçin Atom" programı çerçevesinde ABD'nin teşviki ve desteği ile başlamıştır. 1979 Devrimi sürecinde nükleer çalışmalar durma noktasına gelmiş olmasına karşın, İran-Irak Savaşı sırasında İran hem stratejik silahlara sahip olmanın önemini görmüş hem de nükleer enerjinin önemini fark etmiştir. Humeyni'nin ölümünün ardından başa geçen Devrim Rehberi

Hamaneş ve Cumhurbaşkanı Rafsancani döneminden itibaren İran'ın nükleer iş birliği arayışları başlamış ancak eski işbirlikçiler olan Batılı şirketlerle anlaşma yapılması mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Rusya ile varılan anlaşmayla İran'ın resmi olarak bilinen hafif su reaktörü inşa süreci başlamıştır. Ancak 2002 yılında rejim muhaliflerince İran'ın UAEA'ya bildirmediği çok sayıda nükleer tesise sahip olduğu; ağır su reaktörü inşa ettiği ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerinde bulunduğu ortaya çıkarılmıştır.

Bu süreçte 1979 Devrimi sonrasında ABD ambargoları nedeniyle askeri silah, teçhizat ve mühimmata ulaşma konusunda sorunlarla karşı karşıya kalan İran'ın hem konvansiyonel silah üretimine hem de nükleer çalışmalarına hız verdiği ve büyük başarılar elde ettiği anlaşılmıştır. Gizlice yürütülmekte olan nükleer faaliyetlerin ortaya çıkmasının ardından İran'a yönelik baskı artmış, AB Üçlüsü ile yapılan görüşmelerde uzlaşa sağlanamaması üzerine İran, uluslararası yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Artan uluslararası baskı ve 2005 sonrası dönemde radikal muhafazakâr Ahmedinecad'ın politikalarının da etkisiyle nükleer program İran milliyetçiliği ile iç içe geçmiş, İran halkının nükleer çalışmalara olan desteği artmıştır. İran'ın kendine özgü siyasal sisteminde, devlet teşkilatlanmasının en üst makamında yer alan Ali Hamaneş'in de kesin bir biçimde desteklemekte olduğu nükleer programın devamlılığı, İran siyasetinin hemen hemen tüm kesimlerinin desteğini almaktadır.

1957 yılında başlayan ve günümüzde büyük bir uluslararası kriz haline gelen İran nükleer programı, İran'a bölgesel ve küresel ölçekte büyük avantajlar sağlamaktadır. İran'ın hem dış politikasında elini güçlendirmekte hem de ABD ve İsrail ile olan husumetli ilişkisinde savunmasının ve güvenliğinin güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle artık bir nükleer eşik devleti olmaya hayli yaklaşan İran, nükleer programını kararlı bir biçimde devam ettirmektedir. İsrail'in Filistin, Lübnan ve Suriye toprakları üzerinde saldırılarının devam ettiği bu günlerde, bu bölgelerde etkin politikalar izleyen ve çeşitli gruplara destek veren İran'ın kendisine stratejik avantajlar sağlayan, savunması ve güvenliği için hayati önem taşıyan nükleer çalışmalarını her tür baskıya rağmen sürdürmeye devam etmesi kaçınılmazdır.

Kaynaklar

- Ağır, B.S., Bilgenoğlu, A. (2021). İran'ın Nükleerleşmesi: Sebepler, Aktörler ve Olasılıklar. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 23(23), 243-266.
- Akbaş, Z., Baş, A. (2013). İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları, *History Studies* (A Tribute of Prof. Dr. Halil İnalcık), Ekim 2011, 21-44.
- Alcaro, R. (2021). Europe's Defence of the Iran Nuclear Deal: Less than a Success, More than a Failure, *The International Spectator*, 56 (1), 55-72. DOI: 10.1080/03932729.2021.1876861
- Alperen, Ü. (2019). Çin'in İran Nükleer Politikası: Ulusal Çıkar ve "Sorumlu Büyük Güç" Arasında Denge, *İran Çalışmaları Dergisi*, 2 (2), 11-35.
- Arms Control Association (2022). The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) at a Glance. <https://www.armscontrol.org/factsheets/joint-comprehensive-plan-action-jcpoa-glance> (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2024).

- Askeroğlu, S. (2022). İran-Rusya İlişkileri: Stratejik Ortaklık mı Rekabet mi? *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (3), 577-594.
- Bahgat, G. (2006). Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran. *Iranian Studies*, 39 (3), 307-311.
- Bergen, J. (2010). The European Union's Evolving Engagement With Iran, *Nonproliferation Review*, 13 (3). 491-512. DOI: 10.1080/10736700.2010.516998
- Bingöl, O. (2024). İran'ın Nükleer Programına İlişkin Uluslararası Anlaşmanın Mevcut Durumu ve Geleceğinin Değerlendirilmesi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*. 8(11). 1-26.
- Birdişli, F. (2012). İran'ın Nükleer Teknoloji Politikası ve Türkiye İçin Yaratacağı Sonuçlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8 (15), 33-54.
- Celalifer Ekinci, A. (2009). *İran Nükleer Krizi*, Ankara: USAK Yayınları
- Çakmak, C. (2007). İran-Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) İlişkileri, K. Dağcı, A. Sandıklı (Der.), *Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program*, İstanbul: TASAM Yayınları, 297-321.
- Dalton, T. Levite, A. (2024). Iran's Nuclear Threshold Challenge, (23 May 2024). <https://warontherocks.com/2024/05/irans-nuclear-threshold-challenge/> (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2024).
- Dueck, C., Takeyh, R. (2007). Iran's Nuclear Challenge, *Political Science Quarterly*. 122(2), (Summer 2007), 189-205.
- Farhi, F. (2010). "Atomic Energy Is Our Assured Right": Nuclear Policy and Shaping of Iranian Public Opinion, J.S. Yafpe (Edt.), *Nuclear Politics in Iran*, Washington D.C.: National Defence University Press, 3-19.
- Gold, D. (2009). *The Rise of Nuclear Iran: How Tehran Defies the West*, Washington: Regnery Publishing
- Hacıoğlu, N. (2019). İran'ın Nükleer Enerji Programı'nın Sınırlandırılmasına İlişkin Kapsamlı Ortak Eylem Planı (2015) ve İran-Rusya İlişkileri, *Novus Orbis Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (2), 126-145.
- Karaoğlu, O., Bozkurt, Y. Ö. (2022). İran İslam Cumhuriyeti'nin Güvenlik ve Askeri Yapısı, O. Karaoğlu, N. Elhan (Der.), *İran: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 345-359.
- Kaya, E. (2023). United States-Iran Relations: The Trump Impact, *Kırklareli University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 12(2), 275-295.
- Keskin, M. H. (2013). Nükleer Krizde AB'nin İran Politikaları: Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 9 (24), 87-118.
- Kıbaroğlu, M. (2006). İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu: Şah'a Destek Mollalara Yasak, *Akademik Orta Doğu*, 1(1), 76-111.
- Köse, T. (2008). *İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları*, Ankara:SETA Yayınları.

- Oğuzlu, T. (2015). İran Nükleer Anlaşması ve Bölgesel Etkileri, *Ortadoğu Analiz*, 7(1), 32-35.
- Oktav, Ö. Z. (2014). Understanding Obama's Policies Towards a Nuclear Iran, *Ortadoğu Etütleri*, 6 (1), 70-90.
- Özdemir, S. (2021). İran-ABD İlişkileri: ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından Ayrılması (2015-2020), *International Journal of Social Inquiry*, 14(2), 741-782.
- Özyer, V.N. (2014). İran Ekonomisi ve Uluslararası Yaptırımlar. H. Çomak, C. Sancaktar (Der.). *Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, İstanbul:BETA Basım, 291-320.
- Patrikarakos, D. (2012). *Nuclear Iran: The Birth of an Atomic State*, New York: I.B. Tauris.
- Ramazani, İ. (2020). İki Devrim Sonrası İran-Çin İlişkileri: İran'ın Doğu'ya Bakış Stratejisinde Çin'in Yeri, *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 3 (6), 82-94.
- Reardon, R.J. (2012). *Containing Iran: Strategies for Addressing the Iranian Nuclear Challenge*, California: RAND Corporation, ISBN: 978-0-8330-7631-1
- Salamey, I., Othman, Z. (2011). Shia Revival and Welayat Al-Faqih in the Making of Iranian Foreign Policy, *Politics, Religion & Ideology*, 12 (2), 197-212.
- Sarı, İ. (2018). Devrimden Günümüze İran'ın Güvenlik Stratejisi, V. Kurt (Der.), *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, İstanbul: SETA Kitapları, 37-61.
- Sayın, H., Çırakoğlu, A. (2019). İran'da Siyasal Ekoller Üzerine Bir Değerlendirme, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6 (1), 85-112.
- Sinkaya, B. (2009). İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü, *Ortadoğu Analiz*, 1 (12), 71-79.
- Sinkaya, B. (2010). <https://www.orsam.org.tr/tr/bm-guvenlik-konseyi-nin-iran-a-karsi-yeni-yaptirim-kararininda-ne-isteniyor/> (Erişim Tarihi 15 Kasım 2024).
- Şen, G. (2016). *Devrim'den Günümüze İran'ın ABD Politikası*, Ankara:ODTÜ Yayıncılık.
- Şen, G. (2022). İran Nükleer Krizi: Diplomasi ve Gerilim Ekseninde Bir Süreç Analizi (2002-2020), O. Karaoğlu, N. Elhan (Der.), *İran: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 455-481.
- Takeyh, R. (2012). Introduction: What do we know? R. D. Blackwill (Der.), *Iran: The Nuclear Challenge*, New York: Council on Foreign Relations Press, 1-12.
- Takeyh, R. Gvosdev, N. K. (2004). Pragmatism in the Midst of Iranian Turmoil, *Washington Quarterly*, 27 (4), 33-56.
- Telatar, G. (2012). Barack Obama Yönetiminin İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası, *Akademik Orta Doğu*, 7(1), 53-78.
- Turan, T. (2008). İran Nükleer Krizinde Bıçak Sırtında Siyaset, *Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 4(7), (Haziran 2008), 39-55.

- UN Security Council Resolution no 1696: S/RES/1696 (2006). <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n06/450/22/pdf/n0645022.pdf> (Erişim 29 Ocak 2025)
- UN Security Council Resolution no 1737: S/RES/1737 (2006). [https://docs.un.org/en/S/RES/1737%20\(2006\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1737%20(2006)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 1747: S/RES/1747 (2007). [https://docs.un.org/en/S/RES/1737%20\(2006\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1737%20(2006)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 1803: S/RES/1803 (2008). [https://docs.un.org/en/S/RES/1803\(2008\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1803(2008)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 1835: S/RES/1835 (2008). [https://docs.un.org/en/S/RES/1835\(2008\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1835(2008)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 1887: (S/RES/1887 (2009). [https://docs.un.org/en/S/RES/1887\(2009\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1887(2009)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 1929: (S/RES/1929 (2010)) [https://docs.un.org/en/S/RES/1929%20\(2010\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1929%20(2010)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 1984: (S/RES/1984 (2011)) [https://docs.un.org/en/S/RES/1984\(2011\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1984(2011)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 2049: (S/RES/2049 (2012)). [https://docs.un.org/en/S/RES/2049\(2012\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2049(2012)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 2105: (S/RES/2105 (2013)). [https://docs.un.org/en/S/RES/2105\(2013\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2105(2013)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 2159: (S/RES/2159 (2014)). [https://docs.un.org/en/S/RES/2159\(2014\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2159(2014)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 2231: (S/RES/2231 (2015)). [https://docs.un.org/en/S/RES/2231\(2015\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2231(2015)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- United Nations, (1968). Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. (1 Temmuz 1968). <https://treaties.unoda.org/t/npt> (Erişim Tarihi: 29 Ocak 2025)
- Uygur, H., Toprak, E.G. (2023). *Nükleer İran ve Türkiye'ye Etkileri: Seçenekler ve Sonuçlar*, İstanbul:İRAM Yayınları.
- Vural Jane, H., Aksu, F. (2019). İran Dış Politikasında Lider'in Etkisi, *Yönetim, Ekonomi, Politika, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 4 (1), 21-47.
- World Nuclear News. (2019). Concrete poured for Bushehr Unit 2. (11 November 2019). <https://www.world-nuclear-news.org/Articles/Concrete-poured-for-Bushehr-unit-2>
- Yalçın, H. B. (2015). *İran Nükleer Müzakereleri: Kim, Neyi, Neden ve Nasıl Aldı?* İstanbul: SETA Yayınları.
- Yeşiltaş, M. (2014). İran'ın Nükleer Söylem Siyasetini Anlamak: Eleştirel Bir Değerlendirme, *Akademik Orta Doğu*, 8 (2), 41-72.

Structured Abstract

Iran's nuclear program, which has now turned into a global crisis, began under Shah Mohammad Reza Pahlavi. Iran's first nuclear reactor was built by the United States in 1967 at Tehran University as part of the “Atoms for Peace” program. Iran then accelerated its nuclear program. Agreements were signed with the French company Framatome for the construction of two light water reactors at Darhovin and with the German company Kraftwerk Union for the construction of two light water reactors at Bushehr. Shah Pahlavi subsequently made agreements with American firms for the construction of eight light water reactors and bought 10 percent of the shares of Eurodif, one of Europe's largest uranium enrichment companies.

The Iranian Revolution in 1979 interrupted Iran's nuclear program. The most important reason for this interruption was Ayatollah Khomeini's negative view of the nuclear program. Iran's power outages during the Iran-Iraq War and the realization of the advantage of having strategic weapons during the war led Iran to return to the nuclear program after Khomeini's death in 1989. For its nuclear program, Iran first sought cooperation with companies with which it had already made agreements, but these companies did not want to make a new agreement with Iran due to the US embargo against Iran. Iran then reached an agreement with Russia for the construction of light water reactors in Bushehr. Iran has also begun to conduct its own nuclear program in secret, using atomic knowledge purchased from Pakistani scientist Abdul Qadir Khan.

In 2002, the “National Council of Resistance of Iran”, an opponent of the regime, announced to the world that Iran had numerous secret nuclear facilities. Following 2002 the international community reacted to Iran after it was revealed that Iran had an undeclared nuclear program. Iran was asked to open these facilities to inspection by the International Atomic Energy Agency and was also asked to sign the Additional Protocol to the Nuclear Non-Proliferation Treaty. This was followed by negotiations between the three EU member states - the UK, France and Germany - and Iran on the nuclear program between 2003 and 2005, but the negotiations did not lead to any successful outcome. In 2005, Mahmoud Ahmadinejad won the presidential elections in Iran. Unlike under Mohammad Khatami, Iran under Ahmadinejad did not seek an international consensus on its nuclear program. Under Ahmadinejad, Iran ended its cooperation with the IAEA and EU countries on its nuclear program, accelerated its nuclear activities and announced that it had succeeded in enriching uranium in a short period of time. After the collapse of reconciliation efforts between EU countries and Iran, the IAEA referred Iran to the United Nations Security Council. The UN Security Council implemented many UN resolution containing punitive sanctions between 2006 and 2010. The United States and the European Union have imposed even tougher unilateral sanctions.

While under Ahmadinejad, Iran was unwilling to compromise on its nuclear program, Barack Obama, who assumed the presidency in 2009, changed the course of the Iranian nuclear crisis. Obama's conciliatory policy led Russia and China to support the embargo resolutions against Iran in the UN Security Council. The sanctions imposed on Iran began to damage Iran's economy, financial system, domestic and foreign policy. Hassan

Rouhani, who was open to compromise on the nuclear crisis, won the 2013 elections in Iran.

In 2015, the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) was signed between Iran and the permanent members of the UN Security Council, Germany and Iran, following the success of talks that began in 2013 to resolve the Iranian nuclear crisis. After the 2015 agreement, which paved the way for Iran to continue its nuclear work for peaceful purposes, Iran has begun to re-establish diplomatic and economic ties with major powers and to establish effective policies in the Middle East region. However, Donald Trump, who assumed the presidency of the United States in 2017, announced the US withdrawal from the agreement signed in 2015 and re-imposed an embargo against Iran. In response, Iran has first of all adhered to the agreement and endeavored to maintain close relations with the EU and the UN. As the US sanctions continued, Iran gradually started to disobey the decisions taken in the agreement and accelerated its uranium enrichment activities. Joe Biden, who took office in the post-Trump era, has refrained from taking important steps to improve relations with Iran. In 2024, Trump won the presidential elections again, making the resolution of the Iran nuclear crisis more difficult. Therefore, the Iranian nuclear crisis, which is still unresolved, is unlikely to be resolved in the short term.

The nuclear program is vital for Iran's domestic and foreign policy and national security. Therefore, all political groups in Iranian politics support the nuclear program. However, the policies they can negotiate or compromise on the nuclear program differ. While the Reformists and Moderates are more inclined to compromise in order to achieve international cooperation and the lifting of embargoes against Iran, the Radicals and Conservatives prefer more uncompromising and hardline policies. The Iranian nuclear program is also very important for Iran's foreign policy and security. The nature of Iran's relations with the United States and Israel, its exposure to embargoes for many years, causes Iran not to make concessions on its nuclear program to ensure its own security. In addition, its nuclear program makes Iran more advantageous against its neighbors that do not have this technology and contributes to gaining regional superiority. As a result of all this, Iran will continue to maintain its nuclear program despite the ongoing international crisis.

Rusya-Ukrayna Savaşı ve Avrupa Güvenliğine Etkileri

The Russian-Ukrainian War and its Effects on European Security

Mehmet BARDAKÇI

Doç. Dr., Bağımsız Araştırmacı,
ORCID: 0000-0002-8116-0545, email: mehmet_bar@yahoo.com

Öz

Ukrayna Savaşı Avrupa'nın güvenliğinde çeşitli etkilere yol açmıştır. Bu çalışmada temel olarak Ukrayna Savaşı sonrasında AB'nin Rusya'dan artan güvenlik tehdidi algısıyla beraber Avrupa'nın güvenliğinin nasıl etkilendiği ortaya konulmak istenmektedir. Makalenin merkezi hipotezi Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısının 2014'te Kırım'ı ilhakından farklı olarak Avrupa'da Rusya'dan tehdit algısını büyük ölçüde artırdığı ve Avrupa güvenliği üzerinde önemli etkilere yol açtığıdır. Önceki NATO stratejik konseptinde Rusya, işbirliği yapılabilecek bir ülke olarak değerlendirilirken yeni konseptte artık tehdit edici bir aktör olarak görülmektedir. Bu durum AB ülkelerinin bir yandan Ukrayna'ya büyük miktarda askeri yardım yapmalarına yol açarken diğer yandan Doğu Avrupa'daki AB kuvvetlerinin takviye edilmesine neden olmuştur. Yanısıra AB ülkeleri askeri harcamalarını önemli oranda artırmışlardır. İsveç ve Finlandiya Rusya tehdidi nedeniyle NATO'ya üye olmuşlardır. Diğer yandan makale AB'nin ABD'den henüz stratejik otonomisini tam olarak elde edemediğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna Savaşı, Avrupa Güvenliği, NATO, Transatlantik İttifak, Rusya.

Abstract

The war in Ukraine has had numerous implications for European security. This study primarily aims to demonstrate how Europe's security has been impacted in the wake of the Ukraine War, as the EU's perception of Russia as a security threat has intensified. The central hypothesis of the article is that Russia's attack on Ukraine, unlike its annexation of Crimea in 2014, has significantly increased the perception of threat from Russia in Europe and has had major implications for European security. While Russia was previously seen as a cooperative country in NATO's prior strategic concept, the new concept now views it as a menacing actor. This shift has led EU nations to provide substantial military aid to Ukraine and reinforce EU forces in Eastern Europe. Moreover, EU countries have considerably increased their military expenditures. Sweden and Finland joined NATO in response to the Russian threat. Nonetheless, the article argues that the EU has not yet achieved complete strategic autonomy from the United States.

Keywords: Ukrainian War, European Security, NATO, Transatlantic Alliance, Russia.

Makale Türü / Article Type	Başvuru Tarihi / Submitted	Kabul Tarihi / Accepted
Araştırma Makalesi/Research Article	02.12.2024	10.02.2025
Bardakçı, M. (2025). Rusya-Ukrayna Savaşı ve Avrupa Güvenliğine Etkileri. <i>Bölgesel Araştırmalar Dergisi</i> , 9(1), 40-61.		

Giriş

Soğuk Savaş sona erdikten sonra Rusya'nın uluslararası düzeni kabul edeceği ve Avrupa kurumlarıyla bütünleşeceği konusunda yaygın bir iyimserlik ortaya çıkmıştır. Rusya ve AB arasında 24 Haziran 1994 tarihinde Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma sadece ekonomi odaklı olmayıp Rusya'nın AB'ye aşama aşama entegrasyonunu hedefliyordu. Fakat bu beklenti kısa sürede boşa çıkmıştır. İlişkilerde kısa süre içinde kriz başlamıştır. Bu durum ilişkilerdeki romantik dönemin bittiğine işaret ediyordu. Rus dış politikasında Rusya'nın etki alanları, egemenliğe saygı ve Batı'yla eşitlik kavramları evrensel değerler ve “medeni devletler topluluğuna” (AB) katılma fikirlerinin yerini almaya başlamıştır (Arbatov, 1997: 135, 142). Bu durum bilhassa Evgeni Primakov'un Rusya dışişleri bakanı olmasından sonra gelişmeye başlamıştır. Ocak 1996'da Andrei Kozyrev'in yerine Primakov'un dışişleri bakanı olması Rusya'nın dış işlerinde Batı odaklı bir anlayıştan Avrasya odaklı bir çizgiye geçişini sembolize ediyordu. Kökleri Rusya istihbarat geleneğinde olan Primakov Rusya'ya Avrasya'da küresel güç statüsü kazandırma amacındaydı (Lynch, 2001: 9). Ekonomik reformların başarısız olması, Rusya'nın uluslararası alanda prestijinin azalması ve NATO'nun Doğu Avrupa'ya genişleme planları nedeniyle Batı hakkında yaşanan hayal kırıklığı bu değişikliğe neden olmuştur (Delong, 2020: 309). Primakov, Rusya'nın çıkarları için Avro-Atlantikçi bir anlayış yerine çok kutuplu bir yaklaşımın benimsenmesi taraftarıydı.

Aralık 1994'te Çeçenistan'daki savaşta Rusya'nın çok sayıda sivili öldürmesi üzerine Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın onaylanması ertelenmiştir. Avrupa'nın bakış açısından Rusya'nın Çeçenistan savaşındaki tutumu Rusya'nın Avrupa değerlerine saygı göstermediği şeklinde yorumlanmıştır (Forsberg ve Herd, 2005). İlişkilerdeki diğer bir kriz Kosova savaşında olmuştur. Kriz özellikle AB ve Rusya arasında değildi. Fakat Batı'nın bir parçası olarak AB bu krize taraf olmuştur. Bu krizden Rusya şu sonucu çıkarmıştır. Batı ve onun parçası olarak AB uygun gördüğü durumlarda rejim değişikliği için BM Güvenlik Konseyi üyesi Rusya'nın karşı çıkmasına rağmen askeri müdahalede bulunmaktan çekinmeyecektir (Haukkala, 2015: 29). Taraflar arasındaki üçüncü sorun NATO'nun genişlemesidir. NATO'nun Macaristan, Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ni kapsayan ilk genişlemesi Moskova tarafından AB'yi de kapsayan Batı'nın Rusya'yı dışlaması olarak algılanmış ve karşı çıkmıştır. Bu dönemi Rusya açısından karakterize eden duygular hayal kırıklığı ve aldatılmadır. 1990'larda ilişkilerdeki bu krizler 2000'lerde Vladimir Putin'in iktidara hâkim olduğu dönemin Batı karşıtlığının altyapısını oluşturacaktır.

Rusya-Ukrayna ilişkilerinde bilhassa 1990'ların başlarında geçerli olan bakış açısı 2000'lerin başından itibaren Vladimir Putin'in Rusya'da devlet başkanı olması ve Rusya'nın artan doğal gaz ve petrol gelirleri sayesinde ekonomik ve askeri gücünü artırmasıyla değişmeye başlamıştır. Rusya NATO'nun genişlemesine itiraz etmiştir. 2008'de Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO'ya üye olma ihtimali kuvvetlendiğinde Rusya bu gelişmeleri engellemek için askeri yöntemlere başvurmaktan çekinmemiştir. Önce 2008'de Gürcistan'a askeri müdahalede bulunmuştur. Daha sonra 2014'te Ukrayna'nın bir parçası olan Kırım'ı ilhak etmiştir. Kırım'ı ilhakından sonra Rusya, Doğu Ukrayna'da Donbas bölgesindeki çatışmaya müdahil olmaya devam etmiştir.

Aralık 2021'den itibaren Rusya, Rusya-Ukrayna sınırına askeri birlik yığmaya başlamıştır. Maddi olanaklarının artmasının yanında Transatlantik İttifak'ta ortaya çıkan çatlak Rusya'nın kendine güvenini artırmıştır ve Ukrayna gibi bölgesel sorunlarda askeri yöntemlere başvurma eğilimini kuvvetlendirmiştir. ABD'nin dünyada askeri olarak aşırı yayılması nedeniyle yaptığı çok yüksek askeri harcamalar ve Amerikan kamuoyunun buna karşı çıkması neticesinde ABD Başkanı Barack Obama'nın ikinci döneminden itibaren ABD Batı'nın küresel liderliğinden çekilmeye başlamıştır. Bu eğilim Başkan Donald Trump döneminde daha da hızlanmıştır. Başkan Joe Biden döneminde Transatlantik ilişkiler yeniden düzelse de ABD'nin grand stratejisi esasen Çin'i stratejik bir rakip olarak gördüğü için ABD'nin ortağı Avrupa'ya olan taahhütleri ikincil bir öneme sahip olmaya devam etmiştir.

Rusya'nın Ukrayna'ya Şubat 2022'den itibaren gerçekleştirdiği saldırıya AB ve ABD bir dizi ekonomik ve askeri yaptırımda bulunarak cevap vermeye çalışmıştır. AB'nin Rusya'nın Ukrayna'ya gerçekleştirdiği saldırıya verdiği cevap kapsam olarak şimdiye kadar görüldüğünden daha geniş ve beklenmedik bir şekilde hızlı olarak tanımlanmıştır. Bu tutum üye devletler arasında nadir görülen bir birlik oluşturmuş ve AB'nin "jeopolitik uyanışı" olarak tanımlanmıştır. AB, etkileyici bir şekilde hızlı olarak Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısından hemen bir gün sonra Rusya'ya yaptırım uygulamaya başlamış ve günümüze kadar 14 yaptırım paketini devreye sokmuştur. AB çok sayıda kişi ve kurumu yaptırım listesine dahil etmiş ve Rusya'nın ekonomik temelini zayıflatmak, kritik teknolojilere ve pazarlara ulaşımını engellemek ve savaşı sürdürme yeteneğine darbe indirmek için daha önce uygulamadığı tedbirlere başvurmuştur. Aynı zamanda askeri operasyonlara direkt olarak katılmamakla birlikte AB, ABD'yle birlikte Ukrayna'ya büyük bir mali ve askeri destek ve askeri eğitim desteği sağlamıştır.

Ukrayna Savaşı'nın Avrupa güvenliğine de çeşitli etkileri olmuştur. Çalışma hem analiz, yorum, makale gibi ikincil kaynaklar hem de AB kurumlarının ve liderlerinin deklarasyonları gibi birincil kaynaklardan yararlanarak Ukrayna Savaşı'ndan sonra AB'nin Rusya'dan artan güvenlik tehdidi algısıyla birlikte Avrupa güvenliğinde ne tür değişimlerin ortaya çıktığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel argümanı Ukrayna Savaşı'nın Avrupa güvenliğinde önemli etkilere yol açtığıdır. Rusya, NATO'nun stratejik konseptinde işbirliği yapılabilecek bir ülke değil artık bir tehdit olarak görülmektedir. Bu da Avrupa ülkelerinin hem Ukrayna'ya önemli miktarda askeri yardım yapmalarına hem Doğu Avrupa'daki birliklerin takviye edilmesine hem de Avrupa ordularının askeri harcamalarının önemli ölçüde artmasına yol açmıştır. Yanısıra İsveç ve Finlandiya savaş nedeniyle NATO üyesi olmuşlardır. Bunun yanında çalışma Ukrayna Savaşı'nın Avrupa stratejik otonomisinin hala gelişmeye açık olduğunu yani AB'nin ABD'ye askeri olarak önemli ölçüde bağımlı olduğunu gösterdiğini öne sürmektedir.

Makalenin birinci bölümünde Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı neo-realist bakış açısından ele alınmaktadır. İkinci bölümde Rusya'nın Ukrayna'ya saldırmasının nedenleri açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde ise Ukrayna Savaşı'nın NATO kolektif savunmasına nasıl bir etkiye bulunduğu anlatılmakta ve Rusya'nın NATO için artık bir tehdit olduğu vurgulanmaktadır. Dördüncü bölümde NATO'nun genişlemesi ele alınmakta İsveç'in ve Finlandiya'nın NATO'ya nasıl üye olduğu ve Avrupa güvenliğine

muhtemel katkılarından bahsedilmektedir. Beşinci bölümde ise Ukrayna Savaşı'nın seçilmiş Avrupa ülkelerinin güvenliğine yansımaları anlatılmakta ve Avrupa stratejik otonomisinin savaştan nasıl etkilendiği açıklanmaktadır.. Bu ülkeler, güvenlik politikaları savaştan en çok etkilenen ülkeler olan Almanya, Polonya ve Fransa'dır.

Neo-realizm ve Rusya'nın Ukrayna'ya Saldırısı

Klasik realizm uluslararası ilişkileri insanın doğası ve davranışları, neo-klasik realizm devlet içi faktörler temelinde açıklamaya çalışırken neo-realizm (yapısal realizm) uluslararası sisteme odaklanmaktadır (Ersoy, 2014: 166). Neo-realizm yaklaşımı üç temel varsayıma dayanmaktadır. Birincisi, uluslararası sistemin düzenleyici ilkesinin anarşi olduğudur. İkincisi, devletler güvenlik öncelikli bir davranış biçimi sergilerler. Üçüncüsü devletlerin uluslararası sistemdeki konumlarını devletlerin sahip olduğu güç dağılımı belirler. Neo-realizm büyük devletlerin uluslararası sistemde sahip olduğu büyük askeri güçler aracılığıyla önemli pozisyonları ele geçireceğini ve sistemi hâkimiyetleri altına alacaklarını varsayar (Balcı ve Kardaş, 2014: 127).

Neo-realizme göre devletler güvenliklerini askeri gücün en üst noktaya çıkarılmasıyla sağlarlar. Devletlerin maksimum güç uygulama özelliği uluslararası sistemin rekabetçi özelliğini ortaya koymaktadır (Küçüksolak, 2012: 203). Neo-realistler, güç, çıkar ve uluslararası kurumların uluslararası sorunlar konusundaki anlaşmazlıkları büyük ölçüde açıkladığını savunmaktadırlar (Wendt, 2012: 123).

Uluslararası sistemin anarşik bir yapıya sahip olması nedeniyle sistemin işleyişi “kendi kendine yardım” ilkesi çerçevesinde gerçekleşir. Kendi kendine yardım durumu devletler arasında bir güvenlik ikileminin ortaya çıkmasına yol açar. Bu kavram temelinde devletler birbirlerini potansiyel bir düşman olarak görürler ve hayatta kalabilmek için sonsuz bir mücadele yaparlar (Herz, 1950: 157). Güvenlik ikilemi devletler arasındaki çatışmanın temel nedenidir. Başka bir deyişle uluslararası sistemdeki anarşi, belirsizliğe neden olur; belirsizlik devletlerde korku duygusunun ortaya çıkmasına yol açar; bu da savaşları tetikler (Baylis ve Rengger, 1992: 9). Yani uluslararası sistemin anarşik yapısı ile devletler arasındaki çatışmalar arasında yakın bir ilişki vardır.

Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısından sonra AB'nin Rusya'yla ilişkilerini açıklayabilen en uygun teorisinin neo-realizm olduğu ileri sürülebilir. Çünkü neo-realizmin odağında yer alan kavramlardan birisi güveniktir. Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısından sonra AB ülkeleri güvenliklerine Rusya'dan büyük bir tehdit algısı hissetmişlerdir ve bu tehdide karşı askeri kapasitelerini maksimize etmeye çalışmışlardır. AB ülkeleri hem askeri bütçelerini artırmış hem de Rusya'ya komşu olan AB ülkelerindeki askeri birlikleri tahkim etmişlerdir. Uluslararası sistemin anarşik yapısı nedeniyle uluslararası ilişkileri düzenleyici bir kurumun olmaması AB ülkelerinin Rusya tehdidine karşı kendilerini korumak için kendi kaynaklarına yönelmelerine yol açmış yani neo-realizmin kendi kendine yardım ilkesinin uygulanmasına yol açmıştır. Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı bir güvenlik ikileminin ortaya çıkmasına yol açarak AB ve Rusya arasında bir silahlanma yarışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlişkilerde belirleyici olan unsur liberal/neo-liberal ilkelerin aksine işbirliğinin yerine ulusal çıkar olmuştur. Bunun sonucunda AB ülkeleri ABD'yle birlikte Rusya'ya karşı çok sayıda yaptırım paketini hayata geçirmişlerdir.

Rusya'nın Ukrayna'ya Saldırmasının Nedenleri

Rusya'nın Ukrayna'ya gerçekleştirdiği saldırının nedenleri arasında tarihsel, jeopolitik faktörler ve Ukrayna'da artan Batı etkisi yer almaktadır. Putin, birçok konuşmasında Doğu Slavlarının – Ruslar, Ukraynalılar ve Belaruslar – tarihsel birliğini vurgulamıştır. Doğu Slavlarının kökeni bin yıl önce kurulan Kyivan Rus denilen ilk Slav devletine dayanmaktadır. Bu devletin başkenti bugünkü Ukrayna'nın başkenti olan Kiev'di. Bu anlatıya göre Ukrayna ve Belarus kimlikleri yapaydır ve dış güçlerin bir üreimidir. Putin'e göre Ukrayna diye ayrı bir ülke yoktur (Bothmann, 2022). Putin, NATO ve AB'yi Rusya'yla jeopolitik rekabetlerinde Ukrayna'nın ulusal duygusunu manipüle etmekle suçlamıştır (Mankoff, 2022). Diğer taraftan Ukrayna'nın doğusunda tarihsel süreç içinde bir Ruslaşma süreci yaşanmıştır. 1930'larda Sovyet lideri Stalin'in uyguladığı politikalar nedeniyle Ukrayna'da ortaya çıkan kıtlık sonucunda milyonlarca insan ölmüştür. Stalin daha sonra çok sayıda Rus'u ve diğer Sovyet vatandaşını bölgeye yerleştirmiştir. Bu da Ukrayna'da kimlik sorununu daha da kompleks hale getirmiştir. Aynı zamanda Rusya'dan farklı bir Ukrayna kimliğinin olmadığı konusundaki görüş Putin'i yanlış yönlendirerek Şubat 2022'deki saldırıda Rus güçlerinin Ukraynalılar tarafından özgürleştiriciler olarak görüleceği ve savaşın kolayca kazanılabileceği konusunda yanılgıya sürüklemiştir (Mankoff, 2022).

Jeopolitik açıdan Ukrayna Rusya için önemli bir yere sahiptir. Rusya, Ukrayna'yla 2.200 km'lik bir sınırı paylaşırken Ukrayna'nın Moskova'ya uzaklığı 480 km'den daha azdır. Ukrayna aynı zamanda Rus sanayisinin ve politikasının merkezi olan Volga bölgesine çok yakındır. Bu nedenle Ukrayna'nın yabancı bir ülke yada blok tarafından kontrol edilmemesi Rusya için hayati bir öneme sahiptir. Rusya, NATO'nun ve AB'nin Ukrayna'daki faaliyetlerinden endişe duymuştur. Rusya, AB'nin Ukrayna'yla bir Ortaklık Anlaşması yapmasına ve Doğu Ortaklığı'na karşı çıkmıştır. Ortaklık Anlaşması, Ukrayna pazarını Rusya'ya kapatacaktır. Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, Doğu Ortaklığı için ise şunu söylemiştir: “Biz (Ruslar) etki alanlarına sahip olmakla suçlanıyoruz. Fakat Doğu Ortaklığı AB'nin etkisini genişletmekten başka bir teşebbüs değilse nedir?” (Pop, 2009).

Diğer taraftan Ukrayna'nın Rusya için önemi göz önünde bulundurulduğunda Ukrayna'nın NATO'ya girme olasılığının Rusya'nın Ukrayna'ya saldırmasında önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Rusya güvenlik belgelerinde NATO'nun genişlemesi bir güvenlik tehdidi olarak belirtilmiştir (Russia Security Paper..., 2015, 31 Aralık). Ukrayna krizi nedeniyle ve NATO'nun doğuya doğru genişlemesi nedeniyle 2014'te Rusya güvenlik doktrinini değiştireceğini duyurmuştur. Yeni belge Aralık 2015'te kabul edilmiştir. Tom Switzer'e göre “Kremlin'in Ukrayna'ya saldırma kararı temel olarak Rusya sınırında NATO'nun genişleme tehdidinden kaynaklanmaktadır. Rusya'nın stratejik hedefi Ukrayna'nın topraklarının bir kısmını ilhak ederek ve ülkeyi çok zayıf hale getirerek NATO'ya girmesini engellemektir.” (Switzer, 2024). Mary Sarotte'e göre ise Putin'in Ukrayna'ya saldırısıyla ilgili zamanlaması manidardır. Putin, ABD siyaseti bölünmüşken ve Alman hükümeti Angela Merkel sonrasında siyasal meselelerde tutumunu netleştirmemişken Ukrayna meselesini çözmek istemiştir (Sullivan, 2022).

Bunun yanında Ukrayna’da yıllar içinde artan Batı etkisinin ve ülkede Rusya’nın etkisinin azalmasının Rusya’nın Ukrayna’ya saldırmasında etkili olan sebepler arasında olduğunu söylemek mümkündür. Bu süreç 2013-2014 Maidan Devrimi’yle başlamıştır. Devrim sonucunda Kremlin destekli Yanukoviç rejimi devrilmiştir. Onun yerine kuvvetli bir şekilde Batı taraftarı bir hükümet iktidara gelmiştir. Buna paralel olarak AB-Ukrayna Ortaklık Anlaşması Rusya’da büyük endişeye yol açmış ve Ukrayna’nın nihai olarak Rusya’nın etki alanından çıkacağı konusunda bir korku yaratmıştır. Bu durum Rusya’nın Mart 2014’te Kırım’ı ilhak etme nedenlerinden birisi arasındadır (Götz ve Ekman, 2024: 199). Kırım’ın ilhakından sonra Doğu Ukrayna’da başlayan ayaklanmaları sona erdiren Minsk II Anlaşması’na ne Poroşenko ne de Zelenski hükümetleri uyma eğilimi göstermiştir (Götz ve Ekman, 2024: 199). Diğer taraftan NATO-Ukrayna işbirliğinin Kırım’ın ilhakından sonra yoğunlaşması da Rusya’nın endişe duyduğu gelişmelerden birisi olmuştur (Götz ve Ekman, 2024: 199).

NATO’nun Kollektif Savunma Anlayışındaki Değişiklikler

Şubat 2022’de Rusya’nın Ukrayna’ya saldırısı sonrasında 29-30 Haziran 2023’te Madrid’de toplanan ilk zirvesinde NATO, yeni bir stratejik konsept kabul etmiştir. Bu konsept 2010’da kabul edilen önceki stratejik konseptte göre önemli değişiklikler içermektedir. Yeni stratejik konsept, Rusya’yla işbirliği için çağrıda bulunan 2010’daki stratejik konseptten farklı olarak “caydırıcılık ve savunma” odaklıdır (NATO, 2022a). Başka bir deyişle 2010’daki stratejik konsept, 2008’de Rusya’nın Gürcistan’a saldırısına rağmen hala Rusya’yla işbirliği kurulabileceği konusunda iyimserliğini – ki bu işbirliği 2002’de kurulan NATO-Rusya Konseyi’yle kurumsallaştırılmıştı. – korurken 2022’deki konseptte artık Rusya’yla işbirliğinden bahis yoktu. Her ne kadar Çin’e de atıfta bulunularak otoriter rejimlerin Batı’nın değerlerini ve güvenliğini tehdit ettiği ileri sürülse de Ukrayna saldırısı sonrasında ortaya çıkan Rusya kaynaklı güvenlik tehdidi yeni konsepti şekillendiren ana unsurdur. Yeni stratejik konsept Rusya’yı “Avro-Atlantik bölgesinde müttefiklerin güvenliğine ve barışa en önemli ve direkt tehdit” olarak tanımlıyordu (NATO, 2022a, s. 4). 11 Eylül terör saldırıları sonrasında kabul edilen 2010’daki konseptten farklı olarak Rus tehdidinin hâkim olduğu 2022’deki konseptte terörizm tehdidi de önceliğini yitirmiş görünmektedir.

2022 Stratejik Konsepti bütün Avrupa demokrasilerinin NATO’ya üye olabileceğine işaret eden “Açık Kapı” politikasını teyit etmekle birlikte Gürcistan ve Ukrayna’yla işbirliğinin geliştirileceğini belirtmekle yetinmekte fakat bu ülkelerin NATO’ya üyeliği konusunda açık bir taahhütten kaçınmaktadır (NATO, 2022a, s. 10). 2008’deki NATO Bükreş Zirvesi’nden beri var olan Ukrayna’nın NATO’ya üye olması konusundaki belirsizlik Madrid Zirvesi’nden sonra 11-12 Temmuz 2023’teki Vilnius Zirvesi’nde de devam etmiştir. Zirvede bilhassa ABD ve Almanya, Rusya’yla direkt ve muhtemelen nükleer bir çatışmaya yol açabileceği için Ukrayna Savaşı devam ettiği sürece Ukrayna’nın NATO üyeliğine soğuk yaklaşmıştır (Lutsevych, 2023).

Rusya’nın Ukrayna’ya saldırısından sonra NATO’nun acil müdahale birliğinde büyük bir artışa gidilmiştir. NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg hali hazırda Rusya’nın saldırısından sonra büyük bir kısmı NATO’nun doğu kanadında konuşlandırılmış olan 40.000 kişilik birliğin sayısının Avrupa güvenliğine direkt Rus tehdidi nedeniyle 300.000’e çıkarılacağını söylemiştir (Murphy, 2022). 2022’deki Madrid’teki NATO

Zirvesi'nde liderler yeni acil müdahale gücü üzerinde uzlaşmışlar ve birliğin sayısı üç aşamaya ayrılmıştır. Birinci aşama kuvvetler 100.000 kişiyi geçecekti ve 10 gün içinde konuşlandırılmaya hazır olacaktı. İkinci aşama kuvvetler yaklaşık 200.000 kişiden oluşacaktı ve 10-30 gün arasında konuşlandırılabilir durumda olacaktı. Üçüncü aşama kuvvetler ise en az 500.000 kişiden müteşekkil olacaktı ve 30-180 gün arasında konuşlandırılabilirdi (NATO, 2022b).

Madrid Zirvesi'nde alınan karar doğrultusunda ilk olarak 2017'de Estonya, Letonya, Litvanya ve Polonya'da konuşlandırılan Gelişmiş İleri Mevcudiyetin (Enhanced Forward Presence) Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve Slovakya'da dört yeni çok uluslu savaş birliği daha oluşturularak kuvvetlendirilmesi konusunda uzlaşmıştır. Böylelikle Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar ittifakın Doğu kanadının güvenliği artırılmıştır (NATO, 2023).

Yeni stratejik konseptte Batı Balkanlar'ın ve Karadeniz bölgesinin ittifak için stratejik öneme sahip olduğuna vurgu yapılmaktadır. Stratejik konsept Çin'in Batı Balkanlar'da artan faaliyetleri ve Rusya'nın Sırbistan ve Bosna-Hersek gibi ülkeler üzerindeki etkisi ve Karadeniz bölgesindeki geleneksel rolü göz önünde bulundurularak bu bölgelerdeki ülkelere üçüncü taraflardan (Bilhassa Rusya ve Çin kastedilmektedir.) gelen müdahaleler ve baskılara karşı NATO ülkelerinin destek vereceğini belirtmektedir (NATO, 2022a, s. 11).

NATO'nun Genişlemesi

Ukrayna Savaşı'nın güvenlik politikalarında büyük değişikliğe yol açtığı iki ülke İsveç ve Finlandiya'dır. Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısıyla büyük bir şok yaşayan bu iki ülke gelecekteki muhtemel bir Rus saldırısına karşı tedbir olarak NATO'ya üye olmayı tercih etmişlerdir.

İsveç'in NATO Üyeliği

İsveç ve Finlandiya NATO'ya üyelik için aynı anda Mayıs 2022'de başvurularına rağmen Finlandiya bir yıl içinde 4 Nisan 2023'te NATO üyesi olmayı başarmışken İsveç, üyelik için Türkiye ve Macaristan'ın itirazları nedeniyle 7 Mart 2024'te kadar beklemek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin yasadışı PKK militanlarını ülkede barınmasına müsaade etmekle suçladığı İsveç, Türkiye'nin bu endişeleriyle ilgili adımlar attıktan sonra ve Macaristan'a ek savaş uçağı satışı ve yapay zeka konusunda yatırım taahhüdünde bulunduktan sonra üyeliği elde edebilmiştir (Black, Kleberg & Silfversten, s.4).

Finlandiya için olduğu gibi en azından İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden beri güvenlik politikasında tarafsız bir statüye sahip olan İsveç için bu adım radikal bir değişiklik anlamına geliyordu. Finlandiya'yla birlikte 1990'lardan itibaren NATO'yla işbirliğini geliştirmeye başlayan İsveç, 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a saldırısı ve 2014'te Kırım'ı ilhakı sonrasında NATO'yla işbirliğini artırmış fakat NATO'ya üye olmaktan sakınmıştır. Fakat İsveç Finlandiya'yla birlikte Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı sonrasında NATO'nun kollektif güvenlik garantisinin değişen güvenlik ortamında kendilerini koruyacak en güvenli yol olduğunu düşünerek NATO'ya üyelik başvurusunda bulunmuştur. İsveç kamuoyunda da ülkenin NATO üyeliği konusunda değişen tutumunu gözlemek mümkündür. Yapılan bir kamuoyu

yoklamasına göre Ukrayna Savaşı öncesinde İsveçliler'in yüzde 37'si NATO üyeliğini destelerken bu oran Ukrayna Savaşı'ndan sonra yaklaşık iki katına çıkarak yüzde 64'e ulaşmıştır (Armstrong, 2023). İsveç'in NATO'yla, Kuzey Avrupa'daki ülkelerle ve Finlandiya'yla gerçekleştirdiği güvenlik konusundaki işbirlikleri İsveç'in NATO'ya entegrasyonunu kolaylaştırmıştır.

İsveç'in NATO'ya üye olmasının Avrupa kıtasının savunulmasına ve NATO'ya çeşitli faydaları olacaktır. İsveç'in NATO'ya en önemli katkısı coğrafi konumudur. Baltık Denizi'nde en uzun kıyıya sahip ülke olan İsveç'in NATO'ya üye olmasıyla birlikte – Rus kıyısı ve Kaliningrad enklavı hariç – bütün Baltık kıyısı NATO bölgesi haline gelmiştir. Bunun en önemli avantajı askeri birlikler ve ekipmanların İsveç üzerinden Baltık ülkelerine deniz yoluyla daha kolay bir şekilde ulaştırılmasıyla birlikte Baltık devletlerinin bir Rus saldırısına karşı daha kolay bir şekilde savunulacak olmasıdır (Eisele, 2023). İskandinav ülkelerini, Danimarka'yı ve Baltık ülkelerini birbirine bağlayan İsveç'in üyeliği NATO'ya “daha fazla stratejik ve operasyonel derinlik sağlayacak, iletişim kanallarını daha dirençli hale getirecek ve savunma planlayıcılarına İsveç topraklarını savunma ve caydırıcılık misyonları amacıyla kullanmak için daha fazla seçenek sağlayacaktır.” (Zarembaite, 2023). Soğuk Savaş döneminde batmayan “uçak gemisi” olarak tanımlanan, Baltık denizinde merkezi olarak konumlanmış olan İsveç'e ait Gotland adası bir Rus saldırısına karşı Baltık ülkelerinin savunulmasında kritik bir öneme sahip olacaktır (Zarembaite, 2023).

Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı sonrasında NATO'nun koyduğu asgari savunma bütçesi/milli gelir oranıyla ilgili koyduğu asgari sınır olan yüzde 2'yi 2024 itibarıyla yüzde 2.2'yle geçen İsveç, 2030'a kadar bu oranı yüzde 2.6'ya çıkarmayı hedeflemektedir (Martin, 2024). İsveç'in savunma bütçesini artırması NATO'nun caydırıcılık ve savunma hedeflerini güçlendirmesine katkıda bulunacaktır.

İsveç yüksek teknolojisiyle ve savunma sanayinde Avrupa'da büyük üretim hacmine sahip ülkelere biri olarak AB'nin savunma sanayi kapasitesine ve teknolojisine katkıda bulunacaktır. İsveç savunma sanayi 2022'de 3 milyar dolara ulaşan bir üretim gerçekleştirmiştir. Ülkedeki büyük savunma sanayi şirketleri Saab Jas 39 Gripen ve BAE Sistem AB Savaş Aracı 90 gibi sofistike silah sistemleri üretmektedir (Moyer & Winberg, 2024). Bunun yanında İsveç'in ihracat odaklı savunma sanayi NATO'nun silah stok hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunmakla kalmayıp başka şirketlerle ortaklıklar kurarak NATO silah tedariki projelerinde yer alabilecektir (Waldwyn, 2023).

Silahlı kuvvetler açısından İsveç'in Avrupa güvenliğine ve NATO'ya katkısına gelince, İsveç'in kara birlikleri sayısı nispeten az olsa da ülkenin silahlı kuvvetleri modernidir. İsveç'in silahlı kuvvetleri 24.000 aktif personelden, 11.400 yedek birliklerden ve 21.000 iç güvenlik kuvvetlerinden oluşmaktadır (Brennan, 2024). İsveç sahip olduğu 100 savaş uçağıyla Kuzey Avrupa'nın en büyük hava kuvvetine ve Avrupa'nın en büyük hava kuvvetlerinden birine sahiptir. İsveç'in önümüzdeki yıllarda savaş uçağı sayısını artıracığı dikkate alındığında Baltık bölgesinin savunulması için NATO'daki diğer müttefiklerin bölgede hava kuvveti bulundurma ve hava gözetlemesi ihtiyacı azalacaktır (Moyer & Winberg, 2024).

İsveç, NATO üyeliğinden sonra ittifak düzeyinde ve bölgesel düzeyde savunma işbirliklerini hızlandırmıştır. Kuzey Savunma İşbirliği (the Nordic Defense Cooperation), Kuzey Konseyi (the Nordic Council) ve İsveç ve Finlandiya arasında ikili savunma işbirliği bunlar arasında en çok dikkat çekenleridir (Moyer & Winberg, 2024). Bu savunma işbirliği girişimleri Kuzey Avrupa'nın savunmasının güçlendirilmesine katkıda bulunacaktır.

Finlandiya'nın NATO Üyeliği

Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı Finlandiya'da bir şok meydana getirmiştir ve Finlandiya, saldırının başlamasından sonraki birkaç ay içinde NATO üyeliğine başvurmaya karar vermiştir. Finlandiya'nın NATO üyeliğiyle ilgili dramatik bir şekilde değişen tutumu Finlandiya Parlamentosu'nda Mayıs 2022'de yapılan oylamada da kendini göstermiş ve 200 parlamenterden 188'i üyelik yönünde oy kullanmıştır (Reuters, 2022). Bu kararın ortaya çıkmasında Ukrayna saldırısının Finlandiya'nın muhtemel bir Rus saldırısına karşı güvenliğini sağlamada yetersiz olduğu konusunda bir algı yaratması etkili olmuştur. Zaman içerisinde Fin kamuoyunun NATO üyeliğine verdiği destek artmıştır. Yapılan bir kamuoyu yoklamasına göre Mart 2022'de üyelğe destek yüzde 60 iken Kasım 2022'de yüzde 78'e çıkmıştır (RFE/RL, 2022). Finlandiya, NATO üyelik başvurusunu yakın komşusu İsveç'le birlikte koordine etmeye özen göstermiştir. Finlandiya ve İsveç'in başvurusu, Türkiye ve Macaristan'ın başlangıçtaki itirazlarına rağmen NATO üyeleri tarafından büyük bir kabul görmüştür. Finlandiya'nın zaten NATO'yla var olan işbirliği ülkenin NATO'ya üyeliğini kolaylaştırmıştır.

Finlandiya'nın NATO'nun ve Avrupa'nın güvenliğiyle ilgili rolündeki temel belirleyici unsur İsveç'in NATO üyeliğinde olduğu gibi jeostratejik faktör olacaktır. Baltık'ın ve özellikle Estonya'nın toprak bütünlüğü Finlandiya için dolayısıyla Avrupa için kritik bir öneme sahiptir. Baltık Denizi Fin ekonomisinin bel kemiğini oluşturur. Finlandiya'nın ihracatının yaklaşık yüzde 80'i ithalatının ise yüzde 90'ı Baltık Denizi üzerinden gerçekleşir. Baltık Denizi'ndeki deniz ulaşımının zarar görmesi Finlandiya ekonomisini felce uğratabilir. Yanısıra, Finlandiya, Rusya'yla uzun bir sınıra sahip olması nedeniyle bir cephe devletidir ve bu durum Finlandiya'nın ittifaktaki rolünde belirleyici olmalıdır. Bunun yanında Finlandiya, Rusya için stratejik öneme sahip olan iki bölgeye çok yakın bir noktadır. Bunlar St. Petersburg ve Kola Yarımadası'dır (Pesu & Iso-Markku, 2022, s. 16-17). İsveç ve Finlandiya'nın NATO'ya üyeliğiyle birlikte NATO'nun ağırlık merkezi Avrupa'nın kuzeyine ve kuzey doğu bölgelerine kayacaktır (Alberque & Schreer, 2022). İsveç'le birlikte Finlandiya'nın NATO üyeliğinin Avrupa güvenliğine özellikle caydırıcılık ve savunma konusundaki en önemli katkılarından birinin Rusya'ya verilen siyasi mesaj olduğu söylenebilir. Bu iki ülke Norveç hariç Kuzey Avrupa'da diğer devletlerle Rusya'ya karşı geniş bir blok oluşturacaktır. Finlandiya ve İsveç'in katılımıyla birlikte Baltık ülkelerinin de içinde bulunduğu bu ülkelerin Rusya tehdidine karşı verdiği cevap kolektif ve NATO çatısı altında olacaktır (Lawrence, Jermalavičius & Hyllander, s. 17).

Zorunlu askerliğe dayalı bir sistemin olduğu Finlandiya'nın 5,6 milyonluk bir nüfusa sahip bir ülke için görece büyük bir ordusu vardır. Ülkenin savaş zamanı asker sayısı 280.000 iken ordu, 870.000-900.000 yedek askere sahiptir (Nicholson vd., 2021). Finlandiya, bütün askeri yetenekler açısından NATO'ya katkıda bulunma kapasitesine

sahiptir. Özellikle Avrupa'nın en güçlü topçu birliklerinden birine sahip Finlandiya ordusu zırhlı birlikler ve kara kuvvetleri üzerine inşa edilmiş Rus ordusuna karşı NATO için önemli bir kazanımdır (Black vd., 2024, s. 11)

Finlandiya'nın 2026'dan itibaren F-35 satın alması ülkenin NATO'nun yüzde 2'lik savunma bütçesi limitine ulaşmasına yardımcı olacaktır. Rusya'nın saldırısı sonrasındaki ek bütçeler bu oranı daha da artıracaktır (Deni, 2022, s. 3). Bu bütçenin önemli bir kısmı Finlandiya'nın savunma sanayinin daha da gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Nükleer caydırıcılık konusuna gelince, NATO üyeliği sonrası balistik füze savunması Finlandiya'nın güvenliği için yeni bir alan olacaktır. Şu anda Finlandiya balistik füze savunma yeteneğine sahip değildir. NATO'nun balistik füze savunması Finlandiya'nın önemli bir açığının kapanmasına katkıda bulunacaktır. Şimdiye kadar Finlandiya, nükleer caydırıcılık yerine nükleer silahların kontrolüne öncelik vermiştir. Fakat Rusya'nın Ukrayna saldırısı sonrasında Finlandiyalı yöneticiler nükleer saldırı ihtimaline karşı nükleer caydırıcılığın önemine vurgu yapmışlardır (Särkkä, 2022).

Ukrayna Savaşı'nın Avrupa Ülkelerinin Güvenliğine Yansımaları

Bu kısımda Ukrayna Savaşı'nın güvenlik açısından en çok etkide bulunduğu AB ülkelerine değinilecektir. Bunların başında Almanya, Polonya ve Fransa gelmektedir. Bu ülkeler hem Ukrayna'ya büyük bir askeri destek vermiş hem de silahlı kuvvetlerinde büyük bir modernizasyona gitmişlerdir.

Almanya

Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısından dış ve güvenlik politikasının en çok etkilendiği ülkelerden biri Almanya olmuştur. Almanya'nın II. Dünya Savaşı sonrası politikası iki prensip üzerine inşa edilmişti. Birincisi, eski rakip Fransa'yla yakın işbirliğini içeren Avrupa'nın birleşmesi ikincisi ise NATO içerisinde ve ABD'yle Transatlantik ittifakta Almanya'nın Batı'yla bağlantısı. Fakat ekonomik olarak Almanya, Rusya ve Çin gibi demokratik olmayan post-komünist devletlerle ekonomik ilişkilerini geliştirerek onların liberal orta sınıf demokrasilere dönüşeceğini varsayıyordu (Cuperus & Molthof, 2022, s. 2).

Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı Almanya'da şoka yol açmıştır. Rusya, 2008'de Gürcistan'a saldırdığında ve 2014'te Kırım'ı ilhak ettiğinde Almanya ve diğer Avrupa ülkeleri bu ölçüde tepki vermemişlerdir. Fakat Şubat 2022'deki Ukrayna saldırısı sonrasında Almanya, Rusya'nın davranışını Alman ve Avrupa güvenliğine karşı bir tehdit olarak algılamıştır. Bu derin şok nedeniyle bu saldırı Almanya Başbakanı Olaf Scholz'un beklenmedik bir şekilde Almanya dış ve güvenlik politikasında kapsamlı değişiklikler meydana geldiğini duyurmasına yol açmıştır ve Scholz bu saldırıyı Almanya için tarihi bir dönüm noktası (Zeitenwende) olarak tanımlamıştır. Scholz, 27 Şubat 2022 tarihinde Almanya Parlamentosu'nda yaptığı özel konuşmada Almanya'nın savunma bütçesini büyük oranda artıracığını duyurmuştur. Bu artış 100 milyar avroluk bir seferlik bir bütçeyi ve milli gelirin yüzde 2'lik sınırına ulaşmak için savunma bütçesinde daimi artışları kapsamaktadır (Mello, 2024, s. 2). Bunun yanında Scholz, Almanya'nın NATO'nun nükleer paylaşım uygulamasına katılmak için F-35A savaş uçakları ve İsrail Heron dronları satın alacağını duyurmuştur (Mello, 2024, s. 2). Ayrıca,

Scholz, hükümetinin, Fransa ve diğer ortaklarla birlikte savaş tankları ve savaş uçaklarıyla ilgili yeni Avrupa silah projeleri başlatacağını duyurmuştur (Mello, 2024, s. 2).

Bu değişiklikler Mello'ya göre Hermann'ın (1990) kavramsal çerçevesi kapsamında Almanya dış ve güvenlik politikası açısından "uluslararası oryantasyon değişikliği" olarak tanımlanacak kadar önemlidir. Çünkü en başta, Almanya, Ukrayna Savaşı'yla birlikte dış politikada geleneksel "sivil güç" kimliğinden giderek uzaklaşarak Avrupa güvenliğinin garantörü rolüne doğru evrilmeye başlamıştır. İkincisi, program ve hedef değişikliği açısından da Almanya'nın dış ve güvenlik politikasında büyük bir değişiklik olduğunu görüyoruz. Almanya, 2022 öncesindeki ölümcül olmayan silah tedariki politikasının aksine savaştan sonra Ukrayna'ya howitzer, savaş tankları ve hava savunma sistemlerini de kapsayan ağır silahlar göndermiştir. Askeri bütçesinde artış ve NATO'nun doğu cephesinde daimi bir birliğin konuşlandırılması da bu değişiklikler arasında yer almaktadır. Üçüncüsü, sadece savunma ve güvenlik alanlarında değil diğer alanlarda da Almanya önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede Almanya'nın Rusya'dan doğal gaz tedarik ettiği Nord Stream 2 boru hattı durdurulmuş ve enerji ithalatında çeşitlendirmeye gidilmiştir (Mello, 2024, s. 12).

Almanya, ABD'den sonra Ukrayna'ya en çok askeri destek veren ülke olmuştur. Fakat Almanya'nın Ukrayna'ya sağladığı bu desteğin sınırları vardır. Alman kamuoyu savaşın tırmanmasından ve getireceği ekonomik maliyetlerden endişelenmektedir. Ocak 2024'te yapılan bir kamuoyu araştırmasına göre Almanların yüzde 41'i Almanya'nın Ukrayna'ya aşırı askeri destek verdiğini belirtirken yine aynı oranda kişi Almanya'nın Ukrayna'ya aşırı miktarda mali yardım yaptığını söylemiştir (Meister, 2024). Alman kamuoyunun bu hassasiyetinin yanında Rusya'nın vereceği tepki Alman hükümetinin Ukrayna'ya yardım yaparken zaman zaman çekingen davranmasına neden olmuştur.

Polonya

Tarihsel ve coğrafi nedenler dolayısıyla Polonya Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısından tehdit algısı hissetmiştir. Tarihsel olarak var olan Rus tehdidi, özellikle 1945'ten 1989'a kadar olan dönemde Sovyetler Birliği'nin Polonya'yı dolaylı olarak kontrol etmesi Polonya'nın kollektif hafızasında tazeliğini korumaktadır (Rodkiewicz, 2023). Coğrafi olarak ise Polonya, Rusya'nın enklavı Kaliningrad'la ortak sınıra sahiptir. Polonya-Litvanya sınırında yer alan Suwalki bölgesinden Rusya'nın saldırabileceği konusunda Polonya'nın endişesi vardır (Silva & Hertl, 2024, s. 1). 2014'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakından beri gerginlik tırmanmıştır. Sonuç olarak Polonya'nın muhtemel Rus saldırısı nedeniyle artan tehdit algısı ülkenin silahlı kuvvetlerine yapılan yatırımın büyük ölçüde artmasına ve Ukrayna'ya büyük bir desteğin verilmesine yol açmıştır.

Polonya, Ukrayna'yla ilgili olarak ikili bir strateji izlemiştir. Buna göre Polonya bir yandan Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesine engel olmaya çalışmıştır diğer yandan Kiev'in Batılı kurumlara entegrasyonu için çaba göstermiştir. Bu girişim sadece Polonya'nın jeopolitik konumunu güçlendirmekle kalmayacak Rusya'nın Polonya'ya saldırı riskini de azaltarak Polonya'nın güvenliğini artıracaktır (Silva & Hertl, 2024, s. 3).

Polonya savaşın başlangıcından itibaren Ukrayna'ya 4 milyar avro değerinde 44 askeri yardım paketi sağlamıştır ve birkaç milyar avroluk daha yardım yapma taahhüdünde

bulunmuştur. Polonya Devlet Başkanı Andrzej Duda'ya göre Polonya'nın Ukrayna'ya sağladığı insani ve askeri yardım 26 milyar dolardır ve Polonya'nın milli gelirinin yüzde 3,3'üne karşılık gelmektedir. Polonya Ukrayna'ya 400 tankın yanında yüzlerce zırhlı personel taşıyıcı, piyade savaş aracı, kendinden tahrikli obüs, roket fırlatıcı, 10 MiG-29 savaş uçağı ve 10 helikopter vermiştir (Al Mayadeen English, 2024). Polonya'nın Ukrayna'ya verdiği destek askeri yardımla sınırlı kalmayıp Ukrayna birliklerinin eğitimi ve ülke, Batı'nın silahlarının Polonya topraklarından Ukrayna'ya ulaştığı lojistik bir merkez işlevi de görmüştür (Melkozerova, 2024). Polonya, Ukrayna'yla ikili bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmaya göre taraflar istihbarat paylaşımında bulunacak, Ukrayna, Polonya ordusunun modernizasyonuna katkıda bulunacak, Polonya, Ukrayna'ya daha önce sağladığı 10 Sovyet savaş uçağının yanında bir filo MiG-29 savaş uçağı sağlamayı gözden geçirecekti (Melkozerova, 2024).

Milli gelire oranı açısından Polonya'nın Ukrayna'ya sağladığı yardım ABD'ninkinden daha fazladır ve Polonya, sağladığı yardım açısından mutlak anlamda Hollanda, Fransa ve İtalya gibi diğer Avrupa ülkelerinin önünde yer almaktadır (Silva & Hertl, 2024, s. 2). Bunun yanında Polonya, helikopter ve savaş uçağı sağlayan az sayıda ülkeden biridir. Ukrayna'nın bu alanlardaki eksikliği göz önünde bulundurulduğunda Polonya'nın yaptığı bu yardımlar önemlidir (Oryx, 2022).

Ukrayna Savaşı'nın etkisini hissettirdiği diğer bir konu da Polonya ordusundaki modernizasyonun hızlanmasıdır. Polonya, geçtiğimiz yıllarda tarihinde ordusunun en büyük modernleşme programlarından birini başlatmıştır. Bu süreç Rusya'nın Polonya'ya saldırısından sonra daha da hızlanmıştır. Polonya, Avrupa'nın en büyük ordusuna sahip olmayı planlamaktadır. Polonya, milli gelirinin yüzde 5'ini savunmaya ayırmayı planlamaktadır. Hâlihazırda Polonya, milli gelirinin yüzde 4'ünü savunmaya harcamaktadır. 2023'te Polonya, Teknik Modernleşme Planı'na 6,7 milyar avro ve inşaat yatırımlarına 1,1 milyar avro harcamıştır (Czulda, 2024). Resmi istatistiklere göre Polonya silahlı kuvvetleri 130.000'i profesyonel asker olan 198.000 askerden oluşmaktadır. Ek olarak Polonya müttefik devletlerden 16.000 askere ev sahipliği yapmaktadır. Polonya ordusu, asker sayısı açısından şu anda Avrupa'nın en büyük ordularına sahip olan ABD ve Türkiye'den sonra NATO'nun üçüncü büyük ordusudur. Polonya hükümetinin, orduyu 2035 yılına kadar 300.000 kişiye çıkarma hedefi vardır. Bu çerçevede Kasım 2023'te, Polonya, 6. Tümen oluşturacağını duyurmuştur (Czulda, 2024). Ayrıca Polonya çoğunluğu Güney Kore ve ABD'den olmak üzere 1.000 tank ve 600 topçu silahı satın almıştır. Bu silahlar ülkenin ateş gücünü Fransa'nın, Britanya'nın, Almanya'nın ve İtalya'nın toplamından daha iyi bir noktaya getirecektir (Carbonaro, 2023). Yanısıra, Polonya, "Doğu Kalkanı" girişimi kapsamında Belarus ve Rusya sınırındaki birlik sayısını artırmak için Mayıs 2024'te 2,5 milyar dolar harcayacağını duyurmuştur. Bu plan 2028'e kadar tamamlanacaktır. Bu çerçevede Polonya'nın Doğu sınırındaki birlikler 6.000'den 8.000'e çıkarılacaktır ve 48 saat içinde toplanabilecek 9.000 kişilik bir ek artçı birlik oluşturulacaktır (Badohal, 2024).

Fransa

Fransa, geleneksel Rusya merkezli yaklaşımından 180 derece dönüş yaparak Avrupa'nın savunuculuğunda liderliği ele almıştır. Geleneksel olarak Rusya, Fransa tarafından büyük bir güç ve Amerikan etkisini dengeleyici bir ülke olarak görülüyordu

(Giuashvili, 2024, s. 2). Fransız Devlet Başkanı Emmanuel Macron Rusya'nın Ukrayna saldırısına karşı hızlı bir şekilde cevap vererek bu saldırının Avrupa ve Fransa tarihinde bir dönüm noktası olduğunu ve saldırıya zayıflık göstermeksizin cevap verilmesi gerektiğini söylemiştir (The Times of Israel, 2022). Macron başlangıçta Moskova'nın utandırılmaması gerektiğini ve Rusya'nın da içinde yer aldığı bir Avrupa düzeni kurulması gerektiğini söylemiş ve çatışmanın sona ermesi için öncelikle diplomatik yolların tüketilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Fakat Macron 2023'ten itibaren tutumunu radikal bir şekilde değiştirerek şahin bir politikaya dönüş yapmıştır. Macron, müttefiklerinden daha da ileri giderek Şubat 2024'te Batılı birliklerin Rusya'ya karşı konuşlandırılması önerisinde bulunmuştur. Macron'un Rusya'ya karşı bu sertleşen tutumunu birkaç nedenle açıklamak mümkündür: Ukrayna'nın savaş alanında Rusya'ya karşı ciddi güçlüklerle karşılaşması, geciken ABD askeri desteği, Rusya'nın Fransa'ya ve diğer AB ülkelerine dönük artan hibrid saldırıları ve Macron'un AB'nin ABD'ye karşı stratejik otonomi vizyonunu ilerletmek istemesi (Cafiero, 2024).

Bu saldırı sonucunda Fransa, geleneksel Rusya taraftarı tutumundan hızlı bir şekilde uzaklaşmıştır. Bu çerçevede Fransa 2022 Baharı'nda Ukrayna'nın AB üyelik başvurusunu ve Temmuz 2023'te NATO'nun Vilnius Zirvesi'nde savaş sonrası için Ukrayna'nın NATO üyeliğini desteklemiştir. Diğer taraftan Fransa, Ukrayna'yla Şubat 2024'te bir güvenlik paktı imzalamıştır. Bu pakt, 2022'de sağlanan 1,7 milyar avroluk, 2023'te 2,1 milyar avroluk askeri yardımın yanında Ukrayna'ya 2024'te 3 milyar avroya kadar destek sağlamayı öngörmektedir. Anlaşma topçu birlikleri konusunda işbirliğinin yanında Ukrayna'nın gelecekte AB'ye ve NATO'ya entegrasyonuna yardımcı olmayı da amaçlamaktadır (France 2024). Fransa'nın Ukrayna'ya sağladığı desteğin büyük bir kısmı Avrupa Barış Fonu (European Peace Facility) aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Fransa, NATO çerçevesinde Doğu Avrupa'daki askeri varlığını artırmıştır. Paris, Romanya'ya zırhlı araçlar ve Leclerc tipi tanklar konuşlandırma kararı almıştır. Bunun yanında Fransa, Litvanya'da Rafale savaş uçakları ve Estonya'da piyade birlikleri konuşlandıracaktır (Taskin, 2022).

Fransa bundan başka Rusya'ya karşı Avrupa güvenliğini ve birliğini sağlamak için çeşitli adımlar atmıştır. AB'nin genişlemesi konusunda geleneksel olarak temkinli olan Fransa, Ukrayna Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Ukrayna, Moldova ve Batı Balkan ülkelerinin AB'ye katılımı konusunda açık bir taahhütte bulunmuştur. Diğer taraftan Rusya'nın saldırısı Macron'un Avrupa Siyasi Topluluğu'nun (AST) kurulmasını önermesine de yol açmıştır. AST, öncelikli olarak Ukrayna'ya dönüktür. AST, AB'ye üyeliğe alternatif olmamakla birlikte uzun üyelik sürecine siyasi bir destek vermek amacını taşımaktadır. AST, katılımcı ülkenin ve AB ülkelerinin farklı seviyelerde birbirlerini tanıyarak yakınlaşma sürecine yardımcı olacaktır (Chopin, Macek & Maillard, 2022, s. 6).

Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısından sonra Fransa silahlanmaya daha fazla harcama yapmıştır. Temmuz 2023'te Fransa savunmaya 413 milyar avro bütçe ayırmıştır. Bu bütçe son elli yıldaki en büyük artışı temsil etmektedir. Bütçe Fransa'nın nükleer silahlarını modernize edecek, istihbarat harcamasını artıracak ve daha fazla uzaktan kumanda silahların geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Bu bütçe artışıyla askeri yedeklerin sayısı iki katına çıkacak, siber savunma güçlenecek ve silah üretim kapasitesi artacaktır (France 24, 2023).

AB Stratejik Otonomisi

Ukrayna Savaşı, AB'nin stratejik otonomisi açısından önemli bir test olmuştur. Savaş, AB'nin askeri olarak hala ABD'ye bağımlı olduğunu teyit etmiştir. Bu nedenle AB'nin ABD'den stratejik otonomiye sahip olduğunu söylemek doğru değildir. Almanya Başbakanı Scholz 2023 başında Ukrayna'ya Alman Leopard tanklarını ancak ABD, Abrahams tanklarını gönderirse göndereceğini söylemesi AB'nin Ukrayna Savaşı'nda askeri olarak ABD'den bağımsız olarak hareket etmemesinin bir örneğidir (Helwig, 2023, s. 59).

Bununla birlikte Ukrayna Savaşı'nda stratejik otonomi açısından AB önemli bir gelişme göstermiştir. AB liderleri Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısına karşı hızlı bir şekilde harekete geçmişlerdir ve Ukrayna'yla dayanışma içine girmişlerdir. AB ülkeleri, Ukrayna'ya AB üyelik perspektifi vermişlerdir. Savaş başladıktan kısa bir süre sonra bir araya gelen AB hükümet ve devlet başkanları şimdiye kadar görülmemiş bir siyasi taahhütte bulunarak askeri, enerji ve ekonomik konularda Avrupa egemenliğini güçlendirmek için Mart 2022'de Versay Deklarasyonu'nu kabul etmişlerdir.

Avrupa stratejik otonomisini güçlendirmek için önemli adımlardan biri 2016-2017 döneminde Avrupa Savunma Fonu'nun kurulmasıdır. Bu adım Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısından sonra daha da hız kazanmıştır. Bu çerçevede AB ülkeleri Rusya'ya uyguladıkları ekonomik ve mali yaptırımların yanında oybirliğiyle Ukrayna'ya ölümcül silahların ortak bir şekilde gönderilmesine karar vermişlerdir. Ukrayna Savaşı'nda AB'nin kullandığı başka bir araç Avrupa Barış Fonu'dur. Mart 2021'de oluşturulan bu araç Ukrayna'ya gönderilen silahların finansmanı için hemen uygulamaya konulmuştur (Bertoncini, 2023).

Versay Zirvesi'nden birkaç gün sonra AB ülkeleri Stratejik Pusula'yı (Strategic Compass) kabul ederek Avrupa güvenlik stratejilerini gözden geçirmiş ve derinleştirmişlerdir. Temmuz 2022'de Avrupa Komisyonu ortak tedarik vasıtasıyla Avrupa savunma sanayini güçlendirme konusundaki araçla (EDIRPA) ilgili yasayı sunmuştur. Mart 2023'te Ukrayna'nın spesifik ihtiyaçlarına dönük olarak silah üretimi destek eylemi (ASAP) başlatılmıştır. AB ülkeleri aynı zamanda operasyonel alanda da Ukrayna'yla işbirliğine giderek Ukrayna askeri yardım misyonunu (EUMAM) oluşturmuşlardır. Bu misyon 30.000 Ukraynalı askeri eğitmeyi amaçlamıştır. Bunun yanında AB hızlı konuşlanma yeteneğine sahip 5.000 kişilik kuvvet oluşturmayı ve Ukrayna'nın Askeri Planlama ve Kontrol Yeteneği'ni geliştirmeyi kabul etmiştir (Bertoncini, 2023).

Sonuç

Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı AB ülkelerinde Rusya tehdidi algısını artırmış ve bunun da Avrupa güvenliğine çeşitli yansımaları meydana gelmiştir. Öncelikle Transatlantik bir örgüt olarak NATO'nun stratejik konsepti 29-30 Haziran 2023'te yapılan NATO Zirvesi'nde değişmiştir. Yeni stratejik konseptte Rusya'yla "işbirliği" yapmaktan bahsedilmemektedir. Bunun yerine belgeye "caydırıcılık ve savunma" odaklı bir anlayış hakimdir. Yeni stratejik konsept Rusya'yı "Avro-Atlantik bölgesinde müttefiklerin güvenliğine ve barışa en önemli ve direkt tehdit" olarak tanımlamaktadır. Direkt ve muhtemelen nükleer bir çatışmaya yol açabileceği için Ukrayna'nın NATO üyeliği

çatışmanın sona ermesinden sonraya bırakılmıştır. Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısından sonra NATO'nun acil müdahale birliğinde önemli bir artışa gidilmiştir. NATO'nun Baltık Denizi'ndeki ve Doğu kanadındaki birliklerine takviye yapılmıştır.

İsveç ve Finlandiya hem elit hem de kamuoyu düzeyinde NATO'ya üyelik konusunda radikal bir değişikliğe giderek üyeliğe büyük bir destek vermişlerdir. Daha önce bu ülkelerin NATO'yla işbirlikleri onların NATO'ya entegrasyonunu kolaylaştırmıştır. Finlandiya'nın NATO'nun ve Avrupa'nın güvenliğiyle ilgili rolündeki temel belirleyici unsur İsveç'in NATO üyeliğinde olduğu gibi jeostratejik faktör olacaktır. Yani her iki ülkenin de NATO'ya en önemli katkısı coğrafi konumlarının önemi nedeniyle olacaktır. Diğer taraftan NATO'ya katılmaları ve savunma bütçelerindeki artışla birlikte her iki ülkenin savunma sanayileri de önemli ölçüde gelişecektir.

Ukrayna Savaşı'nın en çok etkilediği ülkelerden birisi de Almanya'dır. Bu saldırıyı güvenliğine büyük bir tehdit olarak algılayan Almanya'nın dış ve güvenlik politikası için bu savaş bir dönüm noktası olmuştur. Almanya, savunma bütçesini büyük oranda artırmış, Ukrayna'ya önemli oranda askeri yardım yapmış, Avrupa silah projeleri başlatmış ve NATO'nun doğu cephesinde daimi bir birlik konuşlandırmıştır.

Polonya'nın muhtemel Rus saldırısı nedeniyle artan tehdit algısı ülkenin silahlı kuvvetlerine yapılan yatırımın büyük ölçüde artmasına ve Ukrayna'ya büyük bir desteğin verilmesine yol açmıştır. Polonya, Ukrayna'ya sadece askeri yardım desteğinde bulunmamış aynı zamanda Ukrayna birliklerinin eğitimi ve Batılı ülkelerin silahlarının Ukrayna'ya ulaştırıldığı lojistik bir merkez görevi de görmüştür. Bunun yanında Ukrayna Savaşı'yla birlikte Polonya, ordunun en büyük modernleşme programlarından birini başlatmıştır.

Fransa, savaş başladıktan sonra Rusya taraftarı tutumunu terk ederek Avrupa'nın savunuculuğunda lider olmak için çaba göstermiştir. Fransa, Ukrayna'ya askeri yardım sağlamakla kalmayıp NATO çerçevesinde Doğu Avrupa'daki askeri varlığını da artırmıştır. Bunun yanında Fransa Rusya'ya karşı Avrupa güvenliğini ve birliğini sağlamak için Ukrayna, Moldova ve Batı Balkan ülkelerinin AB'ye üyeliğini desteklemiş ve AST'nin kurulmasını önermiştir. Fransa kendi askeri bütçesini de önemli ölçüde artırmıştır.

Diğer taraftan Ukrayna Savaşı, AB'nin askeri olarak hala ABD'ye bağımlı olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle AB'nin ABD'den stratejik otonomiye sahip olduğunu söylemek söz konusu değildir. Fakat AB ülkeleri Ukrayna Savaşı'nda stratejik otonomi açısından önemli bir gelişme göstermiş ve saldırıya karşı hızlı bir cevap vermişlerdir. Rusya'ya çeşitli yaptırımlarda bulunmuş ve Ukrayna'nın AB'ye üyelik perspektifini destekleyerek bu ülkeye önemli miktarda askeri yardımda bulunmuşlardır.

Kaynaklar

- Alberque, W. ve Schreer, B. (2022). Finland, Sweden and NATO membership. *Survival*, 64(3), 67–72.
- Arbatov, A. (1997). Russian foreign policy thinking in transition. V. Baranovsky (Ed.) *Russia and Europe: The emerging security agenda*. (s.135-159) içinde. Stockholm and Oxford: SIPRI and Oxford University Press.

Al Mayadeen English. (2024, Ağustos 25). *Poland vows \$26 bln in aid to Ukraine, 3.3% of GDP, says Duda*. Erişim tarihi: 20.01.2024, <https://english.almayadeen.net/news/politics/poland-vows--26bln-in-aid-to-ukraine--3-3--of-its-gdp--says>

Armstrong, M. (2023, Mart 31). How war in Ukraine pushed Finland and Sweden towards NATO. *Statista*. Erişim tarihi: 01.10.2024, <https://www.statista.com/chart/27422/public-support-joining-nato-finland-sweden/>

Badohal, K. (2024, Temmuz 10). Poland must prepare army for full-scale conflict, army chief says. *Reuters*. Erişim tarihi: 01.10.2024, <https://www.reuters.com/world/europe/poland-must-prepare-army-full-scale-conflict-army-chief-says-2024-07-10/>

Balcı, A. ve Kardaş, Ş. (2014). *Uluslararası ilişkilere giriş*, 2. Baskı. İstanbul: Küre Yayınları.

Baylis, J. ve Rengger, N. J. (1992). Introduction. J. Baylis ve N. J. Rengger (Ed.), *Dilemmas of world politics: International issues in a changing world* (s. 1-27) içinde. Oxford: Oxford University Press.

Bertoncini, Y. (2023, Ekim 10). What kind of “European sovereignty” after the Versailles declaration? *Foundation Robert Schuman*. Erişim tarihi: 01.10.2024, <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/721-what-kind-of-european-sovereignty-after-the-versailles-declaration>

Black, J., Kleberg, C. ve Silfversten, E. (2024). NATO enlargement amidst Russia’s war in Ukraine: How Finland and Sweden bolster the transatlantic alliance. *RAND Europe*. Erişim tarihi: 03.09.2024, <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PEA3236-1.html>

Bothmann, S. (2022, Ekim 14). Putin claims Ukraine is not a country – History begs to differ. *Independent Australia*. Erişim tarihi: 15.11.2024, <https://independentaustralia.net/politics/politics-display/putin-claims-ukraine-is-not-a-country--history-begs-to-differ,16863>

Brennan, D. (2024, Şubat 28). What Sweden adds to NATO’s military arsenal. *Newsweek*. Erişim tarihi: 20.09.2024, <https://www.newsweek.com/what-sweden-adds-nato-military-arsenal-1873758>

Cafiero, G. (2024, Mart 26). What’s behind Macron’s “hardened stance” on the Russia-Ukraine war? *Aljazeera*. Erişim tarihi: 20.09.2024, <https://www.aljazeera.com/news/2024/3/26/whats-behind-macrons-hardened-stance-on-the-russia-ukraine-war>

Carbonaro, G. (2023, Eylül 6). Poland said its army will soon be the strongest in Europe. But is that possible? *Euronews*. Erişim tarihi: 22.09.2024, <https://www.euronews.com/2023/09/06/poland-said-its-army-will-soon-be-the-strongest-in-europe-but-is-that-possible>

Chopin, T., Macek, L. ve Maillard, S. (2022). The European Political Community: A new anchoring to the European Union. Policy Brief, *Institut Jacques Delors*. Erişim tarihi: 22.09.2024, <https://institutdelors.eu/wp->

content/uploads/2022/05/PB_220517_TheEuropeanPoliticalCommunity_Chopin_Mack_Maillard_EN.pdf

Cuperus, R. ve Molthof, L. (2022). Germany and the Ukraine war: Zeitenwende with the brakes on, *Clingendael Alert*. Erişim tarihi: 19.09. 2024, https://www.clingendael.org/sites/default/files/2022-10/Alert_Germany_and_the_war_in_Ukraine.pdf

Czulda, R. (2024, Eylül 3). Poland's future armed forces take shape. *European Security and Defence*. Erişim tarihi: 20.10.2024, <https://euro-sd.com/2024/09/articles/40091/polands-future-armed-forces-take-shape/>

Delong, M. (2020). The concept of Russian Federation foreign and security policy by Eugene Primakov. *Internal Security*, 12(1), 307-318.

Deni, J. R. (2022). Finland and Sweden in NATO: Looking beyond Madrid. *Atlantic Council Issue Brief*. Erişim tarihi: 20.10.2024, <https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2022/11/Finland-and-Sweden-in-NATO-Looking-beyond-Madrid.pdf>

Eisele, I. (2023, Temmuz 12). What can Sweden contribute to NATO? *Deutsche Welle*. Erişim tarihi: 22.10.2024, <https://www.dw.com/en/what-can-sweden-contribute-to-nato/a-66203036>

Eyüp E. (2014). Realizm. R. Gözen (Ed.) *Uluslararası ilişkiler teorileri* (s.159-187) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.

Forsberg, T. ve Herd, G. (2005). The EU, human rights, and the Russo-Chechen conflict. *Political Science Quarterly*, 120(3), 455-478.

France 24. (2023, Temmuz 13). *French MPs approve huge boost in military spending, spurred by Ukraine war*. Erişim tarihi: 28.09.2024, <https://www.france24.com/en/europe/20230713-french-mps-approve-huge-boost-in-military-spending-spurred-by-ukraine-war>

France 24. (2024, Şubat 16). *France signs security pact with Ukraine, pledges "up to 3 billion" in additional military aid*. Erişim tarihi: 10.09.2024, <https://www.france24.com/en/france/20240216-zelensky-arrives-in-paris-to-sign-bilateral-security-deal-with-macron>, Erişim Tarihi: 7 Ekim 2024.

Giuashvili, T. (2024, Mayıs 8). France's eastern zeitenwende? *ARI*. 56/2024, Erişim tarihi: 13.09.2024, <https://media.realinstitutoelcano.org/wp-content/uploads/2024/05/ari56-2024-giuashvili-france-eastern-zeitenwende.pdf>

Götz, E. ve Ekman, P. (2024). Russia's war against Ukraine: Context, causes and consequences. *Problems of Post-Communism*, 71(3), 193-205.

Herz, J. H. (1950). Idealist internationalization and the security dilemma. *World Politics*, 2(2), 157-180.

Haukkala, H. (2015). From cooperative to contested Europe? The conflict in Ukraine as a culmination of a long-term crisis in EU-Russia relations. *Journal of Contemporary European Studies*, 23(1), 25-40.

- Hermann, C. F. (1990). Changing course: When governments choose to redirect foreign policy. *International Studies Quarterly*, 34(1), 3–21.
- Küçüksolak, Ö. K. (2012). Güvenlik kavramının realizm, neo-realizm ve Kopenhag okulu çerçevesinde tartışılması. *Turan-Sam*, 4(14), 202-208.
- Lawrence, T. Jermalavičius, T. ve Hyllander, J. (2024). The newest allies: Finland and Sweden in NATO. *ICDS*, Tallinn, Erişim tarihi: 15.09.2024, https://icds.ee/wp-content/uploads/dlm_uploads/2024/03/ICDS_Report_The_Newest_Allies_Lawrence_Jermalavicius_Hyllander_March_2024.pdf
- Lynch, A. C. (2001). The realism of Russia's foreign policy. *Europe-Asia Studies*, 53(1), 7-31.
- Mankoff, J. (2022, Nisan 22). Russia's war in Ukraine: Identity, history, and conflict. *CSIS Report*, Erişim tarihi: 15.09.2024, <https://www.csis.org/analysis/russiaswar-ukraine-identity-history-and-conflict>
- Martin, T. (2024, Nisan 26). Swedish Defense Committee calls for near \$4.8 billion in defense spending jump. *Breaking Defense*. Erişim tarihi: 15.10.2024, <https://breakingdefense.com/2024/04/swedish-defense-committee-calls-for-near-4-8-billion-defense-spending-jump/>
- Meister, S. (2024, Nisan 22). Germany and Russia's war of aggression against Ukraine: The third year. *DGPA*. Erişim tarihi: 15.10.2024, <https://dgap.org/en/research/publications/germany-and-russias-war-aggression-against-ukraine-third-year>
- Melkozerova, V. (2024, Temmuz 8). Ukraine strikes security deal with Poland. *Politico*. Erişim tarihi: 16.10.2024, <https://www.politico.eu/article/ukraine-poland-security-deal-aid-package-war-russia/>
- Mello, P. A. (2024). *Zeitenwende*: German foreign policy change in the wake of Russia's war against Ukraine. *Politics and Governance*, 12(7346), 1-17. <https://doi.org/10.17645/pag.7346>
- Moyer, J. C. ve Winberg, H. (2024, Ocak 23). Sweden's contributions to NATO: Bolstering the alliance's defense industry and air capabilities. *Wilson Center*. Erişim tarihi: 19.10.2024, <https://www.wilsoncenter.org/article/swedens-contributions-nato-bolstering-alliances-defense-industry-and-air-capabilities>
- NATO. (2022a). *Strategic concept*. Erişim tarihi: 09.10.2024, <https://www.nato.int/strategic-concept>
- NATO. (2022b). *New NATO force model*. Erişim tarihi: 09.10.2024, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/220629-infographic-new-nato-force-model.pdf
- NATO. (2023, Aralık 8). *NATO's military presence in the east of the alliance*. Erişim tarihi: 18.10.2024, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136388.htm

- Nicholson, J. vd. (2021, Mayıs 3). Defence mobilisation planning comparative study: an examination of overseas planning. *RAND Corporation*. Erişim tarihi: 20.10.2024, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA1179-1.html
- Oryx. (2022, Ağustos 18). *The Kielbasa connection: Polish military aid to Ukraine*. Erişim tarihi: 05.10.2024, <https://www.oryxspioenkop.com/2022/08/the-kielbasa-connection-polish-military.html>
- Pesu, M. ve Iso-Markku, T. (2022). Finland as a NATO ally: First insights to finnish alliance policy. Finnish Foreign Policy Paper, December 2022/9, *FIIA*. Erişim tarihi: 06.10.2024, https://www.fiia.fi/wp-content/uploads/2022/12/ffpp9_finland-as-a-nato-ally.pdf
- Pop, V. (2009, Mart 21). EU expanding its 'sphere of influence,' Russia says. *EU Observer*. Erişim tarihi: 16.11.2024, <https://euobserver.com/foreign/27827>
- Reuters. (2022, Mayıs 17). *Finland's parliament votes yes to NATO*. Erişim tarihi: 18.10.2024, <https://www.reuters.com/world/europe/finlands-parliament-likely-vote-nato-application-tuesday-2022-05-17/>
- RFE/RL. (2022, Kasım 23). *Finnish support for NATO membership rises to 78 percent, poll shows*. Erişim tarihi: 12.10.2024, <https://www.rferl.org/a/finland-nato-survey-membership/32145117.html>
- Rodkiewicz, W. (2023, Mart 29). Mülakat. Warsaw, Alıntılanan yer: Pitney, T. (2023). "Poland and the Ukraine war: A geopolitical analysis". Independent Study Project (ISP) Collection. 3636. Erişim tarihi: 13.09.2024, https://digitalcollections.sit.edu/isp_collection/3636
- Russia Security Paper Designates NATO as a Threat (2015, 31 Aralık), *bbc.com*, <https://www.bbc.com/news/world-europe-35208636>.
- Särkkä, I. (2022, Kasım 29). Nordic security and defence brand revisited: The unutilised potential of nordic cooperation. FIIA Comment 15, *The Finnish Institute of International Affairs*. Erişim tarihi: 10.10.2024, https://www.fia.f/wp-content/uploads/2022/11/comment15_nordic-security-and-defence-brand-revisited.pdf
- Silva, C. ve Hertl, J. (2024). Poland's reaction to the Ukraine war and its effects on the European security architecture. Infoflash, *Finabel*. Erişim tarihi: 11.10.2024, <https://finabel.org/wp-content/uploads/2024/02/IF-PDFs-1-2.pdf>
- Sullivan, B. (2022, Şubat 24). How NATO's expansion helped drive Putin to invade Ukraine. *NPR*. Erişim tarihi: 16.11.2024, <https://www.npr.org/2022/01/29/1076193616/ukraine-russia-nato-explainer>
- Switzer, T. (2024, Temmuz 26). Why NATO's expansion explain's Russia's actions in Ukraine. *Australian Institute of International Affairs*. Analysis, Erişim tarihi: 16.11.2024, <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/why-nato-expansion-explains-russias-actions-in-ukraine/>
- Taskin, E. (2022, Ekim 12). France to boost its military presence in eastern european countries. *Anadolu Ajansı*. Erişim tarihi: 13.09.2024,

<https://www.aa.com.tr/en/europe/france-to-boost-its-military-presence-in-eastern-european-countries/2708998>

The President of the Russian Federation (2015). *Security strategy of the Russian Federation*. Erişim tarihi: 09.08.2024, <https://is.muni.cz/el/fss/jaro2016/POL601/Russian-National-Security-Strategy-31Dec2015.pdf>

The Times of Israel. (2022, Şubat 24). *Macron warns Russian invasion of Ukraine a “turning point” in European history*. Erişim tarihi: 01.09.2024, <https://www.timesofisrael.com/macron-warns-russian-invasion-of-ukraine-a-turning-point-in-european-history/>

Waldwyn, T. (2023, Ağustos 4). Sweden’s defence industry: NATO membership promises new markets but poses challenges. *International Institute for Strategic Studies*. Erişim tarihi: 10.08.2024, <https://www.iiss.org/online-analysis/military-balance/2023/08/swedens-defence-industry-nato-membership-promises-new-markets-but-poses-challenges2/>

Wendt, A. (2012). *Uluslararası siyasetin sosyal teorisi*. İstanbul: Küre Yayınları.

Zarembaite, V., Skaluba, C. ve Dailey, A. M. (2023, Aralık 22). Navigating Sweden’s NATO membership: insights for political and operational adaptation. *Atlantic Council*. Erişim tarihi: 22.10.2024, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/navigating-swedens-nato-membership-insights-for-political-andoperational-adaptation/>

Structured Abstract

After the end of the Cold War, there was widespread optimism that Russia would accept the international order and integrate with European institutions. This perspective, prevalent throughout the 1990s, began to shift in the early 2000s with Vladimir Putin's rise to the presidency in Russia and the country's growing economic and military power, fueled by increased natural gas and oil revenues. Russia opposed NATO's expansion, and when the prospect of Ukraine and Georgia joining NATO gained momentum in 2008, Russia did not hesitate to resort to military measures to block these developments. First, in 2008, Russia intervened militarily in Georgia. Then, in 2014, it annexed Crimea, which was part of Ukraine. Following the annexation of Crimea, Russia continued its involvement in the conflict in the Donbas region of eastern Ukraine.

From December 2021 onward, Russia began amassing military forces along the Russia-Ukraine border. In addition to its growing resources, fractures within the Transatlantic Alliance boosted Russia's confidence and strengthened its inclination to resort to military methods in regional issues like Ukraine. Since the second term of President Barack Obama, the U.S. has been retreating from its role as the global leader of the West, driven by public opposition to the excessive military spending caused by its military overextension worldwide. This trend accelerated during President Donald Trump's administration. Although Transatlantic relations improved under President Joe Biden, the U.S. grand strategy, which primarily views China as a strategic competitor, has continued to place Europe as a secondary priority in its commitments.

In response to Russia's assault on Ukraine starting in February 2022, the EU and the U.S. sought to counter through a series of economic and military sanctions. The EU's response to Russia's attack on Ukraine has been described as broader in scope and unexpectedly swift compared to previous actions. This stance fostered a rare unity among member states and has been characterized as the EU's "geopolitical awakening."

This study primarily aims to demonstrate how Europe's security has been impacted in the wake of the Ukraine War, as the EU's perception of Russia as a security threat has intensified. The central hypothesis of the article posits that Ukraine significantly influences European security. Russia's attack on Ukraine has heightened the perception of a Russian threat in EU countries, impacting European security in various ways. Firstly, as a transatlantic organization, NATO's strategic concept was updated at the NATO Summit held on June 29-30, 2023. The new strategic concept no longer mentions "cooperation" with Russia; instead, it adopts an approach focused on "deterrence and defense." The new strategic concept defines Russia as "the most significant and direct threat to the security and peace of allies in the Euro-Atlantic region." Ukraine's NATO membership was deferred until after the end of the conflict, as it could potentially lead to direct and even nuclear confrontation. Following Russia's attack on Ukraine, NATO's rapid response force has significantly expanded, and its troops stationed in the Baltic Sea and on the Eastern flank have been reinforced.

Sweden and Finland, both at the elite and public levels, have undergone a radical shift in favor of NATO membership, providing extensive support for joining the alliance. Previously, these countries' cooperation with NATO had facilitated their integration into

it. For Finland, as with Sweden's NATO membership, the primary determining factor in its role concerning NATO and European security will be its geostrategic position. In other words, the most important contribution of both countries to NATO will be due to the strategic importance of their geographic locations. On the other hand, with their accession to NATO and increased defense budgets, the defense industries of both countries are also expected to develop substantially.

One of the countries most affected by the Ukraine War is Germany. Perceiving this attack as a major threat to its security, Germany sees this war as a turning point in its foreign and security policy. Germany has substantially increased its defense budget, provided significant military aid to Ukraine, launched European arms projects, and stationed a permanent force on NATO's eastern front.

Poland's perception of an increased threat from a possible Russian attack has led to substantial investments in its armed forces and extensive support for Ukraine. Poland not only provided military aid to Ukraine but also served as a logistical hub for Western weapons shipments to Ukraine and trained Ukrainian forces. Alongside this, with the Ukraine War, Poland has initiated one of the largest modernization programs for its army.

After the war started, France abandoned its pro-Russian stance and took steps to lead the defense of Europe. France has provided military aid to Ukraine and increased its military presence in Eastern Europe within the NATO framework. In addition, France has supported EU membership for Ukraine, Moldova, and Western Balkan countries to ensure European security and unity against Russia, while also proposing the establishment of the European Strategic Community. France has also significantly increased its own military budget.

On the other hand, the Ukraine War has revealed that the EU is still militarily dependent on the United States, indicating that the EU cannot yet be considered strategically autonomous from the U.S. Nonetheless, EU countries have demonstrated significant progress in strategic autonomy and responded swiftly to the attack during the Ukraine War. They have implemented various sanctions on Russia, supported Ukraine's EU membership perspective, and provided substantial military aid to the country.

Çin'in Orta Asya'da Artan Etkisi Neden Çatışma Getirmiyor? Moskova ve Pekin Arasında Normatif Ortaklık

*Why does not China's Growing Influence in Central Asia Bring Conflict?
A Normative Partnership between Moscow and Beijing*

İbrahim KÖREMEZLİ

Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0003-4130-8186, email: ikoremezli@ogu.edu.tr

Veysel TEKDAL

Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-5991-2229, email: vtekdal@gmail.com

Öz

Kremlin, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği'nin Orta Asya üzerindeki etkisini bir tehdit olarak algılamakla Çin'in bölgeye yönelik dış politika açılımları konusunda daha olumlu bir tavır takınmaktadır. Pekin'in Orta Asya'da artan varlığı Rusya'nın bölgedeki göreceli gücünün azalmasını beraberinde getirmesine karşın Rusya'nın Çin'e karşı olumsuz bir yaklaşım geliştirmemesi merak uyandırıcıdır. Bu makale Rusya'nın Orta Asya'daki Çin etki ve faaliyetlerine neden Batılı güçlerinkinden farklı yaklaştığını sorgulamaktadır. Yazarlar Rusya'nın bu tercihinin şu faktörler ile açıklanabileceğini ileri sürmektedir: Rusya'nın diplomatik ve askeri etki bakımından bölgedeki üstünlüğünün sürmesi, Çin'in Moskova'nın bölgedeki hâkim güç imajını gözeterek diplomatik tavır ve son olarak iki devlet arasında bölgesel ve küresel düzene dair fikirsel uyuma. Bu makale, Rusya ve Çin'in Orta Asya politikalarındaki uyumu normatif ortaklık ve bölgesel iş birliği bağlamında inceleyerek, Rus dış politikasında düşünsel faktörleri vurgulayan literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Çin, Orta Asya, Normatif Ortaklık.

Abstract

While perceiving the influence of the United States and the European Union in Central Asia as a threat, Russia has adopted a more accommodating attitude towards China's foreign policy initiatives in the region. This difference in Russia's attitude is intriguing as China's increasing influence in Central Asia has caused a decline in the former's relative power in the region. This paper investigates why Russia approaches China's influence and initiatives in Central Asia differently than those of Western powers. The paper argues that the following factors can explain Russia's preference: Russia's ongoing supremacy in terms of diplomatic and military influence in the region, China's diplomatic attitude that is attentive to Russia's image as the dominant power in the region, and finally, the ideational alignment between the two states regarding the regional and global order. This article contributes to the literature emphasizing ideational factors in Russian foreign policy by examining the convergence between Russia's and China's Central Asia policies in the context of normative partnership and regional cooperation.

Keywords: Russia, China, Central Asia, Normative Partnership.

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi/Research Article	Başvuru Tarihi / Submitted 10.01.2025	Kabul Tarihi / Accepted 08.04.2025
Köremezli, İ & Tekdal, V. (2025). Çin'in Orta Asya'da Artan Etkisi Neden Çatışma Getirmiyor? Moskova ve Pekin Arasında Normatif Ortaklık. <i>Bölgesel Araştırmalar Dergisi</i> , 9(1), 62-83.		

Giriş

Günümüz Rusya dış politikasının ana eksenlerinden birini eski Sovyet coğrafyası oluşturmaktadır. Kremlin diğer büyük güçlerin bu coğrafyadaki girişimlerini bir dış politika konusunun ötesinde görmekte ve sıklıkla bir güvenlik ve beka meselesi olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği'nin (AB) eski Sovyet coğrafyasındaki tasarruflarından dolayı Moskova ile ilişkilerinin gerilmesi şaşırtıcı değildir. Son yıllarda Avrasya'da etkisini artıran başka bir güç ise Çin'dir. Ne var ki, Moskova bu ülkenin bölgeye yönelik dış politika açılımları konusunda daha farklı bir tavır takınmakta ve Pekin ile iş birliğini önceleyen bir siyasi çizgi izlemektedir. Çin karşısında göreceli olarak kaybeden taraf olmasına rağmen Rusya iş birliğinin devamı konusunda istekli görünmektedir. Bu minvalde, mevcut çalışma Çin'in Orta Asya'daki etki ve faaliyetlerine Rusya'nın neden farklı yaklaştığını sorgulayacaktır.

Rusya ve Çin'in Orta Asya politikaları hakkında zengin bir literatür olmakla birlikte, Rusya'nın bölgedeki artan Çin etkisini neden sorun etmediği yeterince tartışılmamıştır. Bu makale Rusya ve Çin ilişkilerini normatif ortaklıklar ve bölgesel işbirliği bağlamında ele alarak Rus dış politikasında düşünsel faktörlere vurgu yapan literatüre (Götz ve Macfarlane, 2019: 716) katkı sunmaya çalışmıştır. Çalışmada nitel ve nicel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Öncelikle Rusya'nın Orta Asya politikasına ilişkin çalışmalar eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmuş, daha sonra Çin'in bölgede artan gücüne (ve bu gücün sınırlıklarına) ilişkin ampirik veriler kullanılmıştır. Başta istatistiki veri tabanları olmak üzere muhtelif kaynaklardan istifade ederek Çin'in ekonomik, diplomatik, askeri ve yumuşak güç bakımından bölgedeki konumu ve etkisi Rusya ile karşılaştırılmıştır. Son olarak Rus dış politikasında Çin'in tehdit olarak görülmemesi rejim güvenliği, bölgesel işbirliği ve yeni dünya düzeni tartışmaları etrafında üç farklı analiz seviyesinde ele alınmıştır. Çalışma materyal faktörlerin iki devlet arasındaki ilişkiyi anlamada yetersiz kaldığı, düşünsel faktörlerin ve normatif ortaklıkların iki devletin bölgesel işbirliğinde itici güç olduğu çıkarımlarında bulunmaktadır.

Bu makalede, öncelikle Çin'in yükselişinin Rus eliti tarafından nasıl algılandığı ele alınacaktır. İkinci olarak, Orta Asya'daki Çin etkisinin anlam ve mahiyeti tartışılacaktır. Son bölümde ise Çin'in eski Sovyet coğrafyasında artan ağırlığına rağmen Kremlin'in işbirliği tercihi sorgulanacaktır. Çalışma Rusya'nın bu tercihinin şu faktörler etrafında anlaşılabilirliğini ileri sürmektedir: Çin'in bölgedeki diplomatik ve askeri etkisinin halen Rusya'nınkinin gerisinde olması, Çin'in Rusya'nın bölgedeki konumunu gözetten diplomatik tavrı ve son olarak iki devletin bölgesel ve küresel düzene bakışındaki ortaklıklar. Kremlin'in anlatısında kimlik, bölgesel güvenlik ve uluslararası sistem anlatısında Çin'in yükselişi olumsuz bir yere sahip değildir.

Rusya Gözüyle Çin'in Yükselişi

Rusya-Çin yakınlaşması 1980'lerde başlamış ve Soğuk Savaş sonrası dönemde ivme kazanmıştır. 1996 yılında Şangay Beşlisi'nin teşkili ve 2005 yılında Moskova ve Pekin arasındaki sınır anlaşmazlıklarının nihai çözüme kavuşturulması ilişkilerin olumlu seyri açısından kritik gelişmelerdir. Diğer taraftan 2014 yılının Moskova ve Pekin ilişkileri için yeni bir dönüm noktası olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Ukrayna krizi

sonrası Batı ile ilişkileri Soğuk Savaş sonrası dönemin en düşük seviyesine inen Moskova, Asya'ya yönelmiş ve Çin ile ilişkilerini geliştirme konusunda daha güçlü bir siyasi irade ortaya koymuştur. 2022'nin Şubat ayında gerçekleşen Xi Jinping-Vladimir Putin görüşmesinde yapılan ortak açıklama ikili ilişkilerin tahkim edilmesinde yeni bir zirve olarak yorumlanmıştır. Bu açıklamaya göre “iki ülke arasındaki dostluğun bir sınırı yoktur; işbirliğine kapalı herhangi bir alan yoktur” (Reuters, 2022). 20 Şubat 2022'de Rus askeri birliklerinin Ukrayna'ya girmesi ile başlayan ve hâlâ devam eden savaş sonrasında Rusya ile Batı arasındaki kriz derinleşirken Çin'in Moskova'nın vazgeçilmez ortağı konumu daha da güçlenmiştir. Yaklaşık 3 yıllık dönemde Putin Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yakalama kararı sebebiyle eski Sovyet coğrafyası dışında sadece Çin ve Kuzey Kore'ye resmi ziyaret gerçekleştirmiştir.

Moskova ve Pekin arasındaki yakınlaşmanın sebepleri ve sınırları Avrasya coğrafyasına ilgi duyan ve uluslararası düzendeki değişimi sorgulayanlar için ilgi çekici bir konudur. Dolayısıyla Avrasya yakın tarihinin tartışmasız en önemli devleti Rusya ile bölgenin son yıllardaki yükselen gücü Çin arasındaki ilişkinin doğası hakkında zenginleşen bir literatüre sahibiz (Lo, 2008; Lukin 2018; Bekkevold ve Lo, 2018 Rolland 2019; Rozman ve Christoffersen, 2024). Bazı gözlemciler iki devlet arasındaki tarihi düşmanlıkların ve son dönemde artan ekonomik güç asimetrisinin Rusya'nın güvenlik endişelerini artıracığını, bu yüzden iki ülke arasında gerçek bir dostluk veya ittifakın mümkün olmadığını iddia etmektedir (Swanström, 2014:87). Bu bakış açısına göre günümüzde olumlu seyreden Moskova ve Pekin ilişkileri dönemsel bir çıkar ortaklığından (axis of convenience) öte bir şey değildir (Lo, 2008: 7). Bu yüzden Baev (2021) iki devlet arasındaki yakınlaşmanın bir stratejik ortaklık olduğu söyleminin abartılı olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde Kremlin'e yakın bir düşünce kuruluşu olan Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi'nin başkanı Andrey Kortunov (2019) yakın dönem Rusya-Çin yakınlaşmasını değerlendirirken ikili ilişkilerin stratejik ve uzun dönemli hedeflerinin olmadığını altını çizmektedir. Hatta bazı Rus uzmanlara göre “Çin tehdidi” Rus dış politikasının yapımında mutlaka dikkate alınmalıdır (Solomentseva, 2014). Dolayısıyla, ilişkilere şüpheci bakan literatüre göre yakın dönemdeki Moskova-Pekin işbirliğinin derinliği ve fikri altyapısı olmadığı için uzun ömürlü olması da beklenmemelidir.

Diğer taraftan son yıllarda ilişkilerin seyrini daha olumlu değerlendiren literatürün güçlendiğini gözlemliyoruz. Öyle ki, kimi Rus siyaset bilimciler gelişen ikili ilişkileri Avrasya'nın iki büyük gücü arasındaki bir antant ya da resmiyete dökülmemiş bir ittifak olarak nitelendirmişlerdir (Trenin, 2015; Karaganov, 2018: 89; Lukin ve Torkunov, 2020). Bu analistler iki devletin ilişkisini son dönemde olumlu yönde etkileyen birtakım faktörlere vurgu yapmaktadırlar. Bazılarına göre Rusya ve Çin'in bölgedeki etkisinin tamamlayıcı nitelikte görülmesi ve aralarında belli bir iş bölümünün varlığı işbirliği için mühim bir kaldıraçtır. Rusya siyasi ve askeri olarak bölgedeki liderliğini muhafaza ederken Çin'in ekseriyetle ekonomik faaliyetleri ve altyapı yatırımları ile gündeme gelmesi iş bölümünü yansıtmaktadır (Markey, 2020). Bazı gözlemciler de Pekin'in dış politika tarzını ve söylemini işbirliğinin devamlılığı açısından hayati bulmaktadır. Buna göre Rusya'nın büyük güç imajına zarar vermekten kaçınan ve bölgedeki tarihi misyonuna saygı duyan yaklaşım iki devlet arasındaki işbirliği için belirleyicidir (Soboleva ve Krivokhiz, 2021; Melnikova, 2024).

Bazı gözlemciler ise bu çalışmaya benzer şekilde ekonomik ve siyasi ortalıklar kadar fiktisel ortaklıkların da iki devlet arasındaki ilişkinin seyri bakımından önemli olduğunu altını çizmektedir (Ambrosio, 2008; Wishnick, 2016; Ekman, Saari ve Secrieru, 2020). Rolland'ın (2019) ifadesiyle iki devlet aynı tarafa bakmakta ve bakış açılarındaki benzerlikler onları işbirliği yapmaya sevk etmektedir. Benzer şekilde, Stent (2019: 208) iki devlet arasındaki otoriter siyasete dayanan pragmatik işbirliğini vurgulamaktadır. Ambrosio (2008: 1338), Pekin'in "Asya Değerleri" ile Moskova'nın "Egemen Demokrasi"sinin aynı dile ait olduğunu belirtmektedir. Milli kimlik ve rejim güvenliği konularında birbirine benzeyen fikirlere sahip olmaları iki devletin yakın ilişkiler kurabilmesine yardımcı olmaktadır (Wilson, 2019). Rus ve Çin dış politikalarındaki uyum ve iş birliği paylaşılan siyasi değerlerle bağlantılıdır (Wishnick, 2016). Müşterek normlar benzer kimlik tanımlamalarını ve uyumlu politikaları beraberinde getirmektedir. Rusya ve Çin uluslararası siyasette devletlerin egemenlik haklarına saygıyı ve iç işlerine karışmamayı öncelemekte, insan hakları ve demokrasi gibi kavramları ise yeniden yorumlamaktadır. Çin ve Rusya arasındaki normatif iş birliği mevcut uluslararası normları yeniden tanımlamayı amaçlamakta, böylelikle iki devletin dünya görüşleri ve tehdit algılamaları küresel sistemin yeni değerleri olarak ön plana çıkma fırsatı bulmaktadır.

Flonk (2023), Rusya ve Çin'in bölgesel ve uluslararası örgütlerdeki faaliyetleri ile liberal olmayan normları desteklediklerini savunmaktadır. Benzer şekilde Ambrosio (2008) Şangay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) Orta Asya'da otoriter normları teşvik ettiğini ve bölgedeki anti-demokratik yapıyı muhafaza etmeye çalıştığını iddia etmektedir. Çin'in temsil ettiği ve Rusya'nınki ile benzeşen fikirler artan ekonomik gücü ile birlikte bölgesel ve küresel siyasette daha fazla etkili olacaktır. Böylelikle muhafazakarlığı ve otoriterliği önceleyen Rus değerleri de Batı normlarının tazyik ve tesirinden kurtulacaktır. Bu yüzden devlet egemenliğine ve uluslararası ilişkilere bakıştaki benzerlikler Moskova ve Pekin'in ortak bir güvenlik anlayışında buluşmasını ve bölgesel ve uluslararası konularda beraber hareket etmesini kolaylaştırmaktadır. Özellikle Rusya'daki Batı karşıtı muhtelif siyasi yaklaşımlar Çin'in yükselişini tehditten ziyade bir fırsat olarak değerlendirmektedir (Solomentseva, 2014). Kısacası materyal olmayan faktörler iki devlet arasındaki ilişkinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Ortak değerler dış politika söyleminin, uluslararası sistem ve hukuk anlayışının benzeşmesini beraberinde getirmektedir. Moskova ve Pekin arasındaki ittifakın derinleşmesinde insan hakları, demokrasi ve egemenlik gibi kavramlara benzer bir yaklaşımın olmasının rolü önemlidir. Dolayısıyla eski Sovyet coğrafyasında kendisini normatif anlamda tehdit etmeyen bir gücün varlığı Moskova'yı şimdilik rahatsız etmemektedir.

Bu tartışma ışığında Kremlin'in Çin'in artan gücünden rahatsız olmaması örtüşen siyasi ve ekonomik çıkarlar kadar iki devletin uluslararası siyasete ve sisteme bakışındaki benzerliklerle de ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Makalenin devamında bu faktörlerin Moskova-Pekin ilişkilerinde oynadığı rol Orta Asya özelinde analiz edilecektir. Fakat öncesinde Çin'in Orta Asya'daki artan etkisinin anlamı ve muhtevası incelenecektir.

Çin'in Orta Asya'da Artan Etkisi

Çin Orta Asya ülkeleriyle bağımsızlıklarını kazanmalarını takiben resmi ilişkilerini başlatmıştır. 1990'larda başlayan ikili ilişkilerin önemli gündem maddelerinden birini sınır anlaşmazlıklarının çözüme kavuşturulması teşkil etmiş ve Çin yeni komşuları Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile sınır belirleme anlaşmaları yapmıştır (Peyrouse, 2016: 15). Sınır anlaşmazlıklarının çözümü süreci karşılıklı güven inşasının ilk adımları olarak önemli bir işlev görmüştür (Godehart, 2014: 135). Yine aynı yıllarda sınır güvenliği ve teröre karşı işbirliği alanlarında adımlar atılmış ve 1996'da Çin'in öncülük etmesiyle bu amaçlar etrafında, beş yıl sonra Şangay İşbirliği Örgütü'ne dönüşecek Şangay Beşlisi Forumu (Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan) oluşturulmuştur.

Güvenlik alanındaki işbirliği adımlarının yanı sıra 1990'lı yıllar enerji sektöründeki ilk anlaşma ve ortak girişimlere de tanıklık etmiştir. Çin'in Orta Asya ülkelerine yönelik enerji alanındaki yatırım ve ticaret adımları 2000'li yıllarda hız kazanmıştır. Aynı yıllarda Çin finansman kaynağı ve özellikle altyapı alanında yatırımcı olarak önem kazanmıştır (Peyrouse, 2016).

Bütün bu süreçte Çin'in Orta Asya'ya yönelik dış politikasının iki öncelikli hedef etrafında şekillendiğini söyleyebiliriz: Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin istikrar ve güvenliğinin sağlanması ve bölgeden enerji kaynaklarının temini. Takip eden bölümler sırasıyla Çin'in Orta Asya'daki ekonomik, diplomatik ve askeri etkisini ve son olarak da yumuşak gücünü incelemektedir.

Ekonomik İlişkiler ve Enerji İşbirliği

Çin-Orta Asya ilişkilerinde güvenlik alanındaki işbirliğinde çok taraflı bir platform olarak ŞİÖ merkezi bir rol oynarken, Çin'in bölgedeki ekonomik varlığını ikili ilişkiler zemininde tartışmak daha yerinde olacaktır (Godehart, 2014: 139). Bu bölümde Çin'in bölge ülkeleriyle olan ekonomik ilişkileri ticaret, yatırım, altyapı inşası ve finansman bağlamında ele alınacaktır.

Çin'in Orta Asya ülkeleri için önemli bir ticaret ortağına dönüşmeye başlaması 2000'lerin ortasına denk düşmektedir. Takip eden süreçte bölge ülkeleri için Çin'in ticari önemi artarken Rusya'nın göreceli payı azalmıştır (Krapohl ve Vasileva-Dienes, 2020: 354-355). 2021-2022 dönemi verileri incelendiğinde Çin'in Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın en büyük ihracat pazarlarından biri haline geldiği görülmektedir (bakınız Tablo 1). Yine aynı dönem için bölge ülkelerinin yaptığı ithalata bakıldığında Çin'in artan ekonomik önemi daha net şekilde ortaya çıkmaktadır. Orta Asya ülkelerinin tamamı için Çin istikrarlı bir şekilde ithalatta ilk üç ülke arasında yer almıştır (bakınız Tablo 2). Fakat bazı gözlemcilerin Orta Asya'daki ülkeler için toplam ve çift yönlü ticaretin (ihracat ve ithalat) hacmine bakarak Çin'in Rusya'nın önüne geçerek en büyük ticaret partneri haline geldiği yönündeki iddiasına ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Ülke bazında ve ithalat-ihracat ayrımı yapılarak bakıldığında Çin'in bölge ülkeleri için en büyük ticaret ortağı olduğu önermesi sorunludur. Örneğin bölgedeki açık ara en büyük ekonomi olan Kazakistan'ın en büyük ithalat kaynağı Rusya olmaya devam etmektedir (bkz. Tablo 2).

	2021	2022
Kazakistan	Çin (9.772.506) İtalya (8.889.096) Rusya (7.018.746)	İtalya (13.594.629) Çin (10.461.771) Rusya (8.780.725)
Kırgızistan	Rusya (412.926) Kazakistan (374.747) Birleşik Krallık (234.233)	Rusya (1.069.411) Kazakistan (410.873) Özbekistan (236.627)
Tacikistan	İsviçre (534.977) Kazakistan (360.311) Türkiye (232.168)	İsviçre (574.556) Kazakistan (483.915) Çin (368.335)
Türkmenistan	Türkiye (710.865) Özbekistan (687.790) Çin (509.152)	Çin (10.313.559) Türkiye (967.087) Özbekistan (725.196)
Özbekistan	Çin (4.802.820) Rusya (1.744.424) Türkiye (1.703.536)	Rusya (2.599.858) Çin (1.753.107) Türkiye (1.457.562)

Tablo 1. Bölge ülkelerinin en büyük üç ihracat pazarı ve ihracat miktarları (ABD Doları, 1000) (UN Comtrade)

	2021	2022
Kazakistan	Rusya (17.605.534) Çin (8.228.457) Almanya (1.814.830)	Rusya (17.342.678) Çin (3.575.001) Türkiye (1.019.417)
Kırgızistan	Rusya (1.872.483) Çin (1.463.341) Kazakistan (684.791)	Çin (4.069.465) Rusya (2.405.004) Kazakistan (768.029)
Tacikistan	Rusya (1.280.469) Kazakistan (818.533) Çin (679.797)	Rusya (1.585.687) Kazakistan (957.266) Çin (841.707)
Türkmenistan	Türkiye (984.889) Çin (513.404) Almanya (215.408)	Türkiye (1.100.202) Çin (867.636) Almanya (219.680)
Özbekistan	Rusya (5.331.691) Çin (4.860.715) Kazakistan (2.701.119)	Çin (6.321.465) Rusya (6.053.274) Kazakistan (3.222.244)

Tablo 2. Bölge ülkelerinin en büyük üç ithalat kaynağı ve ithalat miktarları (ABD Doları, bin) (UN Comtrade)

Yukarıda belirtildiği üzere Çinli şirketler enerji sektörünün çeşitli kollarında, başta Kazakistan olmak üzere bölge ülkelerinde doğrudan yatırımlar yapmışlardır (Markey, 2020: 88-89). Bölgedeki büyük ölçekli Çin yatırımlarının yöneldiği bir diğer sektör madenciliktir. Bunların dışında daha küçük ölçekli olmak üzere inşaat ve imalat sanayi sektörlerine yönelik Çin yatırımları söz konusudur. Tablo 3'te Çin'in bölgedeki doğrudan yatırımlarına örnekler yer almaktadır.

Yıl	Yatırımcı	Yatırım miktarı (milyon ABD Doları)	Yatırım yapılan ülke	Yatırıma konu şirket ve sektör
2013	China National Petroleum Corp. (CNPC)	5.300	Kazakistan	KazMunaiGas National adlı enerji şirketin yüzde 8 hisselinin alınması
2019	China General Technology (Genertec)	560	Kazakistan	Otomobil imalatı sektöründen faaliyet üreten Allur Group adlı şirketin yüzde 51 hisselinin alınması
2015	Zijin Mining	150	Kırgızistan	Kyrgyzaltyn adlı metal şirketinin yüzde 60 hisselinin alınması
2017	China National Petroleum Corp. (CNPC)	190	Özbekistan	Uzbekneftegaz adlı enerji şirketinin yüzde 50 hisselinin alınması

Tablo 3. Çin'in Orta Asya ülkelerinde doğrudan yatırımları (seçili) (China Global Investment Tracker, <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>)

Sovyet döneminin bir mirası olarak bölgede ulaşım, enerji, telekomünikasyon altyapısı ve enerji nakil hatları yakın zamana kadar Rusya merkezliydi. Günümüzde Rusya bölge ülkelerinin Avrupa ülkelerine yaptığı petrol ve doğal gaz ihracatının naklinde halen ana enerji geçiş güzergahı konumunu korumaktadır (Zhou, He ve Yang, 2020: 1875). Fakat son on yılı aşkın dönemde Çin de bölgedeki altyapının şekillenmesinde başat bir aktör haline gelmiştir. Çin'in altyapı alanında sunduğu iş modelinde EXIM Bank of China başta olmak üzere Çinli politika bankaları finansman sağlarken Çinli bir şirket (genellikle devlet şirketleri) inşaatı üstlenmektedir. Tablo 4'te örnekleri gösterildiği üzere bu yöntemle Orta Asya ülkelerinde çok sayıda enerji santrali ve dağıtım hattı, kara ve demiryolu inşa edilmiştir.

Proje	Ülke	Tamamlanma tarihi	Çin finansmanı, milyon ABD doları
Taldykorgan–Kalbatau–Ust– Kamenogorsk karayolunun yeniden inşası	Kazakistan	2020	796 EXIM Bank of China kredisi
Bişkek'teki bir termik santralin modernizasyonu	Kırgızistan	2017	386 EXIM Bank of China kredisi
Güney-Kuzey karayolu 1. Aşama	Kırgızistan	İnşa halinde	399.9 EXIM Bank of China kredisi
Duşanbe–Çanak karayolu	Tacikistan	2013	281.1 EXIM Bank of China kredisi
Angren–Pap demiryolu	Özbekistan	2016	350 EXIM Bank of China kredisi

Tablo 4. Orta Asya ülkelerinde Çin finansmanı ile inşa edilen altyapı tesisleri (seçili) (Aminjonov vd. 2019)

Kuşak ve Yol Girişimi (KYG) bağlamında Çin'in altyapı girişimlerinin sayısı artmaktadır. Hâlihazırda Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan KYG'ye dahil olmak üzere Çin ile mutabakat metni imzalamışlardır (Belt and Road Portal, tarih yok). Açık denizlere erişimi olmayan Orta Asya ülkeleri için kara ve demiryolu altyapısının KYG kapsamındaki ulaştırma projeleri ile iyileştirilmesinin dış ticarete yapacağı katkı açıktır.

Çin'in altyapı inşası için sağladığı kredilerin yanı sıra, bölgedeki devletler ve şirketler için bir kreditor olarak da önemi artmıştır. Örneğin, Çinli politika bankaları geçtiğimiz yıllarda Kazakistan'ın Kazakhmys ve Kazmunaigaz gibi önde gelen firmalarına büyük kredi paketleri vermişlerdir (Godehart, 2014: 144). Aynı bankalar Kırgızistan ve Tacikistan'ın en büyük kreditorleri durumundadır (Markey, 2020: 91). Hatta Kırgızistan'ın toplam dış borcu içinde Çin'in payının yüzde 30'ların üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (Krapohl ve Vasileva-Dienes, 2020: 359; Sternberg, Ahearn ve McConnel, 2017: 9). Orta Asya ülkelerinin dış finansman kaynakları bahsinde değinilmesi gereken bir konu da işçi dövizleridir (remittance). Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan ekonomilerinin işçi dövizine yüksek bağımlılığının olduğu bilinmektedir. Bu ülkelerde Rusya'nın aksine Çin'in henüz önemli bir işçi döviz kaynağı olmadığı kaydedilmelidir (Krapohl ve Vasileva-Dienes, 2020: 355; World Bank, tarih yok).

Güvenlik ve Diplomasi Alanında İlişkiler

Çin'in bölgedeki diplomatik ve güvenlik etkisi hususunda, öncelikle Pekin'in öncülük ettiği ilk çok taraflı güvenlik kuruluşu olan Şangay İşbirliği Örgütü'nden bahsetmek yerinde olacaktır. ŞİÖ üye ülkeler arasında karşılıklı güven inşası ve potansiyel terör eylemleri hakkında istihbarat paylaşımı, sınır kaçakçılığı gibi konularda işbirliği açısından oldukça başarılı bir girişim olmuştur (Godehart, 2014: 102). Fakat ŞİÖ'nün etkisinin kapsamı ve derinliği tartışma konusudur. Birincisi, üye devletler örgüte sınırlı bir rol atfetmektedir. Örneğin örgütün serbest ticaret alanı ve kalkınma bankası gibi alanlarda işbirliğine açılması yönündeki Çin önerisi başta Rusya olmak üzere diğer ülkelerden destek görmemiştir (Krapohl ve Vasileva-Dienes, 2020; Oresman ve Pantucci, 2018). Ayrıca güvenlik alanında dahi ŞİÖ'nün kapsamı terör, sınır kaçakçılığı ve diğer sınır güvenliği gibi sorunlara odaklanmış görünmektedir. Örneğin, 2010'da Kırgızistan'ın Oş kentinde Kırgızlar ve etnik Özbekler arasında yaşanan geniş kapsamlı iç çatışmanın kontrol edilmesi için Kırgız hükümetine Rusya öncülüğündeki Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) destek sağlarken, ŞİÖ bu süreçte aktif bir rol üstlenmemiştir (Godehart, 2014: 156-57). Benzer şekilde Ocak 2022'de Kazakistan'daki meydana gelen kitlesel gösterilerde KGAÖ birlikleri Kazak hükümetinin daveti üzerine görev almıştır (France24, 2022).

ŞİÖ kapsamındaki işbirliğinin yanı sıra, Çin bölge ülkeleriyle ikili güvenlik ilişkilerini geliştirmeye çabalamaktadır. Çin özellikle kendisiyle sınır komşusu olan ve sınır güvenliğini tesis etmek açısından devlet kapasitesinin görece yetersiz olduğu Kırgızistan ve Tacikistan'a teknik destek, ekipman ve eğitim desteği vermektedir (Oresman ve Pantucci, 2018). Bölgede ilk ve tek örnek olarak, Çin Tacikistan'da, resmi olarak varlığı duyurulmamış da olsa, küçük ölçekli bir üsse sahiptir (Blank, 2019).

Diğer taraftan Rusya Tacikistan'da 201. Motorize Tüfekli Birlik ve Kırgızistan'da Kant Hava Üssü ile değişen ölçek ve mahiyetlerde askeri tesislere ve birliklere sahiptir.

(Markey, 2017: 104-105; Lain, 2017: 83-84). Benzer bir şekilde silah satışı alanında da Rusya hâlâ başat konumunu sürdürmekle beraber Çin'in payı son on yılda artmıştır (Markey, 2020: 114; Standish, 2020). Bu noktada, Çin'in bölgeye yönelik güvenlik politikalarının şekillenmesinde Uygur sorunu gibi iç güvenlik kaygılarının merkezi rol oynadığını söylemek mümkündür. Bu anlamıyla bölgedeki nüfuzunu sürdürme motivasyonu ile hareket eden Rusya'ya kıyasla, Çin'in Orta Asya'ya yönelik güvenlik politikası daha defansif görünmektedir (Lain, 2017: 83).

Pekin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde istikrar için tam bir devlet kontrolünün gerekli olduğunu düşünmektedir. Bu kapsamda Çin "üç şeytan" olarak tanımladığı terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkçılığa karşı mücadele politikası yürütmektedir (China Daily, 2012). Çin'in batı sınırına dair duyduğu endişenin Orta Asya politikasındaki izleri oldukça belirgindir. Blank'in yerinde ifadesiyle, Çin'in Orta Asya politikasını "onun iç güvenliğe ilişkin kaygılarının dışa yansıtılması" olarak yorumlamak mümkündür (Aktaran Godehart, 2014: 122). Birincisi, Uygur Özerk Bölgesi'nin Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan ile 3000 kilometreyi aşkın bir sınır paylaşması sebebiyle bölge ülkeleriyle sınır güvenliğine dair işbirliği Pekin açısından önemlidir (Godehart, 2014: 100). İkincisi, Uygurların Orta Asya ülkeleriyle tarihsel, dinsel ve dilsel olarak güçlü bağlara sahip olması ve bölgede (özellikle Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da) kalabalık Uygur topluluklarının bulunması Çin yönetimi açısından potansiyel bir risk oluşturmaktadır. Gerek barışçıl Uygur aktivistlerin gerekse Doğu Türkistan İslami Hareketi gibi terör örgütü olarak kabul edilen grupların bu ülkelerden politik ve lojistik destek görmesinin engellenmesi Çin açısından bir diğer önemli hedeftir (Peyrouse, 2016: 16).

Çin'in ŞİÖ'yü kurmaya öncülük etmesinin arkasında bu kaygıların olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Godehart'ın altını çizdiği gibi ŞİÖ'nün 15 Haziran 2001'deki ilk buluşmasında 6 üye devletin "Terörizm, Ayrılıkçılık ve Aşırılıkçılıkla Mücadele İçin Şangay Sözleşmesi"ni imzalaması da hem Çin'in bu konuya verdiği önemi göstermesi hem de üye ülkeleri bu konuda işbirliği zeminine çekmesi açısından önemlidir (Godehart, 2014: 124). Çin'in Orta Asya politikasında birbiriyle çelişkili görünen iki amaç tespit etmek mümkündür: Bir taraftan bölgeyle ekonomik entegrasyonu artırmak diğer taraftan Orta Asya'nın bağımsız cumhuriyetlerinde yaşayan Türki Müslüman topluluklarla Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Türki Müslüman toplulukları arasındaki ilişkiyi olabildiğince sınırlamak ve kontrol altına almak.

Çin'in Yumuşak Gücü

Çin'in bölgedeki gücü ve etkisi bağlamında kültür ve değerler gibi yumuşak güç unsurları üzerinde durulmalıdır (Nye, 1990). Bölgedeki artan ekonomik ve diplomatik etkisine paralel olarak, Çin'in yumuşak gücünün de artma eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür. Bölgede gerek Çin'e yüksek öğrenime giden öğrenci sayısında gerekse Çince öğrenmek isteyenler anlamında belirgin artış olduğu gözlemlenmektedir. Bu alanda özellikle Kazakistan ön plana çıkmaktadır. 2018 yılı itibarıyla Çin'de 11.784 Kazak uyruklu öğrenci öğrenim görmektedir (Çin Halk Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı). Fakat Kazakistan örneğinde bile birçok öğrenci halen Rus üniversitelerini Çin üniversitelerinden daha cazip bulmaktadır (Krapohl ve Vasileva-Dienes, 2020: 359). Resmi bir web sitesi olan Study in Russia'da belirtildiği üzere Rusya'daki Kazak

öğrenci sayısı (yaklaşık 46 bin) Çin'deki Kazak öğrenci sayısının hala çok üzerindedir (Study in Russia, 2017). Yine Çin'in bölgedeki kültürel gücünü artırma çabasının bir göstergesi olarak Kazakistan (5), Kırgızistan (4), Özbekistan (2) ve Tacikistan'da (2) faaliyet gösteren Konfüçyüs enstitülerinden bahsedilebilir (Aliyev, 2019).

Ayrıca Çin'in bölgede artan yumuşak gücünün bir göstergesi olarak geride bıraktığımız on yıllarda Çin'le ilişkilerin geliştirilmesi için çaba harcayan "Çin yanlısı" siyasi elitler oluştuğunun altını çizmek gerekir. Bunların arasında Çin pazarını önemseyen şirketlerin sahibi olan siyasi olarak güçlü gruplar/aileler önde gelmektedir. Bunlara Kazakistan'ın en büyük iş gruplarından biri olan Eurasian Natural Resources şirketi ve Kırgızistan'da Salymbekov ailesi örnek verilebilir (Peyrouse, 2016:17-18). Peyrouse'un (2016) belirttiği üzere Çin'e duyulan sempatinin ekonomik çıkarların ötesinde kaynakları da vardır. Örneğin devlet kapasitesinin düşük olduğu Tacikistan ve Kırgızistan'da Çin'in sınır güvenliğine yaptığı katkı pek çok yerel uzman tarafından olumlu karşılanmaktadır. Yine Çin finansmanı sayesinde bölgede altyapının geliştirilmesi ya da uygun fiyatlı Çin malı tüketim ürünlerinin (görelî olarak pahalı diğer ithal ürünlere alternatif olarak) varlığı bölgede Çin'e olumlu bakışı besleyen faktörler arasında sayılmaktadır (Peyrouse, 2016).

Fakat Çin'in artan ekonomik, diplomatik ve askeri gücü aynı zamanda bölgede Çin karşıtlığını beslemektedir. Orta Asya'nın mütevazı güce sahip devletleriyle Çin arasındaki güç asimetrisinin sonucu olarak bölgeye zamanla bir Çinli akını olacağı, Orta Asya'daki devletlerin Çin'e ekonomik olarak bağımlı hale geleceği ve benzeri kaygılar mevcuttur (Peyrouse, 2016; Sternberg, Ahearn ve McConnell, 2017: 9). Markey'nin (2020: 98) altını çizdiği gibi Çin'in artan ekonomik etkisine nasıl bakıldığı hususunda bölgedeki elitler ve halk arasında bir karşıtlıktan söz etmek mümkündür. Siyasi ve ekonomik elitler yaygın olarak Çin'i ekonomik bir fırsat olarak olumlama eğilimindeyken halk düzeyinde Çin karşıtlığı oldukça yaygındır. Bu zıtlık Kazakistan'da yabancılara toprak kiralınmasını içeren yasa teklifleri karşısında devlet yöneticileri ve protestocu halk arasındaki bakış farklılığında kendisini çarpıcı bir şekilde göstermiştir. 2009 ve 2016 yıllarında gündeme gelen bu minvaldeki yasa önerileri hükümet üyeleri tarafından Kazakistan'ın âtıl tarım arazisinin verimli kullanılması fırsatı olarak sunulurken, halk bunu ülkenin Çinliler tarafından "ele geçirilmesi" olarak yorumlamıştır. Bu yasa önerilerine karşı ülkede nadir görülen türde geniş ölçekli protestoların yaşanması halk düzeyinde Çin karşıtlığının gücü ve yaygınlığını göstermektedir (Putz, 2021; Lain, 2017: 82; Sternberg, Ahearn ve McConnell, 2017: 9). Benzer şekilde, Kırgızistan'da Çin'e toprak kiralınması halkın tepkisini çekmiştir. Kırgızistan'da ayrıca hükümetlerin Çin'le kurduğu borç ilişkisi ve ödenme güçlüğü çekilen borçlar karşılığında ülkenin kaynaklarının Çin'e transfer edileceği kaygısı halk arasında güçlüdür (Murataliyeva, 2024). Ayrıca, bölgedeki Çin'e karşı duyulan güvensizliğin geçmişten gelen kültürel önyargılardan da beslendiğini söylemek mümkündür (Markey, 2020: 96). Son olarak Peyrouse'un (2016:22) altını çizdiği nokta önemlidir: bölgede Batı yanlısı, Rus yanlısı, pan-Türkçü gelenekler ve entelektüel çevreler varken, Çin odaklı bir siyasi projeyi savunan bunlara denk bir gelenek mevcut değildir.

Sonuç itibarıyla, Çin'in Orta Asya'daki ekonomik, diplomatik, askeri ve yumuşak gücü muhtelif ölçeklerde artmaktadır. Fakat Çin'in Orta Asya'daki Rus etkisine ciddi bir

tehdit oluşturduğu tek alan ekonomidir. Askeri anlamda birçok bakımdan (silah satışı, teknik işbirliği, üs mevcudiyeti, operasyonel işbirliği) Rusya'nın oldukça gerisindedir. Diplomatik olarak Çin etkisi büyük oranda ortak tehditlere karşı işbirliği ile sınırlıdır. Bölge ülkelerinde Sinofil elitlerin varlığıyla birlikte toplumun geniş kesimlerinde bir Sinofobi mevcuttur. Yine de özellikle Çin'e artan sayıda öğrencinin gitmesi ve Çin'in sağladığı ekonomik fırsatlar sayesinde gelecekte Çin'e olan sempatinin artması beklenebilir (Pantucci, 2015: 276).

Orta Asya'da Rusya ve Çin: Neden İşbirliği?

2000'li yıllarda kaleme alınan birçok makalede hiç de yersiz olmayan bir şekilde Orta Asya'nın Rusya ve Çin arasında önemli bir rekabet ve çatışma alanı olduğu iddia edilmiştir (Kim ve Blank, 2013; Swanström, 2014). Bu iddialar en azından şimdiye kadar boşa çıkmış gözükmemektedir. Başka bir deyişle iki devlet aralarındaki rekabet konularını ve Orta Asya'daki muhtemel çatışmayı başarıyla yönetmeyi bilmişlerdir. Rusya'nın son dönemdeki dış politika konseptleri Çin ile bölgesel ve küresel siyasetteki işbirliğinin önemine vurgu yapmaktadır (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2023). Takip eden değerlendirme Moskova'nın Çin'in Orta Asya'da artan etkisine neden işbirliği odaklı yaklaştığını, rejim güvenliği, Avrasya düzeni ve yeni bir uluslararası düzen arayışı olmak üzere üç faktör etrafında analiz etmektedir.

Rejim Güvenliği

Moskova ve Pekin rejim güvenliğini siyasetin en önemli parçalarından biri olarak görmektedir (Trenin, 2015). Dolayısıyla, siyasi hedefler ve ekonomik çıkarlar rejim güvenliğine- bu yönetici elit için aynı zamanda devlet güvenliği anlamına da gelmektedir- hizmet ettiği ölçüde anlamlıdır. Batı merkezli dünyada rejim tehdit altında görülmekte ve Rus yönetici elit nezdinde tehdit anlayışı, siyasi istikrar ve iktidarın meşruiyeti etrafında şekillenmektedir (Rumer, 2017: 14-18). Bu anlamda tehdit Kremlin için askeri ve siyasi olabileceği gibi ideolojik ve fikişsel de olabilir.

Rus ve Çin hükümetleri Batı hukuk ve insan hakları anlayışının evrensellik iddiasını egemenlikleri için tehlikeli görmektedir. Bu yüzden demokratikleşme ve insan hakları ile ilgili Batı'dan yükselen eleştiriler egemenliklerine saldırı ve ülkelerini istikrarsızlaştırma teşebbüsü olarak okunmaktadır (Trenin, 2015). Devlet egemenliği oldukça geniş bir açıdan ele alınmakta, herhangi bir dış aktör, STK, basın organı, düşünce kuruluşu veya kültürel girişim, devlet ve rejim için tehlikeli bulunabilmektedir. Batı normlarının normal, olması gereken ya da üstün değerler olarak kabul edilmesi Rusya'daki yönetim ve hukuk anlayışının eksik ve yanlış olarak görülmesi sonucunu doğurmaktadır. Batı'nın evrenselciliğine karşı benzer bir duruşa sahip olan iki devlet yerel ve geleneksel değerleri vurgulayan bir dış politika izlemektedir. Buna göre sadece kendi sınırları içerisinde değil bulundukları coğrafyada da Batı liberal demokratik yönetim tarzının yayılması varoluşsal bir tehdit olarak anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, NATO bir tarafa AB'nin de kurumları ve fikirleriyle Avrasya'da daha fazla görünür olması Moskova için bir güvenlik meselesidir.

Dolayısıyla, Orta Asya'da Batı etkisinin sınırlandırılması iki devletin iç politikası ve rejim güvenliği anlayışı ile ilgilidir. Orta Asya'da domino etkisi yapabilecek Batı tarzı örgütlenmiş bir devlet henüz uzak bir ihtimaldir. Ancak Kazakistan ve Kırgızistan'ın

ABD ve AB ile gelişen ilişkileri Moskova ve Pekin tarafından dikkatle takip edilmektedir. Burada Batı normlarının yerleşmesi Moskova ve Pekin'in savunduğu normlara bir alternatif işlevi görebilir. Kısacası rejim güvenliği açısından iki devletin Orta Asya'da ortak çıkarları vardır; bu yüzden Moskova ve Pekin beraber hareket etmeyi rasyonel bir seçenek olarak görmektedir (Markey, 2020: 108-110; Krapohl ve Vasileva-Dienes, 2020: 358).

Avrasya Bölgesel Düzeni

Orta Asya'da egemen devletlerin kurulması Moskova'ya karşı bir bağımsızlık mücadelesi ile olmamıştır. Rusya ise bu coğrafyayı yeniden ele geçirmek gibi bir hedef koymamakla birlikte bu coğrafyadaki tarihi etkisini muhafaza etmeyi dış politikasının en öncelikli maddelerinden biri olarak belirlemiştir. Bu minvalde, 1990'lı yıllarda "Yakın Çevre", son on yılda ise gittikçe popülerleşen "Rus Dünyası" kavramları ortaya atılmıştır (Suslov, 2015). Bu kavramlara içkin olan fikir Rusya'nın ve Rusların eski Sovyet coğrafyası ile özel tarihi, kültürel ve dilsel bağları bulunduğu ve bu bağların korunması gerektiğidir.

Bu bağlamda, Bağımsız Devletler Topluluğu, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Avrasya Ekonomik Birliği gibi bölgesel örgütlenmelere gidilerek bu coğrafyanın Moskova liderliğinde siyasi ve ekonomik entegrasyonu amaçlanmıştır. Söz konusu örgütlenmeler aynı zamanda bölge ülkelerinin Batı kurumlarına üye olmasının önüne geçmeyi hedeflemiştir. Zira Baltık ülkelerinin NATO ve AB üyesi olması onları hem Rusya etkisinden uzaklaştırmış hem de Rusya karşıtı bir dış politika benimsemelerini kolaylaştırmıştır. Rusya ve Batı'nın eski Sovyet coğrafyası üzerindeki nüfuz yarışı, iki taraf arasında tercihe zorlanan Ukrayna ve Gürcistan'da krizleri beraberinde getirmiştir.

Orta Asya devletlerinin AB ve ABD ile geliştirdikleri ilişkiler kurumsallaşmazken, Rusya ve Çin'in öncülüğünde kurulan bölgesel örgütler burada belirleyici olmuştur. Şangay Beşlisi'nin 2001 yılında ŞİÖ'ye evrilmesi bu bakımdan önemli bir dönüm noktasıdır. ŞİÖ'de her ne kadar Çin daha ağırlıklı bir role sahip olsa da Rusya'nın imajına ve bölgedeki rolüne saygı gösterilmesi Moskova ve Pekin arasındaki dengeli ilişkinin bir yansıması olarak görülebilir. Türkmenistan haricindeki devletlerin bu örgütlenmenin üyesi olması Orta Asya ülkelerinin Moskova ve Pekin arasındaki uzlaşa ve dengeden memnun olduğunu göstermektedir. 2017 yılında ŞİÖ'ye Pakistan ve Hindistan'ın da üye olarak alınması örgütün daha geniş bir coğrafyayı şamil bir platforma dönüşmesinin önünü açmıştır (Godehart, 2014: 102).

Rus siyaset bilimci Lukin'e göre Orta Asya'da bir Rus-Çin rekabeti sadece bir mittin ibarettir (Lukin, 2018: 65). Her iki devlet de seküler, otoriter rejimlerin devamlılığı doğrultusunda bölgede ekonomik kalkınmanın devamını istemektedir. Böylelikle radikal İslami, ayrılıkçı ya da Batı yanlısı akımların önüne geçmek hedeflenmektedir. Bu yüzden iki devletin de Orta Asya'daki ekonomik ve politik faaliyetleri diğerinin çıkarları için bir tehdit teşkil etmemektedir. Kısacası Çin'in Orta Asya'daki ekonomik ve kültürel girişimleri de etkisi itibarıyla Moskova'nın karşı çıkmayacağı faaliyetlerdir (Lukin, 2018: 168-69; benzer bir görüş için bkz. Markey, 2020: 108-110).

Başka bir deyişle Putin yönetimi Orta Asya'da Batı etkisi yerine Çin etkisini tercih etmektedir (Swanström, 2014). Eğer Orta Asya'nın Rus etki alanı olarak kalması mümkün değilse, Kremlin, Rusya ve Çin'in ortak nüfuz bölgesi olarak korunmasını

hedeflemektedir. Elbette Rusya'nın ekonomik anlamda Orta Asya devletlerine yeterli yardımı, yatırımı, ihracatı gerçekleştirecek güce sahip olmaması bu anlamda önemli bir husustur. Orta Asya devletlerinin ekonomik beklentilerini karşılayabilecek Batı harici tek güç olarak ise Çin ön plana çıkmaktadır.

Putin 2012 yılında başkanlığının üçüncü dönemine hazırlanırken Asya'ya Yöneliş (Pivot to Asia) stratejisiyle Avrasya entegrasyonu vurgusu yapmaya başlamıştı. Dış politikadaki Asya vurgusu Batı ile bozulmaya başlayan ilişkilerin sonucu olarak Rusya siyasetindeki yeni arayışları gösteriyordu. Rusya Avrasya Ekonomik Birliği'nde (AEB) somutlaşan entegrasyon projesi için adımlar atarken, 2013 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping Kazakistan'ın başkentinde İpek Yolu Girişimini ilan etmişti. (Soboleva ve Krivokhiz, 2021). Aynı bölge için iki farklı entegrasyon projesinin, rekabet ve hatta çatışma ile neticelenmesi muhtemel olduğu için Çin'in Kuşak ve Yol Girişiminin Moskova'da bir tehdit olarak algılanacağı ve Kremlin'in bu açılıma tepki göstereceği beklenmişti. Fakat Çin ve Rusya, rekabetten kaçınmaya ve bunun yerine bölgeye yönelik girişimlerini uyumlaştıracak bir işbirliği çerçevesi geliştirmeye çalıştılar (Rolland, 2019: 10).

Moskova'nın dış politika retoriğinde Kuşak ve Yol ile Avrasya Ekonomi Birliği'nin birbirinin rakibi değil tamamlayıcısı olduğu fikri ön plana çıkmıştır (Karaganov, 2018). İşbirliğinin çerçevesi 2015 yılındaki Xi-Putin görüşmesinde çizilmiş, KYG ve AEB'in tamamlayıcılığı hakkında mutabakat zaptı imzalanmıştır (Lain, 2017). Rusların 2015 yılında ortaya attıkları Büyük Avrasya açılımı da bununla bağlantılıdır. Sonraki yıllarda iki liderin yakın teması ve işbirliği konusundaki olumlu söylemi Çin ve Rusya ilişkilerinin seyri açısından belirleyici olmuştur. Putin'in AEB ile Kuşak ve Yol girişiminin birbirini tamamlayan projeler olduğunu ifade etmesi siyasi nezaketin ötesinde anlam taşımaktadır. Putin, 2017 yılında Pekin'de Kuşak ve Yol Forumunda konuşurken KYG, ŞİÖ ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği'nin (ASEAN) Büyük Avrasya İşbirliği için temel oluşturduğunu iddia etmiştir (Lewis, 2018). Bundan iki yıl sonraki Kuşak ve Yol Forumunda ise Rus lider bu inisiyatifin Büyük Avrasya İşbirliği fikrini yansıttığını söylemiştir (Lewis, 2019).

Putin, Rusya güvenlik konusunda belirleyici olduğu müddetçe Çin'in Orta Asya'daki ekonomik varlığını genişletmesinden güçlü bir endişe duymamaktadır. Bununla birlikte, Çin'in bölgedeki küçük ortağı olarak gözükme de istememektedir. Bu yüzden Kremlin'in söylemine göre Rusya, Büyük Avrasya'da Çin ile eşit bir konuma sahip olduğu gibi KYG ile AEB birbirine denk iki entegrasyon projesidir.

Yeni Bir Uluslararası Düzen Arayışı ve Ukrayna Savaşı

Rus dış politika söyleminde günümüz uluslararası problemlerinin en önemli kaynaklarından biri Soğuk Savaş sonrası Amerikan hegemonyası ve ABD'nin tek taraflı dış politikasıdır. Diğer büyük güçleri dikkate almayan dış politikası ile Washington dünya barışına katkıda bulunmadığı gibi Orta Doğu'yu da istikrarsızlaştırmıştır. Amerikan dış politikasının başka bir sonucu ise Çin ve Rusya'yı bir araya getirmesidir (Lukin ve Torkunov, 2020). Lukin'e göre, Moskova ve Pekin başkalarının çıkarlarını ve hatta egemenliklerini önemsemeyen ABD'nin diktatöryal tutumuna karşı çıkmaktadır (Lukin, 2018: 78; ayrıca bkz. Samokhvalov, 2017). İki devletin Soğuk Savaş sonrası uluslararası siyasette yakınlaşmalarını sağlayan sebeplerden biri çok kutuplu dünya

düzeni isteğidir. Buna göre Batı liderliğindeki liberal demokratik düzen yerine büyük güçler arası uyuma dayalı çoğulcu bir düzen tesis edilmelidir.

Rus Dış Politika konsepti Rusya'nın gelecekteki dünya düzenine ve dünya siyasetinin temel sorunlarına yönelik çözümlere yönelik yaklaşımlarının Çin'inkilerle benzeştiğini vurgulamaktadır. (Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2023) Dolayısıyla, Rusya'nın Çin ile yakın ilişkisi uluslararası düzendeki dönüşüm hakkındaki yaklaşımlarındaki benzerlikle ilgilidir (Trenin, 2015). İki devlet arasındaki ilişki sadece mühim bir ekonomik veya askeri birliktelik değil, aynı zamanda Batı merkezli olmayan yeni bir düzen arayışı anlamına gelmektedir. Rusya çok kutuplu (kendi ifadeleriyle polycentric) dünya düzeninde merkezlerden biri olma isteğini Çin ile işbirliği yaparak ve Batı ile ilişkilerini dengeleyerek gerçekleştirebileceğini düşünmektedir. Her iki devlet de Batı normlarının, özellikle de siyasal liberalizmin belirleyici olmadığı bir uluslararası düzen istemektedir.

Böylelikle Batı'dan neşet etmiş değerlerin evrensel olmadığı kabul edileceği gibi Avrasya değerleri yeni dünya düzeninde daha fazla görünür olacaktır. Kremlin için devlet egemenliği ve buna bağlı olarak devletlerin içişlerine karışılmaması en önemli normlardır. Bu yüzden devletler, uluslararası hukuk ve kurumlara, farklı kimlik ve kültürlere saygılı, dolayısıyla uluslararası ilişkilerde çoğulculuk ve demokrasiyi destekleyen bir dış politika izlemelidir. Moskova, insan hakları, koruma sorumluluğu, demokratikleşme adına yürütülen politikalara Batı çıkarlarına hizmet ettiği ve Avrasya'da istikrarsızlığa yol açtığı düşüncesiyle karşı çıkmaktadır. Kerr'in altını çizdiği üzere Moskova ve Pekin kozmopolitanizme karşıdır ve küreselleşmenin egemenliklerine zarar vermeyecek bir şekilde gerçekleşmesini istemektedirler (Kerr, 2010: 131). Öyle ki Rusya yönetimi Batı'daki siyasal liberalizm karşıtı sağ-kanat siyasi hareketlerle temas kurmaya ve onları güçlendirmeye çalışmaktadır (Cooley ve Nexon, 2020: 285).

Çin ve Rusya Federasyonu'nun benzer uluslararası prensipleri savunması pek çok uluslararası meselede ortak bir duruşu da beraberinde getirmektedir. Orta Doğu, Balkanlar ve Asya'daki pek çok gelişmede BM'de benzer tutumlar sergilemelerinin sebebi budur (Samokhvalov, 2017). Dolayısıyla Avrasya'da birlikte hareket etmek Batı normatif genişlemesine karşı bir strateji olarak görülebilir. Başka bir deyişle Avrasya coğrafyasında Pekin ve Moskova önderliğindeki girişimler uluslararası düzende değişim isteğiyle de bağlantılıdır. Rusya ve Çin arasındaki işbirliği sonucunda iki devletin Avrasya'da belirleyici olması ve Batı'nın bu bölgede etkisizleşmesi küresel siyasi değişimin de doğal bir unsuru olarak görülmektedir. Hatta Rusya'nın gözünde Avrasya coğrafyası yeni uluslararası düzeninin somutlaştığı model örnek olarak düşünülebilir. Bu yüzden Çin'in Orta Asya'da etkisinin artmasını Rusya'nın hedeflediği uluslararası düzenin teşekkülü yolunda olumlu bir gelişme olarak görmek mümkündür.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve takip eden süreç Çin-Rus ilişkilerindeki yakınlaşmayı test etmek açısından sıra dışı bir önemdedir. Çin resmi söylemi tarafsızlığı, çatışmanın sona ermesi temennisini ve Ukrayna'daki insani kriz karşısında atılan adımların desteklenmesini vurgulamaktadır (Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2022a). Ne var ki Çin'in söylemine daha yakından bakıldığında ve attığı adımlar değerlendirildiğinde, Rusya'nın işgaline dolaylı bir destek olduğu

görülmektedir. Birincisi, Çin Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısını kınamamıştır ve işgal olarak da nitelendirmemiştir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaki Ukrayna işgalinin kınanması oylamasında Çin çekimser oy kullanmıştır. Çin dış işleri yetkilileri açıklamalarında Rusya'ya uygulanan yaptırımları eleştirmiş ve NATO'yu bölgeyi karıştırmakla suçlamışlardır (Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2022b).

Fakat Çin'in verdiği desteğin hem dolaylı olduğu ve hem de diplomatik boyutla sınırlı olduğu belirtilmelidir. Çin kendisinin bu savaşın herhangi bir şekilde parçası olarak görülmemesini sağlamaya çalışmaktadır. Örneğin, Pekin'in Rusya'ya silah desteği sağladığına dair bir kanıt mevcut değildir. Benzer şekilde, bazı Çinli devlet şirketlerinin Rusya'yla yapılan ticarete sınırlamalar getirdiği ve yaptırımlardan etkilenmemek için temkinli davrandıkları gözlemlenmektedir (BBC, 2023; Sher, 2022). Yine de bu dolaylı ve sınırlı desteğin Çin için doğurduğu maliyetler göz önüne alındığında azımsanması güçtür ve onun Rusya ile işbirliğine verdiği önemi göstermektedir. Pekin yönetimi açısından son yıllarda Batı ile ilişkiler fazlaca gerildiği ve bunun ekonomik büyüme dinamiklerini olumsuz etkileyeceği kaygısı mevcutken, Çin'in Rusya'ya verdiği zımni destek Çin açısından bu cephede ekonomik riskleri beraberinde getirmektedir. Yine Çin'in Ukrayna işgalindeki politikası, uzun yıllar boyunca diplomatik ve ekonomik yatırımlarla inşa ettiği Çin-Orta ve Doğu Avrupa İşbirliği platformuna zarar vermiş, Çin'in işgale verdiği örtülü destek Çekya, Slovakya ve Polonya yönetimlerinde rahatsızlık yaratmıştır (Karásková, 2022).

Gelinen nokta itibarıyla Ukrayna'daki savaşın Çin-Rus ilişkilerini güçlendirdiğini söylemek mümkündür. Ne var ki yaptırımlar karşısında Rusya'nın Çin'in finansal ve ekonomik kaynaklarına bağımlılığının artması, ilişkideki güç dengesinin Çin lehine değişmesine sebep olmaktadır (Düben, 2022). Bu durumun Çin ve Rusya'nın Orta Asya'daki rekabet ve işbirliği dinamiklerine belirli etkileri olması söz konusudur. Bununla birlikte iki ülke arasında bu makalenin vurguladığı maddi ve fikişsel ortaklıklar mevcutken, Orta Asya'da Moskova-Pekin uyumunun ağır bastığı görünümün radikal bir değişim göstermesini beklemek güç görünmektedir.

Sonuç

Rusya'nın geleneksel nüfuz alanı olan eski Sovyet ülkelerinin başka bir güçle kurduğu ilişkiler Moskova için hayatidir. Örneğin, Doğu Avrupa'da artan Batı etkisi Moskova tarafından bir beka meselesi olarak görülmüş ve buna çatışmacı bir dış politika stratejisiyle karşılık verilmiştir. Çin'in Orta Asya'da artan gücü ve etkisiye Rusya için görece kayıp olmasına rağmen, bu tür bir karşılık görmemiştir. Aksine Putin dönemi pragmatik Rus dış politikası açısından bölgede Çin ile işbirliği tercih edilmiştir. Çalışma Rusya'nın bu tercihinin arkasında yatan faktörleri irdelemiştir. Burada bu faktörleri yeniden öz bir şekilde ifade etmek yerinde olacaktır. Birincisi, yukarıdaki tartışmanın gösterdiği üzere Çin'in bölgede Rus etkisine ciddi tehdit oluşturduğu tek alan ekonomik ilişkilerken, Çin'in diplomatik, askeri ve kültürel etkisi Rusya'nınkinin oldukça gerisinde kalmaya devam etmektedir. İkincisi, Çin gerek diplomatik söylem gerekse eylem düzeyinde Rusya'ya meydan okumayan bir üslup takınmaktadır. Çin'in Rusya'nın bölgedeki saygınlığını gözetken diplomatik tercihi Moskova nezdinde tehdit algılamasını azaltmaktadır. Üçüncü olarak, Rus ve Çin yönetimleri bölgedeki düzen

konusunda ortak çıkarlara sahiptir. İki yönetim de bölgede ABD ve genel olarak Batı etkisinin sınırlandırılmasını, otoriter ve seküler mevcut rejimlerin muhafazasını ve İslami ve ayrılıkçı akımların bastırılmasını amaçlamaktadır. İlk bakışta paradoksal görünmekle beraber, artan Çin etkisi bu amaçlar doğrultusunda Rusya açısından yardımcı bir işlev görmektedir. Örneğin Çin'in sağladığı yatırım ve finansman bölgedeki mevcut rejimlerin devamı için önemli olan ekonomik kalkınmaya destek olmaktadır.

Son olarak, iki devlet arasındaki fikirsel ve normatif benzerliklerin, iki devleti küresel siyasette ve özel olarak da Orta Asya'da ortak konumlanışlara yönelttiğinin altı çizilmelidir. Küresel siyaset açısından ABD önderliğinde Batı liberal düzenine karşı bir alternatif eksen oluşturma gayreti açıktır. Rusya'nın Batı karşıtı ve yeni bir normatif temel üzerine inşa edilen dış politikası Çin karşısındaki bazı maddi kayıplara rağmen Moskova-Pekin ekseninin devamına ihtiyaç duymaktadır. Böylelikle Batı'ya alternatif kavramların daha fazla güç kazanacağı ve "Rus Dünyası" gibi yeni bir medeniyet havzası inşa etme planlarının daha sağlam temellere sahip olacağı düşünülmektedir. Kısacası, bu çalışmanın bulgularına göre genel olarak Çin'in yükselişi ve özelde Orta Asya'da artan etkisi, günümüz Kremlin dış politikası için olumsuz bir gelişme değildir. İki devletin güvenlik anlayışlarındaki ortaklıklar Orta Asya'ya benzer anlam yüklemelerini ve bir diğerinin güçlenmesini kayıptan ziyade kazanım olarak görmelerini sağlamaktadır.

Kaynaklar

Ambrosio, Thomas (2008). "Catching the 'Shanghai Spirit': How the Shanghai Cooperation Organization Promotes Authoritarian Norms in Central Asia", *Europe-Asia Studies* 60 (8): 1321–1344.

Aliyev, Nurlan (2019). "China's Soft Power in Central Asia", <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13599-chinas-soft-power-in-central-asia.html> (Erişim tarihi: 18.09.2024).

Baev, Pavel K. (2021). "Russia and China: A Mutually Exaggerated Strategic Partnership?", <https://jamestown.org/program/russia-and-china-a-mutually-exaggerated-strategic-partnership/> (Erişim Tarihi: 12.09.2024).

BBC (2023). "Ukraine war: What support is China giving Russia?", <https://www.bbc.com/news/60571253> (Erişim Tarihi: 07.09.2024).

Bekkevold, Jo I. ve Bobo Lo (2018). *Sino-Russian relations in the 21st century* (Basingstoke: Palgrave Macmillan).

Belt and Road Portal. (Tarih yok). "Profiles", https://eng.yidaiyilu.gov.cn/info/iList.jsp?cat_id=10076 (Erişim Tarihi: 15.10.2023).

Blank, Stephen (2019). "China's Military Base in Tajikistan: What Does it Mean?", <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13569-chinas-military-base-in-tajikistan-what-does-it-mean?.html> (Erişim Tarihi: 14.10.2024).

China Daily (2012). "Xinjiang to crack down on 'three evil forces'", https://www.chinadaily.com.cn/china/2012-03/06/content_14766900.htm (Erişim Tarihi: 28.09.2024).

- Cooley, Alexander ve Daniel H. Nexon (2020). “(No) Exit from liberalism?”, *New Perspectives*, 28 (3): 280-291.
- Düben, Björn A. (2022). “What Putin’s War in Ukraine Means for the Future of China-Russia Relations”, <https://lseideas.medium.com/what-putins-war-in-ukraine-means-for-the-future-of-china-russia-relations-b47a8461a8a7> (Erişim Tarihi: 22.09.2024).
- Ekman, Alice, Sinikukka Saari ve Stanislav Secrieru (2020). “STAND BY ME! The Sino-Russian Normative Partnership in Action”, *Institute for Security Studies, Brief 18*: 1-8.
- Flonk, Daniëlle (2021). “Emerging Illiberal Norms: Russia and China as Promoters of Internet Content Control”, *International Affairs* 97 (6): 1925–1944.
- France24 (2022). “Moscow-led bloc to send 'peacekeeping forces' to protest-hit Kazakhstan”, <https://www.france24.com/en/asia-pacific/20220105-kazakhstan-appeals-to-russia-led-security-alliance-for-help-against-terrorists> (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
- Godehardt, Nadine (2014). *The Chinese Constitution of Central Asia* (Basingstoke: Palgrave Macmillan).
- Götz Elias ve Neil MacFarlane (2019). “Russia’s Role in World Politics: Power, Ideas, and Domestic Influences”, *International Politics*, 56: 713-725.
- Karaganov, Sergey (2018). “The New Cold War and the Emerging Greater Eurasia”, *Journal of Eurasian Studies*, 9 (2): 85–93.
- Kerr, David (2010). “Central Asian and Russian Perspectives on China’s Strategic Emergence”, *International Affairs*, 86 (1): 127–52.
- Kim, Younkyoo ve Stephen Blank (2013). “Same Bed, Different Dreams: China’s ‘Peaceful Rise’ and Sino-Russian Rivalry in Central Asia”, *Journal of Contemporary China*, 22 (8): 773–90.
- Kortunov, Andrey (2019). “Who Will Build the New World Order?”, <https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/who-will-build-the-new-world-order/> (Erişim Tarihi: 03.11.2024).
- Krapohl, Sebastian ve Alexandra Vasileva-Dienes (2020). “The Region that isn’t: China, Russia and the Failure of Regional Integration in Central Asia”, *Asia Europe Journal*, 18 (3): 347-366.
- Lain, Sarah (2017). “China and Russia: Cooperation and Competition in Central Asia”, Tiang Boo Hoo (ed.), *Chinese Foreign Policy under Xi* (London: Routledge): 74–94.
- Lewis, David G. (2018). “Geopolitical Imaginaries in Russian Foreign Policy: The Evolution of ‘Greater Eurasia’”, *Europe-Asia Studies*, 70 (10): 1612–37.
- Lewis, David (2019). “Strategic Culture and Russia’s “Pivot to the East.” Russia, China, and “Greater Eurasia””, *Marshall Center Security Insight*, 34.
- Lo, Bobo (2008). *Axis of Convenience: Moscow, Beijing, and the New Geopolitics* (Washington: Brookings Institution Press).

- Lukin, Alexander (2018). *China and Russia: the New Rapprochement* (Cambridge: Polity).
- Lukin, Alexander ve Anatoly Torkunov (2020). “Trump’s Policies and the Sino-Russian Entente”, *Survival*. 62 (2): 27–36.
- Markey, Daniel S. (2020). *China’s Western Horizon: Beijing and the New Geopolitics of Eurasia* (New York: Oxford University Press).
- Karásková, Ivana (2022). “How China Lost Central and Eastern Europe”, <https://merics.org/en/short-analysis/how-china-lost-central-and-eastern-europe> (Erişim Tarihi: 18.11.2024).
- Melnikova, Julia (2024). “Eurasian Security as a Communicative Practice: Tasks for Russia and China”, Russian International Affairs Council. <https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/eurasian-security-as-a-communicative-practice-tasks-for-russia-and-china/> (Erişim: 30.01.2025)
- Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2023). The Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation. https://mid.ru/en/foreign_policy/fundamental_documents/1860586/ (Erişim Tarihi: 30.01.2025)
- Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China. (2022a). Remarks by Ambassador Zhang Jun at the UN Security Council Briefing on Ukraine. https://www.mfa.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zwjg_665342/zwbd_665378/202204/t20220406_10664879.html (Erişim Tarihi: 09.11.2023).
- Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China (2022b). “Foreign Ministry Spokesperson Zhao Lijian’s Regular Press Conference on April 11, 2022”, https://www.mfa.gov.cn/eng/xwfw_665399/s2510_665401/202204/t20220411_10666750.html (Erişim Tarihi: 09.11.2023).
- Murataliyeva, Nergize (2024). “Chinese Lending Adapts to Central Asia’s Realities”, Carnegie, Policy Brief, <https://carnegieendowment.org/posts/2024/08/china-investment-central-asia-debt?lang=en> (Erişim Tarihi: 23.03.2025)
- Nye, Joseph S. (1990). “Soft Power”, *Foreign Policy*, 80: 153–71.
- Oresman, Matthew ve Raffaello Pantucci (2018). “Central Asia”, Joshua Eisenman ve Eric Heginbotham (eds.), *China steps out: Beijing’s major power engagement with the world* (New York: Routledge): 81–101.
- Pantucci, Raffaello (2015). “China and Russia’s Soft Competition in Central Asia”, *Current History*, 114 (777): 77–272.
- Peyrouse, Sebastien (2016). “Discussing China: Sinophilia and Sinophobia in Central Asia”, *Journal of Eurasian Studies*, 7 (1): 14–23.
- Putz, Catherine (2021). “Kazakhstan Bans Sale of Agricultural Lands to Foreigners”, <https://thediplomat.com/2021/05/kazakhstan-bans-sale-of-agricultural-lands-to-foreigners/> (Erişim Tarihi: 23.10.2024).

- Sher, Nathaniel (2022). "Why isn't China going all out to help Russia in Ukraine?", <https://responsiblestatecraft.org/2022/04/04/why-isnt-china-going-all-out-to-help-russia-in-ukraine/> (Erişim Tarihi: 14.11.2024).
- Reuters (2022). "China, Russia Partner up against West at Olympics summit", <https://www.reuters.com/world/europe/russia-china-tell-nato-stop-expansion-moscow-backs-beijing-taiwan-2022-02-04/> (Erişim Tarihi: 13.11.2024).
- Rolland, Nadege (2019). "A China–Russia Condominium over Eurasia", *Survival*, 61 (1): 7–22.
- Rozman, Gilbert ve Gaye Christoffersen (eds.) (2024). *Putin's "Turn to the East" in the Xi Jinping Era* (Londra: Routledge).
- Rumer, Eugene (2017). "Russia's China Policy: This Bear Hug is Real", Michale S. Chase, Evan. S. Medeiros, J. Stapleton Roy, Eugene Rumer, Robert Sutter ve Richard Weitz (eds.), *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines* (Washington: The National Bureau of Asia Research): 13–25.
- Samokhvalov, Vsevolod (2017). "Russia and its shared neighbourhoods: a comparative analysis of Russia-EU and Russia-China relations in the EU's Eastern neighbourhood and Central Asia", *Contemporary Politics*, 24 (1): 30–45.
- Soboleva, Elena ve Svetlana Krivokhizh (2021). "Chinese initiatives in Central Asia: claim for regional leadership?", *Eurasian Geography and Economics*, 62 (5-6): 634–658.
- Solomentseva, Anastasia (2014). "The 'Rise' of China in the Eyes of Russia: A Source of Threats or New Opportunities?", *Connections*, 14 (1): 3–40.
- Standish, Reid (2020). "China Seen as Rising Military Power in Central Asia, Foreshadowing Future Friction With Russia", <https://www.rferl.org/a/china-seen-as-rising-military-power-in-central-asia-foreshadowing-future-friction-with-russia/30639964.html> (Erişim Tarihi: 10.10.2024).
- Stent, Angela (2019). *Putin's World: Russia against the West and with the Rest* (New York: Twelve).
- Sternberg, Troy, Ariel Ahearn ve Fiona McConnell (2017). "Central Asian 'Characteristics' on China's New Silk Road: The Role of Landscape and the Politics of Infrastructure", *Land*, 6 (3): 55.
- Study in Russia (2017). "How Kazakh Students Can Apply to Russian Universities", <https://studyinrussia.ru/en/actual/articles/how-kazakh-students-can-apply-to-russian-universities/> (Erişim Tarihi: 16.09.2023).
- Suslov, Mikhail (2015). "Russian World Concept: Post-Soviet Geopolitical Ideology and the Logic of 'Spheres of Influence'", *Geopolitics*, 23 (2): 330–353.
- Swanström, Niklas (2014). "Sino–Russian Relations at the Start of the New Millennium in Central Asia and Beyond", *Journal of Contemporary China*, 23 (87): 480–97.

Trenin, Dmitri (2015). “From Greater Europe to Greater Asia? The Sino-Russian Entente”, <https://carnegiemoscow.org/2015/02/26/from-greater-europe-to-greater-asia-pub-59192> (Erişim Tarihi: 26.06.2024).

Wilson, Jeanne (2019). “Russia’s Relationship with China: The Role of Domestic and Ideational Factors”, *International Politics* 56 (6): 778–794.

Wishnick, Elizabeth (2016). “In Search of the ‘Other’ in Asia: Russia–China Relations Revisited.” *The Pacific Review* 30 (1): 114–132.

World Bank (tarih yok). “Personal remittances, received (% of GDP)”, <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS> (Erişim Tarihi: 13.10.2023).

Zhou, Qiang, Ze He ve Yu Yang (2020). “Energy Geopolitics in Central Asia: China’s Involvement and Responses”, *Journal of Geographical Sciences*, 30: 1871–1895.

Structured Abstract

Although there is a rich literature on Russia and China's Central Asia policies, it has not been sufficiently discussed why Russia does not consider the increasing Chinese influence in the region a problem. This article aims to contribute to the literature emphasizing ideational factors in Russian foreign policy by examining Russian-Chinese relations in the context of normative similarities and regional cooperation in Central Asia. In the study, qualitative and quantitative research methods are used together. Following a critical assessment of the studies on Russia's Central Asia policy, the article draws on empirical data on China's growing influence in the region. Resorting to various sources, especially statistical databases, China's economic, diplomatic, military, and soft power role in Central Asia is compared with Russia. Finally, the fact that the Kremlin does not perceive China as a threat is addressed at three levels of analysis, based on the debates on regime security, regional cooperation, and the new world order. Russia and China's similar world views lead to normative partnership, which in turn facilitates cooperation in other areas. The study concludes that material factors are insufficient to understand the relationship between the two states, while ideational factors and normative partnership are the driving forces in regional cooperation between the two states.

The main axis of the contemporary Russian foreign policy is the post-Soviet geography. The Kremlin views the West's initiatives in this region as a matter of survival and security. It was therefore not surprising that relations between Russia and the West deteriorated as the EU and the USA sought to increase their presence in Eastern Europe and the Caucasus. Another important power with a rising influence and role in Eurasia is China. China's role in the post-Soviet space is not perceived as a negative development by the Russian political elite.

Many have argued that Central Asia will be a major area of competition and conflict between Russia and China but this has not proven true so far. The two states successfully managed the competition in Central Asia. Russia and China have similar perspectives on human rights, democracy, and sovereignty. The similarity of the two powers' perspectives on international norms fosters a common understanding of security and promotes their cooperation on regional and global issues. The normative alignment between the two powers is as important as the economic and energy cooperation. As Beijing's normative stance opposes Western liberal norms, the Kremlin will likely continue to see China's rise as an opportunity rather than a threat. The main objectives of Moscow's cooperation with China are to ensure regime security, build the Eurasian regional order, and help emerge a polycentric international order.

China is a rival for Russian economic interests in Central Asia but its political and cultural influence over Central Asia is limited and it is unlikely to challenge Russia in the near future. Russia does not have the economic power to provide sufficient aid, investment, and exports to the Central Asian states. China stands out as the only non-Western power that can meet the economic expectations of the Central Asian states. Therefore, although it may seem paradoxical, the increasing Chinese influence in the region may help Russia ensure the regime's survival in the Central Asia because Chinese investments and financings help the economic development and growth

necessary for regime survival. Putin is not strongly concerned about China expanding its economic presence in Central Asia as long as Russia remains a decisive security actor. Therefore, the Putin administration prefers Chinese influence over Western influence in Central Asia.

Russia however does not want to be seen as China's junior partner in the region. According to the Kremlin's discourse, Russia has an equal position with China in Greater Eurasia, and the BRI and the EEU are two equal integration projects. In this regard, Chinese foreign policy discourse also poses no threat to Moscow. Beijing does not question and undermine Russia's prestige in the region. Both Russia and China have some common goals regarding regional order. Both want to limit Western influence in Eurasia, preserve authoritarian and secular regimes, and suppress any potential Islamic or separatist movements.

China's foreign policy toward Central Asia is structured around two key objectives. First China wants to maintain the security and stability of Xinjiang Uyghur Autonomous Region. Beijing's security understanding is shaped by an exaggerated threat perception of terrorism and separatism. Beijing's other objective is promoting energy cooperation with energy-rich Central Asian states. China has a growing economic, diplomatic, and military role in Central Asia. China also has some soft power strategies to strengthen its image and combat Sinophobia in the region. It is possible to identify two seemingly contradictory goals in China's Central Asia policy: On the one hand, to increase economic integration with the Central Asia, and on the other hand, to limit and control the relations between the Muslim communities living in the Turkic republics of Central Asia and the Turkic Muslim communities in China's Uyghur Autonomous Region.

2014 was a watershed for Russian-Chinese relations. Normative cooperation between Russia and China is also reflected in China's reluctance to protest Russia's policy in Ukraine. Although China did not recognize the Crimean peninsula or the occupied Ukrainian territories as part of Russia, it also does not condemn or portray the Russian actions as breaches of international law. Since Russia's relationship with the Western world is at its lowest level, Russia has no choice but to develop relations with its rising neighbor in the East. Russia's increasing dependence on China's financial and economic resources in the face of sanctions is causing the balance of power in the relationship to shift in China's favor. As long as the normative partnership between the two countries continues, the increasingly asymmetric relationship is not expected to have a serious impact on the cooperation dynamics between China and Russia in Central Asia.

Tek Kutuplu Dünya Düzeninde Türk Dış Politikasının Değişimi: 1990'lı Yıllar

Transformation of Turkish Foreign Policy in the Unipolar World Order: 1990s

Mustafa Nail ALKAN

Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University, Department of International Relations,
ORCID: 0000-0003-4994-3491, e-mail: nail.alkan@hbv.edu.tr

İlke Taylan YURDAKUL

Ph.D., Independent Researcher,
ORCID: 0000-0003-2439-5070, e-mail: ilketaylan@gmail.com

Öz

Türkiye, Soğuk Savaş süresince izlenen denge politikaları içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte Batı'nın denge politikaları içerisindeki kıymetini yitiren Türkiye, güçlü yanlarından faydalanmak, bölgede ortaya çıkan fırsatlardan yararlanmak, karşısındaki tehditleri bertaraf etmek ve zaafılarını örtmek adına çok taraflı ve proaktif politikalar izlemeye başlamıştır. Türkiye-Orta Doğu, Türkiye-Orta Asya, Türkiye-Kafkaslar, Türkiye-Yunanistan ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde 1990'lı yılların incelendiği bu makale, dönemin devlet insanlarının bu politikaların izlenmesinde kilit rolü üstlendiklerini ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Orta Doğu, Orta Asya, Avrupa Birliği, Türkiye-Yunanistan İlişkileri

Abstract

Türkiye had an important place within the framework of the balance policies that were pursued during the Cold War. With the end of the Cold War, Türkiye began to pursue multilateral, proactive policies in order to benefit from its strengths and take advantage of the opportunities that emerged in the region, while eliminating the threats and covering up its weaknesses. This article, which examines Türkiye-Middle East, Türkiye-Central Asia, Türkiye-Caucasus, Türkiye-Greece and Türkiye-European Union relations in the 1990s, reveals that the statesmen of the period played a key role in the implementation of these policies.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Middle East, Central Asia, European Union, Türkiye-Greece Relations

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article	Başvuru Tarihi / Submitted 22.10.2024	Kabul Tarihi / Accepted 17.03.2025
Bu makaleye atıf için / To cite this article Alkan, M. N. & Yurdakul, İ. T. (2025). Tek Kutuplu Dünya Düzeninde Türk Dış Politikasının Değişimi: 1990'lı Yıllar. <i>Bölgesel Araştırmalar Dergisi</i> , 9(1), 84-109.		

Giriş

Soğuk Savaş sırasında dünya uluslararası çapta oynanan bir denge oyuna sahne olmuştur. Terazinin bir kefesinde Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ülkeleri, diğer tarafta ise Varşova Paktı içerisinde yer alan devletler bu oyundaki hassas dengenin bozulmaması adına politikalar yürütmüşlerdir. Denge sıcak savaş sonunda bir taraf lehine bozulacak olsa bu savaşın nükleer savaş aşamasına kadar tırmanmış bir harp olması olasılık dahilinde görülmüştür (Kahn, 1965: 37-52). Kalpleri ve zihinleri kazanmak adına girilen rekabet her alanda sürmüş, çevreleme politikaları ile karşı tarafın bu rekabette üstünlük sağlaması engellenmek istenmiş ve bu rekabetin uzun soluklu bir denge oyununa dönüşeceği daha en başından hesap edilmiştir (X, 1947: 566-582). Nükleer silahların gölgesinde taraflarca dengede tutulmanın bir “terör dengesi” olduğu açığa çıkmış ve iki kutbu, topyekûn, sıcak savaşa girmekten alıkoyanın ikinci saldırı kabiliyetinin muhafazası olduğu iddia edilmiştir (Wohlstetter, 1959: 211-234).

Küba Krizi sırasında bu dengenin ne kadar hassas olduğu pratikte de kendisini göstermiştir. Bloklar içerisinde yer alan ülkelerin Soğuk Savaş dinamikleri dahilinde kendi politikalarını belirlemelerinin ne denli zor olduğu da bu kriz sırasında belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır (Bozkurt, 2017: 225-233). Krizin devamındaki gelişmeler Türkiye gibi denge unsuru olan ülkelerin dahi dış politikadaki hareket esnekliğinin sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile coğrafi yakınlığı ve çevreleme politikaları çerçevesinde Soğuk Savaş boyunca stratejik bir değere sahip olmuştur, lakin bu değerini koruması için blok menfaatlerini ön planda tutması ve proaktif, çok taraflı politikalarından uzak durması gerekmiştir. Türkiye, Batı’nın genel oyun planı haricinde eylemlerde bulunduğu anda ise bağlı bulunduğu bloktaki ülkeler tarafından dahi ambargo uygulamalarına tabi tutulmuştur.

John Lewis Gaddis’e göre tüm devletleri bir gören, onlara sadece güçler dengesi içerisinde rol biçen Soğuk Savaş teorileri bu denge oyununun sonunu tahmin edememişlerdir (Gaddis, 1992: 15). Rekabetin sürdürülmesine dayalı, uzun soluklu oyunun, Mihail Gorbaçov döneminde izlenmeye başlanan Perestroyka ve Glasnost (reform ve şeffaflık) hareketleri sonrasında sürdürülemeyeceği ortaya çıkmış, 90’lı yıllarda yeni oyuncularla, yeni bir oyuna başlanacağı görülmüştür. Önceki dönemin blok stratejileri içerisinde yer alarak, zaaflarına karşı bağlı olduğu bloğun gücünden faydalanan Türkiye için statik politikalara bağlı kalmak artık maksimum fayda sağlayacak bir strateji olmaktan çıkmıştır. Sistemin en güçlü devletlerini dengelemeye dayalı güçler dengesi anlayışı, bölgesel tehditleri dengelemek üzerine stratejiler geliştirmeyi tercih eden devletler yaklaşımı tarafından sorgulanmaya başlanmıştır (Walt, 1987: 1-6). Türkiye de gücün dengelenmesi politikasının bir aracı iken kendisini bağlayan sınırlamalardan 1990’lı yıllarda sıyrılmış ve özellikle bölgesinde proaktif, çok taraflı politikalar yürüten bir aktöre dönüşmüştür.

Bu makalede ele alınan bölgesel gelişmelere karşı Türkiye’nin verdiği tepkilere bakılarak, Türkiye’nin 1990’lı yıllarda politik çıkarlarına ulaşmak adına önceki dönemin yetersiz kalan statik dış politika anlayışını terk ettiği, bölgesel gelişmeleri daha yakından takip ederek, çok taraflı politikalar izlemeye geçtiği ve böylece zayıf yanlarını kapatmayı hedeflediği iddia edilmektedir. Türkiye’nin, güçlü yanlarını korumayı, kendini zorlayacak bölgesel tehditleri bertaraf etmeyi ve bölgesinde ortaya çıkan fırsatlardan

yararlanmayı da yine proaktif, çok taraflı politikalar izleyerek hedeflediği makalede iddia edilmektedir. Makalenin bulguları ayrıca, Türkiye'nin 1990'lı yıllar boyunca proaktif ve çok taraflı politikalar izlemedeki istikrarının, dış politikayı belirleyen aktörlerin çabalarıyla mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Bu politikaların izlenmesine öncülük etmiş ve bu politikaları izlemeyi sürdürmüş dış politika aktörlerinin bölgesel politikaların belirlenmesindeki kilit rolleri makale boyunca ele alınan olaylar sırasında öne çıkmaktadır.

Makalede, Türkiye'nin 1990'lı yıllar boyunca izlediği dış politika, sırasıyla Türkiye-Orta Doğu, Türkiye-Orta Asya ve Kafkasya, Türkiye-Yunanistan ve Avrupa Birliği (AB) ilişkileri şeklinde ele alınmaktadır.

Türkiye-Orta Doğu İlişkileri

Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca en güçlü yanı olarak görülen Batı için stratejik öneminin, tek kutuplu döneme geçişle beraber, ortadan kalkma tehlikesi ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Batı bloğu içerisinde edinmiş olduğu ağırlık, temelde Sovyet tehdidinin dengelenmesine ve Türkiye'nin NATO içerisindeki konumuna dayanmıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılması, Avrupa Birliği'nin giderek NATO dışında bir savunma kimliği inşa etme çabaları ve Sovyet tehdidinin önce zayıflaması ve ardından ortadan kalkması ile Türkiye'nin askeri ve coğrafi önemini yeniden hatırlatacak argümanlar sunması gerekmiştir. Türkiye, sınır komşusu Irak'ın 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgali sonrası başlayan Körfez Savaşı sırasında yeni tehditler karşısında da Batı için stratejik öneme sahip olduğunu gösterme fırsatını yakalamıştır.

Körfez Savaşı'nın ortaya çıkardığı sonuçlardan biri, Sovyet süper gücünün yerini bu dönemde farklı tehditlerin almaya başladığıdır. Türkiye için en önemli tehditlerin başında da artık bir devlet değil, bir terör örgütü olan PKK yer almaya başlamıştır. PKK'nın sınır dışında organize olmasını ve sınırı aşarak ülke içinde terör faaliyetlerinde bulunmasını engellemek için Irak ve Suriye ile iş birliği yapmak önem kazanmıştır. Sınır komşusu Suriye ile ilişkilerin özellikle su paylaşımı problemleri ve Hatay'ın tarihi statüsü tartışmalarıyla kilitlendiği bu dönemde, PKK tehdidine karşı Suriye'nin iş birliğini sağlamak zorlu bir görev olmuş, Öcalan'ın yakalanmasına kadar hem Suriye hem de Irak ile ilişkilerde güvenlik konuları öncelikli hale gelmiştir.

Körfez Savaşı ve Irak ile İlişkiler

1990'lı yılların başında Saddam Hüseyin yönetimi altında bulunan Irak, Kuveyt'i petrolünü çalmakla ve kendisini zarara uğratmakla itham etmiş, bu nedenle Kuveyt'e olan borçlarının bir bölümünün silinmesini talep etmiştir. Irak bu taleplerine olumlu yanıt alamayınca, 2 Ağustos 1990 tarihinde, Kuveyt'i ilhak etmiştir (King, 1991: 4).

Türkiye, işgal sonrasında komşusu Irak'a karşı alınan, 6 Ağustos 1990, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) yaptırımlarına uymuş, ekonomik ambargo kararı çerçevesinde 7 Ağustos 1990 tarihinde Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapatmıştır (Önal, 2016: 57). Irak sınırına asker sevkiyatı ve NATO üslerinin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) uçaklarına açılması, bu kararı takiben Türkiye'nin attığı adımlar arasındadır. Irak sınırına asker sevkiyatı, Irak lideri Saddam Hüseyin'in askerlerini Kuveyt sınırında konsantre etmesinin önüne geçmek için Türkiye'den istenmiş bir adımdır.

Üslerin kullanımı 17 Ocak 1991 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kararıyla mümkün hale gelince ABD bu üslerin de yardımıyla 24 Şubat'ta başlayacak olan "Çöl Fırtınası" kara harekâtına kadar Irak'ı hava bombardımanı ile yıpratmıştır. Türkiye, Irak'a karşı savaşan Koalisyon Kuvvetleri'nin bir parçası olmasa dahi NATO yükümlülüklerini göz ardı etmeden, sınırda asker konuşlandırarak ve ambargo kararlarına uyarak savaşta rol oynamıştır. Turgut Özal'a ithaf edilen "bir koyup, üç almak" şeklindeki ifade, Özal'ın bu savaş sırasındaki stratejisini anlatmak için kullanılmış bir ifadedir (Dündar, 2016: 13). Savaş sırasında Batı yanında üstlenilecek rol daha sonra elde edilecek getiriler için zorunlu görülmüştür (Dündar, 2016: 13). Bu rolü üstlenmenin karşılığında Türkiye'nin hem bölgedeki önemini Batı'ya kanıtlama hem de savaş sonrası dönemde elde edilebilecek ekonomik fırsatları değerlendirme şansı olacak, üstelik bu rolü üstlenmenin maliyeti de ABD tarafından karşılanacaktır. Özal'ın getirisi yüksek öngörüsüne karşın, Körfez Savaşı sırasında alınan kararların kendileri kadar, bu kararların alınma şekilleri de ülke içerisinde önemli tartışmalara sebep olmuştur (Kasapsaraçoğlu, 2021: 50).

Körfez Savaşı politikaları Türk dış politikasının genel teamüllerine aykırı mıdır, yoksa alışılmış politikaların bir devamı mıdır? Bu tartışmaya ilkesel bir tanımla açıklama getirenler, dış politika ilkelerinin NATO kuvvetlerine Türkiye'deki üsleri açmayı yasaklayıcı bir tanımlama getirmediğini vurgulamaktadırlar (Criss ve Bilgin, 1997: 1-11). Bu anlamda Körfez Savaşı sırasında atılan politik adımlar geleneksel politikadan sapma ifade edecek yeni eylemler veya beklenemeyecek eylemler değildir. Tek kutuplu dünyada, başat güç ABD'nin Irak'ı sıkıştırmak adına Türkiye'yi kilit rolde görmesi, Birleşmiş Milletler (BM) kararları ile birlikte Türkiye'yi geleneksel müttefikleri ile hareket etmeye yöneltmiştir (Önal, 2016: 59).

BM'den çıkan kararlar, Rusya'nın gelenekselleşmiş ABD politikasının karşısında durma eğiliminden uzaklaştığını, Irak'ın ise barış ve güvenliğin karşısında yeni bir tehdit olarak algılandığını göstermiştir. Buradan hareketle, Türkiye'nin Körfez Savaşı boyunca izlediği stratejinin altında sadece Batı ile hareket etme kaygısının olmadığı, bölgesel tehditleri dengelemenin, Soğuk Savaş zamanındaki küresel güçleri dengeleme stratejisinin yerini aldığı iddiası kuvvetlenmektedir. Sovyet tehdidi sonrası bölgesel hegemonya arayışındaki tehditlerin dengelenmesi Türkiye'nin çıkarları ve güvenliği ile doğrudan ilgili görülmüştür (Arı, 2004: 682).

Buna karşılık o dönemde dış politikayı ve güvenliği ilgilendiren kurumların içerisinde Özal politikalarına karşı sesler de yükselmiştir. Irak sorununun Türkiye'yi doğrudan ilgilendirmeyen bir mesele olduğu, Orta Doğu ve Arapların meselelerine, kendisini ilgilendirmedikçe, Türkiye'nin karışmaması gerektiğini düşünenler bu karşı grupta yer almışlardır (Dündar, 2016: 13). Türkiye'nin statükoyu korumasından taraf olanlar Irak sınırına asker sevkياتının Türkiye açısından ciddi bir risk içerdiğini belirtmişlerdir. Irak'ın savaşı kuzey cephesine taşıması riskine karşı Türkiye, NATO'dan hava kuvvetleri talep etmiş, bu talep NATO müttefiklerince karşılanmıştır (Molla, 2009: 36-37). Batı'nın bir diğer isteği olan müttefik kuvvetlerine yurt dışında birlik desteği sunma talebi ise Türkiye'deki endişeli muhalefet sebebiyle yerine getirilmemiştir (Balcı, 2015: 187). Dönemin Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay, revizyonist politikaları onaylamamış, önceki dönemlerde görülmedik şekilde görevinden ayrılarak tepkisini göstermiştir (Balcı, 2015: 187). Soğuk Savaş sonrasındaki geçiş döneminde, kurumların baskısına rağmen

geleneksel olmayan bir dış politikada ısrarı, Turgut Özal'ın tek oyunculu bir karar verme sürecine yönelme isteği olarak da yorumlanmıştır (Önal, 2016: 63).

Körfez Savaşı sonrasındaki gelişmeler de Özal'ın politikalarının tartışılmasına sebebiyet vermiştir. Türkiye'nin bu dönemde dış politikasını etkileyen en önemli zaaflarından biri ülkede yaşanan ekonomik krizler olmuştur. Irak Savaşı sonrasında ABD'nin ekonomiye katkısı Özal'ın yukarıda anılan ifadesi ile örtüşecek oranda yüksek olmamıştır. Bu beklenmeyen gelişmenin yanı sıra Türkiye'nin yüzde 40 oranında petrolünü sağladığı Irak ile ticareti de olumsuz etkilenmiştir (Sayarı, 1997: 46).

Türkiye için sürecin başından itibaren Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması öncelikli olmuştur. Savaş sonrasında oluşan resimde ise Irak'ın toprak bütünlüğünü sürdürmesinin önüne geçebilecek ayaklanmalar cereyan etmiştir. Irak ordusunun hızlı bir şekilde güneyde Şii ayaklanmalarını, ardından da kuzeyde Kürt ayaklanmalarını bastırması sonucunda sınırı aşan sığınmacılar, insani bir durumu ortaya çıkarmışlardır. İnsani güvenlik anlamında Körfez Savaşı, Türkiye ile müttefik ülkelere yeni yükümlülükler getirirken, sınırları geçen sığınmacıların ekonomik yükü özellikle Türkiye için yüksek olmuştur (Hale, 1992: 687). Buna ek olarak, ülke içerisinde yaşanan PKK faaliyetleri de düşünüldüğünde, sığınmacılara yönelik kurulacak kampların PKK tarafından hedef alınmaları olasılığı da Türkiye için önemli bir güvenlik endişesi doğurmuştur.

BMGK'nin 5 Nisan 1991 tarihinde aldığı 688 sayılı kararını takiben insani yardım çabalarının artması amaçlanmış, Fransa, İngiltere ve ABD'nin başını çektiği kurtarma ve yardım operasyonu “Huzur Harekâtı” (*Operation Provide Comfort*) başlatılmıştır (Özdemir, 2016: 234). İlk operasyonun sona ermesinin ardından “Çekiç Güç” adı ile anılan ikinci aşamaya geçilmiş, bu aşamada çok uluslu askeri gücün, acil tepki gücü olarak Irak'ın kuzeyindeki unsurları, rejimin olası saldırılarına karşı korumaya devam etmesi amaçlanmıştır. Türkiye’de bu çok uluslu askeri gücün varlığı hem kamuoyu tepkilerini hem de ekonomik maliyetleri beraberinde getirirken, kara birliklerinin Türkiye’nin talebi doğrultusunda Eylül 1991’de çekilmesi, İncirlik’te bulunan hava gücünün ise ağır bombardıman uçakları ile takviyesi uygun görülmüştür (Aridemir ve Acar, 2018: 91).

1996 yılının aralık ayında “Keşif Güç” ile değiştirilene dek Çekiç Güç, Kuzey Irak’ta bir Kürt devleti oluşmasına imkân tanıyacağı iddiası ile muhalefet partilerince eleştirilerin merkezinde yer almıştır. Buna karşılık değişen hükümetlerce de Çekiç Güç’ün görev süresi, Saddam Hüseyin Irak’ın başında olduğu sürece uzatılmaya devam edilmiştir. 20 Mart 2003 tarihinde başlayan ABD’nin Irak işgali sonrası ise Keşif Güç’ün görevi nihai olarak sona ermiştir (Arı, 2004: 684).

Türkiye-Suriye İlişkileri

Soğuk Savaş sonrasında “yeni savaşlar” kavramı ortaya atılmıştır. Carl von Clausewitz tarafından “savaş politikanın farklı araçlarla devamı” olarak görülmektedir (Clausewitz, 2020: 50). Yeni savaşların ise hem amaçları hem de tarafları bakımından Clausewitz dönemindeki savaşlardan farklılık gösterdikleri iddia edilmektedir (Kaldor, 2012: 7-14). Soğuk Savaş ve öncesinde devletler arasında savaşlar daha yoğun görülürken, Soğuk Savaş sonrasında ise devletlerin karşısında devlet dışı aktörlerin de tehdit olarak belirdikleri görülmektedir. Bu tehditler görece güç elde etme yarışında bulunan devletler için rakiplerini yıpratma amacıyla da kullanılabilirler. Türkiye, Suriye

ilişkilerinde 90'lı yıllar boyunca Türkiye'yi rahatsız eden, Suriye'nin siyasi konularda Türkiye'den istediklerini alabilmek için kontrolü altındaki bölgelerde PKK faaliyetlerine engel olmadığı iddiası olmuştur. Türkiye'nin bu yeni savaşlar konseptiyle karşı karşıya kalması, Suriye için hem Hatay'ın Türkiye topraklarına katılmasından doğan bunalım hem de su paylaşımı sorunu sebebiyle göz yumulabilecek bir gelişme olarak görülmüştür (Sınır, 2019: 23). Türkiye, Suriye ilişkileri 90'lı yıllar boyunca çalkantılı devam etmiş, Öcalan'ın yakalanmasına kadar iki devletin ortak çıkarları el verdiği ölçüde dönemsel yakınlaşmalar olsa da Suriye tarafının talepleri ve PKK terör örgütü sebebiyle, bu dönemsel yakınlaşmaları gergin dönemler takip etmiştir.

1990'lı yılların başında Körfez Savaşı, Irak'taki aktörleri Saddam Hüseyin yönetimine karşı harekete geçirmiştir. Rejimin zayıflamasının ortaya çıkardığı güç boşluğunun bu yeni aktörlerce doldurulması ve Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulması olasılıklarına karşı Türkiye, Suriye ile ilişkilerini geliştirme yolunda adım atmıştır (Özçelik, 2018: 929). Suriye ile yürütülen görüşmelerde hem bölgede ortaya çıkan durum hem de ortak çıkarların tesisi ile iki devlet arasındaki sorunların aşılabileceği düşünülmüştür. Fakat Suriye, PKK sorununun çözüm adresi olarak kendisini görmediğini yapılan görüşmelerde yetkililere ileterek, tüm sorunların tek kalemde çözülemeyeceğini göstermiştir (Özçelik, 2018: 928).

İki ülke, Irak sınırı konusunda ise ortak yaklaşım göstermiştir. Suriye, Türkiye ile Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda hemfikir olduğunu yapılan görüşmelerde ilan etmiş, iki devlet de sınırlarında yeni bir oluşuma karşı olduklarını bildirmiştir (Karabulut ve Eryılmaz, 2016: 28).

Körfez Savaşı sırasında yürütülen görüşmelerde çözüme kavuşturulamayan konulardan biri, Fırat'tan Suriye'ye akan su miktarının yeterliliği hususunda taraflar arasında oluşan görüş ayrılığı olmuştur. Türkiye tarafında sınır aşan sular olarak kabul edilen Fırat ve Dicle'de suyun ortak projelerle, bölge için en verimli şekilde, hakkaniyet ilkesine dayalı kullanılması kabul gören yaklaşımdır. Suriye tarafından ise uluslararası sular olarak değerlendirilen bu sularda kotalara göre paylaşım ilkesinin benimsenmesi istenmektedir (Karabulut ve Eryılmaz, 2016: 25). Bu talebiyle ilişkili olarak Suriye, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile Fırat Nehri'nin akışını değiştirdiğini iddia etmiştir. Suriye tarafı konuyu ikili ilişkiler ile çözmek yerine, Türkiye'nin, Suriye'yi edinilmiş haklarından mahrum edeceği iddiasını savunmuş ve bu iddiasını uluslararası boyuta taşımayı tercih etmiştir. Buna karşılık Türkiye, Atatürk Barajı ile Fırat Nehri akışının düzenli hale geldiğini, Suriye'ye ülke ihtiyaçlarını karşılayacak, düzenli miktarda (saniyede 500 metreküp) su akışının sağlandığını, GAP ile birlikte 1986 senesinde anlaşılan oranlara bağlı olarak Suriye'ye su akışının devam edeceğini belirtmiştir (Eskioğlu, 2019: 75).

Bu gelişmeler ışığında, Suriye'yi daha önce PKK meselesi ile ilgili suçlamaktan kaçınan Ankara, makul bir çözüme Suriye ile kurulacak iş birliği neticesinde ulaşmanın olanaksızlaşması sebebiyle, Suriye'nin PKK ile ilişkisini bitirmesini sağlayacak farklı bir politikaya geçmiştir (Balcı, 2015: 219-220). PKK terör örgütünün kullandığı, Suriye'nin denetiminde bulunan Bekaa vadisi Türkiye tarafından Öcalan'ın o dönemdeki adresi olarak tespit edilmiş, Suriye ise bu vadideki kontrolünün sınırlı olduğunu öne sürmüştür (Karabulut ve Eryılmaz, 2016: 28). 1992 senesinde imzalan protokolle iki ülke terörizme

karşı iş birliği konusunda mutabakata varırken, sınırlardan teröristlerin geçmesinin önüne geçeceklerine dair anlaşmışlardır. Ancak 1987 ve 1992 antlaşmalarına Suriye tarafından uyulmayınca dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Atilla Ateş tarafından, Türkiye'ye önlem alma hakkının doğduğu ve Türkiye'nin sabrının tükendiği açıklamaları yapılmıştır (Karabulut ve Eryılmaz, 2016: 33). Türkiye, askeri güç tehdidi de dahil olmak üzere, Suriye'yi farklı bir tutum almaya zorlamaktan başka yolunun kalmadığını sınıra yaptığı sevkیاتlarla göstermiştir. Türkiye, Suriye'ye ancak diyalogun yetersiz kaldığı noktada nota vermiş, sınıra 10.000 asker göndermiştir (Sınır, 2019: 23).

Türkiye'nin gerekirse askeri müdahaleden çekinmeyeceğini gösteren sinyallerin açıkça, en üst düzeyden verilmesi neticesinde Suriye yönetimi geri adım atmak zorunda kalmış, Mısır'ın arabuluculuğu ile Adana Mutabakatı imzalanmıştır. Mutabakat sonrasında Abdullah Öcalan nihayet Suriye'den ayrılmak zorunda kalırken, Suriye ile ilişkilerde normalleşme süreci başlamıştır (Korgun, 2020: 61).

Orta Asya ve Kafkaslar ile İlişkiler

SSCB'nin dağılmasının ardından Orta Asya'da Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Kazakistan, Kafkasya'da ise tarihi Azerbaycan topraklarının kuzey bölgesinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir. Eski Sovyet Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması Türkiye açısından Türk Cumhuriyetleri aracılığıyla Hazar Denizi, Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde ekonomik ve yumuşak gücünü kullanarak etkin olma fırsatları doğurmuştur. Türkiye'nin bölgedeki gücünü etkin kullanabilmesi için bölgeye yönelik yeni politikalar üretmesi gerekmiştir. İzlenen yeni politikalar karşılığında bölge ülkeleri ile siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır.

Bölgede açığa çıkan fırsat penceresini değerlendirmede Türkiye, Rusya ve İran'la bir rekabet içerisine girmek zorunda kalmıştır. Bu rekabet geleneksel politikaların ötesine geçmeyi ve Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan fırsatları, henüz Rusya kendisini toparlayamadan, değerlendirmeyi gerekli kılmıştır (Mufti, 1998: 45-46). Bölge ülkeleri ile aynı dili kullanan Türkiye, Turgut Özal'ın girişimiyle 30-31 Ekim 1992 tarihinde Ankara'da Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye devlet başkanlarının katılımıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesini gerçekleştirmiştir. Zirve'de vurgulanan, aynı camiada yer alma, camia olarak ortak projelerin geliştirilmesi gibi hedefler ile ele alındığında, Özal'ın ortak pazar örneğine dayalı bir birliği dile getirmesi, Türkiye'nin neo-liberal, çok taraflı yaklaşımını ve bölgede kültürel benzerlikler üzerinden başlayan bir iş birliğinin, ekonomik karşılıklı bağımlılığa dönüşeceği inancını ortaya koymuştur (Amirbek v.d., 2017: 167).

Türkiye, Orta Asya ve Türki Cumhuriyetlere yönelik ilk adımlarını "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk Dünyası", "Model Türkiye" söylemleri ile atmıştır. Bu adımlar ve söylemlerin neticesinde Rusya ve İran'ın rekabette geride kalma endişelerinin arttığı iddia edilmiştir (Erol, 2012: 2). Fakat bu söylem ve adımları ivedilikle yerine getirme heyecanı ile "Türkiye'nin bölgede izlemeye başladığı proaktif politika için yeterli kaynağı var mı?", "bölge böyle bir politikada Rusya'nın ardından Türkiye'yi model olarak kabul eder mi?" gibi rekabetin sonucuna etki edecek kritik soruların o dönemde atlandığı da düşünülmektedir (Sayarı, 2000: 175).

Azerbaycan ile İlişkiler

Bu sorulara cevap aramak adına Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerini tek tek ele aldığımızda, 90'lı yıllarda Türkiye'nin en yakın ikili ilişkileri Azerbaycan ile tesis ettiği görülmektedir. 1918'de Kuzey Azerbaycan topraklarında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur (Aslanlı, 2012: 176). Azerbaycan'ın tekrar bağımsızlığını kazandığı 1991 yılına kadar, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler çok sınırlı olmuştur (Aslanlı, 2012: 177). 11 Kasım 1991 tarihinde Türkiye Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke olmuştur. 14 Ocak 1992'de ise Türkiye-Azerbaycan diplomatik ilişkileri başlamıştır. Aynı yılın mart ayındaysa Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Türkiye büyükelçiliği açılmıştır. 1990-2000 yılları arasında üç farklı siyasetçi Azerbaycan'ı yönetmiştir. Rusya tarafından Azerbaycan iktidarına getirilen Ayaz Mütellibov'un iktidarı 1990-1992 yılları arasında sürmüş, ardından 1992-1993 yılları arasında seçimle ülkenin başına gelen Ebülfez Elçibey görev yapmış, 1993 yılından 2003'e kadar ise Haydar Aliyev dönemi sürmüştür.

Mütellibov döneminde, 25 Mayıs 1991'de, Türkiye Cumhuriyeti Bakü Başkonsolosluğu açılmış, ülkenin bağımsızlığını kazanması sonrasında ise, 14 Ocak 1992 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Bakü Büyükelçiliği açılmıştır. 1992 yılında Mütellibov, Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın davetiyle Türkiye'yi ziyaret etmiş, Turgut Özal da resmi olarak Azerbaycan'a ilk ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bu karşılıklı ziyaretler sonucu iki ülke arasında "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır (Hasanov, 2003: 27).

1992 yılında Azerbaycan'da ilk şeffaf seçimin yapılmasıyla Ebülfez Elçibey halk tarafından cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Elçibey'in dış politikası Türkiye'nin de etkisi ile Batı ekseninde oluşurken, Kuzey Azerbaycan ve İran kontrolü altında bulunan Güney Azerbaycan'ı birleştirme hedefini taşıyan "Bütün Azerbaycan" ideolojisi Elçibey'in politik vizyonunu ortaya koymuştur (Yılmaz ve Sayın, 2013: 32). Elçibey, cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk yurt dışı ziyaretini 24-27 Haziran 1992'de Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. Elçibey, bu ziyareti sırasında TBMM'de bir konuşma yapmış ve konuşmasında takip ettiği yolun "Mustafa Kemal'in yolu" olduğunu vurgulamıştır. Anıtkabir'e gerçekleştirdiği ziyaret sırasında ise hatıra defterine, "Ey büyük Türk, büyük komutan. Sizi ziyaret etmekle kendim ve milletim adına onur duydum. Senin askerin Elçibey." ifadelerini yazmıştır (Rehimov, 2022). Türk devletlerinin bağımsız ve demokratik bir şekilde siyasi hayatlarına devam etmeleri gereğini vurgulayan Elçibey, egemen eşitliği ilkesi ile Türklerin iş birliği geliştirebileceğine inanmıştır (Yoska, 2020: 229). Elçibey döneminde en önemli sorun olarak Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali görülmüş ve bu soruna karşı daha önce Rusya arabuluculuğuna başvurulurken, bu dönemle beraber Batı ve ABD bu sorunun çözümüne dahil edilmeye çalışılmıştır (Beşikçi, 2016: 240). Türkiye'nin Batı ile kapı olduğu anlayışı içerisinde karşılıklı ilişkileri geliştiren, Azerbaycan'ın topraklarındaki egemenliğini arttırmak için askeri ve ekonomik alanlarda Türkiye ile iş birliğine yakın duran Elçibey'in iktidarı bölge ülkelerini tedirgin etmiş ve uzun soluklu olamamıştır.

Haydar Aliyev'in 1993'te Azerbaycan cumhurbaşkanı olması ile ekonomik atılımlar canlandırılırken, "asrın antlaşması" adı verilen, Hazar Denizi'ni dünyaya açan antlaşma sayesinde Azerbaycan küresel ekonomide kendine bir yer edinmeye başlamıştır (Kalaycı, 2013: 38). Aliyev'in görevi devralması ile ortaya çıkan yeniden Rusya yakınlaşması, daha sonraki dönemde Aliyev'in Batı'ya yönelik adımları, Türkiye ile askeri, siyasi ve ekonomik alanları kapsayan çok boyutlu ilişkiler kurması neticesinde endişe yaratmaktan

çıkmiştir (Beşikçi, 2016: 246). Asrın antlaşması sonrası ABD ve Batı'nın dikkatini Dağlık Karabağ sorununa daha fazla çekmeyi başaran Aliyev, çok uluslu şirketlerin lobi faaliyetlerini bu yönde kullanmayı başarmıştır. 1996 sonrasında Türkiye ile de diplomatik görüşmeler artarken bu görüşmelerin ana konusu Azerbaycan topraklarında süren Ermeni işgali olmuştur (Beşikçi, 2016: 246). Başbakan Mesut Yılmaz'ın 1996 yılında Bakü'ye resmi ziyareti sırasında Ermenistan'la sınırların kapatılması konusunda anlaşmaya varılmıştır (Aslanov, 2012: 9-12).

Kırgızistan ile İlişkiler

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ilişkiler, 1991'de Türkiye'nin Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olması ve "Kırgızistan ve Türkiye Arasında Dostluk ve İşbirliği" antlaşmasının Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev tarafından imzalanması ile başlamıştır (Ahat, 2013: 3). Bağımsızlık sonrası ilişkilerde etkili olan başlıca gelişmeler, 1992 yılında iki ülkede elçiliklerin açılması, 1997 senesinde Ebedi Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın imzalanması ve 1999 senesinde "Türkiye ve Kırgızistan: Birlikte 21. Yüzyıla" bildirisinin iki ülkenin ortaklığı sonucunda yayınlanmasıdır. Türkiye ve Kırgızistan'ın devlet başkanları önderliğinde ekonomiden, kültür ve güvenliğe kadar çok farklı alanlarda kuruluşlar oluşturulmuş, çok boyutlu bir iş birliğine adım atılmıştır (Bıyıklı, 2017: 377-406). Bu adımların da etkisi ile Kırgızistan'ın ekonomik olarak zor durumda olduğu 1991-1994 yılları arasında Türkiye, Kırgızistan'a yardım yapma yoluna gitmiştir (Bostancı, 2016: 198). Türk girişimciler de bağımsızlığın ardından Kırgızistan'a yatırım yapmaya başlamışlardır. Kırgızistan tarafından ekonomik imkanlar sunulurken, bu imkanların değerlendirilmesinde danışmanlık hizmetlerinin verilmesi ve bürokratik işlemlerin yürütülmesinde takip desteğinin sağlanması özel girişimlerin artmasında etkili olmuştur (İnançlı, 2015: 115).

Diğer Orta Asya ülkeleri ile olduğu gibi Kırgızistan ile de eğitim alanında iş birliğine önem verilmiştir. Eğitim alanında iki ülke arasındaki iş birliği, Kırgızistan daha bağımsızlığını ilan etmeden önce başlamıştır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan ile Kırgızistan Halk Eğitimi Bakanı Çınar Cakıpova arasında bir protokol imzalanmış, bu protokole göre iki ülke arasında 5 yıllığına okul öncesi ve sonrası eğitim sistemlerinin incelenmesi, karşılaştırılması ve karşılıklı öneriler yapılması hususlarında anlaşılmıştır. Van ilinde yaşamakta olan Kırgızlar için tarih, müzik gibi alanlarda öğretmenlerin atanması planlanmıştır (Ağgün, 2017: 429-430). Türkiye'nin "Büyük Öğrenci Projesi" çerçevesinde çok sayıda Kırgız öğrencinin Türkiye'de üniversite eğitimlerini tamamlamaları hedeflenmiştir (Tongut ve Yavuz, 2014: 135). Türkiye tarafından Kırgızistan'da kurulan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, ülkenin saygın eğitim kurumlarından biri haline gelmiş ve ülkede yüksek eğitime katkıda bulunmuştur (Çotaev, 2017: 335). Bu gelişmelere karşın 1996'da yapılan bir anayasal değişiklik ile Kırgızcanın yanında Rusçanın da resmi dil olarak ilan edilmesi, Rusya'nın halen bölge üzerindeki kültürel etkisini yitirmediğini göstermiştir. Rusya güçlendikçe Sovyetlerden boşalan yeri doldurmaya ve Orta Asya ülkeleri üzerindeki etkinliğini arttırmaya devam etmiştir.

Kazakistan ile İlişkiler

Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Kazakistan'ı aynı gün tanımış ve tanıyan ilk ülke olmuştur. Bu tarihin öncesinde dahi Turgut Özal'ın Kazakistan ile

yakınlaşmayı uygun gördüğü ve henüz 15 Mart 1991 tarihinde Sovyetler Birliği ve Kazakistan'ı ziyaret ettiği, o dönemde bu ziyaretini yine neo-liberal politikalara bağladığı ve gelecek dönem yatırımları ile girişimciler adına bu ziyarete önem atfettiği görülmektedir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev de Eylül 1991'de yaptığı Türkiye ziyareti ile Turgut Özal'ın Mart 1991 tarihli davetine cevap vermiştir (Gündoğdu ve Güler, 2017: 81). Nursultan Nazarbayev, henüz ülkesi bağımsızlığını resmen kazanmadan, gerçekleştirdiği bu ziyaretinin öncesinde Türkiye'nin piyasa ekonomisine geçme çalışmalarını övmüştür. Nazarbayev, kendilerinin de Türkiye'nin tecrübelerinden faydalanmak istediklerini belirtmiştir (Gündoğdu ve Güler, 2017: 85). Bu dönemde Nazarbayev'in yaklaşımı, Türkiye'nin yumuşak gücü ile ekonomik gücünü birleştirme politikasının Orta Asya özelinde hızlı bir karşılık bulduğunu göstermiştir. Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle ikili ilişkiler resmi bir zemine oturmuştur. Türkiye'nin izlediği aktif politikanın karşılığı Nazarbayev'in serbest pazar ekonomisini uygulamak istediklerini söylemesi ve önlerindeki tek modelin "Türkiye modeli" olduğunu belirtmesiyle alınmıştır (TİKA, 1995: 41).

Türkiye modeli, piyasa ekonomisi kadar laik ve demokratik bir model olarak da Batı tarafından üzerinde durulan bir model olmuştur (Akçay, 2016a: 54). Ancak, bölge ülkelerinde model arama yerine kendi modellerini üretme isteği Kazakistan'da da dikkat çekmiştir. Nazarbayev başta çekici bulunduğu Türkiye modelinin, bir ağabey modelinden ziyade bölge ülkeleri ile eşit bir entegrasyon modeli olarak anlatılamamasından ve Özal'ın vefatı sonrasında bölgeye ilginin azalmasından ötürü duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir (Yılmaz, 2021: 62-64).

Ermenistan ile İlişkiler

Türkiye, Orta Asya ve Kafkaslarda kurulan tüm devletler ile ilişkilerini ilerletmeyi tercih etmiştir. Ancak, bölge ülkeleri arasında çözümsüz kalan meseleler Türkiye'nin 90'lı yıllarda kurmak istediği çok taraflı kurumları etkilemiştir. Diğer Kafkasya cumhuriyetleri ile kurulan diplomatik ilişkilerdeki yakınlık, Ermenistan-Türkiye ve Ermenistan-Azerbaycan arasındaki tarihi meselelerin yansımaları neticesinde Ermenistan ile istendiği ölçüde tesis edilememiştir. Ermenistan'ın bağımsızlık bildirisinde ve anayasasında Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstermeyen ifadelerin yer alması, diasporayı harekete geçirmek adına 1915 tehcir kararı ve sonrasında yaşanan olayları tarihi tartışmalardan kaçınarak, siyasi ajanda ile ele alması ve Dağlık Karabağ'ın işgali, Türkiye ile Ermenistan arasında kurulmak istenen iyi komşuluğa dayalı sıcak ilişkilerin sürekliliğini etkilemiştir (Kanbolat, 2015: 103).

Oysaki Türkiye, Kafkasya politikasını belirlerken Ermenistan'ı da önemli bir güzergâh olarak işaret etmiştir. Türkiye, 21 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden ülkeyi tanıyan ilk ülkeler arasında yer almıştır. Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde, 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığı tanınan, Ermenistan ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi yönünde adımlar atılmış, Ermenistan'ın karşılaştığı ekonomik sorunların hafifletilmesi adına insani yardımlarda bulunulmuştur (Kaymaz Mert, 2021: 68). Türkiye'nin Kafkaslardan doğuya açılan yeni politikasında köprü vazifesi görebilecek Ermenistan ile kuracağı olumlu ilişkilere önem verilmiş ve sorunların çözümü adına Ermenistan'ın çok taraflı kurumlar içerisinde yer alması istenmiştir. Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan'ın da olumlu yaklaşımı sonucu Ermenistan, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatına

(AGİT) ve Karadeniz'e kıyısı olmamasına rağmen Türkiye tarafından kurucu üye olarak davet aldığı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütüne (KEİÖ) katılmıştır.

Ermenistan, AGİT üyesi olurken sınırlarında değişiklik istemeyeceği şartını kabul etmiştir. KEİÖ üyesi olan Ermenistan, Türkiye'nin, SSCB döneminde merkezi olarak planlanmış ekonomide yer alan bölge ülkelerini dünya ekonomisine entegre etme ve Karadeniz Havzası'nda iş birliği ile barış ve refahı tesis etme hedeflerine onay vermiştir (Tütünsatar ve Sezgin, 2022: 330).

Türkiye'nin kurulmasına öncülük ettiği ve daha önceki bir çabanın 1992 senesindeki nihai meyvesi olan KEİÖ üyeliğine, Rusya, Romanya, Bulgaristan, Ukrayna, Moldova, Azerbaycan, Arnavutluk, Gürcistan ve Sırbistan'ın yanı sıra Türkiye'nin ilişkilerde sorunlar yaşadığı Yunanistan ve Ermenistan'ın da davet edilmesi, Türkiye'nin ekonomik iş birliği ile barış ve güvenlik arasında kurmuş olduğu ilişkiyi yansıtmaktadır. Örgütün ilk maddesinde yer alan barış ve insan haklarına vurgu, örgütün amaçları arasında yer alan üye ülkelerin ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı özelliklerinden yararlanılması; ekonomik, ticari, bilimsel iş birliği oluşturulması; siyasi bir bütünleşmeden ziyade ülkeler arası dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi gibi hedeflere bakıldığında da Türkiye'nin, KEİÖ aracılığıyla, üye ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkileri güçlendirme niyeti görülmektedir (Bakan ve Güven, 2021: 536).

Ermenistan'ı ekonomik ve siyasal girişimlerde dışarıda bırakmamaya özen gösteren Türkiye'nin bu çabası 1993 senesine gelindiğinde sürdürülmesi olanaksız bir dış politika yaklaşımına dönüşmüştür. Bölgede kurulması hedeflenen ekonomik ve siyasi istikrar, Ermenistan'ın Gorbaçov döneminden itibaren arttırdığı Dağlık Karabağ coğrafyasındaki hak iddialarını Kelbecer bölgesini işgal ederek sürdürmesi neticesinde sarsılmıştır (Yoska, 2020: 223). Türkiye ise bu gelişmeler ışığında Ermenistan'a yapmakta olduğu tahıl sevkiyatını durdurmuş ve iki ülke arasındaki kara sınırını, 3 Nisan 1993 tarihinde, kapatarak tepkisini göstermiştir (Çelikpala, 2010: 99).

İşgal ve çatışmalar neticesinde Türkiye-Ermenistan ilişkileri zarar görürken, zayıf bununla sınırlı kalmamıştır. Rusya'nın bu çatışmalar sonucunda bölgede oluşan istikrarsızlığı ve daha sonrasındaki Çeçen ayaklanmalarını gerekçe göstererek Avrupa'da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması (AKKA) sınırlamalarına uymayacağını açıklamasıyla Türkiye'nin bölge politikaları yara almıştır (Yılmaz, 2010: 33). 1993 yılında Rusya'nın ikili askeri antlaşmalar çerçevesinde Ermenistan'a asker sevkiyatında bulunması ile bölge politikalarındaki etkinliğini sürdürmek isteği açıkça gözler önüne serilmiştir.

Türkiye'nin, SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanmış cumhuriyetlere sağlayacağı destekleri koordine etmesi amacıyla, 1992 senesinde kurduğu Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA)¹, 1993 yılında kurduğu kültür örgütü Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY)² gibi kurumlar o dönemde bölgeye atfettiği

¹ 24 Ekim 2011 tarihli 656 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile adı Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı olarak değiştirilmiştir.

² Teşkilatın ismi sonraki dönemde Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı olmuştur.

önemi ortaya koymaktadır. Ancak bu kurumları da ortaya çıkaran çok yönlü ve çok taraflı dış politika vizyonuna rağmen, bölgede istenen seviyede bir iş birliğinin kurulması o dönem için mümkün olmamıştır. Bölgedeki çatışmalar, Rusya'nın tekrar bölge ülkeleri üzerindeki etkisini arttırması, Türkiye'nin ortaya koymuş olduğu modelin bölge ülkelerince benimsenmemesi gibi sebepler bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Türkiye-Yunanistan ve AB İlişkileri

Türkiye'nin, Yunanistan ile ilgili geleneksel stratejisi, görelî olarak Yunanistan'ın asla gerisinde kalmamaya dayalıdır. Bu sebeple Soğuk Savaş döneminde Yunanistan'ın atmış olduğu adımlar derhal karşılanmıştır. İki ülke arasındaki güç dengesini bozabilecek, örneğin NATO içerisinde yer alma gibi, stratejik kararların alınması sırasında da denge politikaları etkili olmuştur.

İzlenen bu politikaya uygun olarak, o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET), her iki devlet de aynı yıl başvurmuştur. 1959 senesindeki bu başvuruların ardından, 1981 senesinde yalnızca Yunanistan, Avrupa Topluluğu (AT) üyesi olmuştur. Yunanistan'ın aksine Avrupa'nın genişleme politikaları çerçevesinde AT'ye üye olamadan 90'lı yıllara başlayan Türkiye, dış politikasını bu durumu da göz önünde bulundurarak belirlemek zorunda kalmıştır (Karabulut, 2011: 74).

Batı Avrupa Birliği ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği

Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca NATO içerisinde oynadığı son karakol rolü SSCB ve Varşova Paktı'nın dağılmasıyla ortadan kalkmıştır. NATO'nun, Sovyetlere karşı üstlendiği nükleer şemsiye oluşturma görevi değerini yitirirken, Batı Avrupa Birliği (BAB) güvenlik oluşumunun güç kazanması olasılığı ortaya çıkmıştır.

Çatışmaların nükleer seviyeye tırmanmaması durumunda, 1980'li yıllar ortalarına kadar uykuda bekletilen ve sonrasında ittifakın Avrupa sütununu güçlendirmek adına ambargo görevlerinin denetimi, mayın temizleme gibi yardımcı görevlerde bulunan BAB'ın Avrupa güvenliği için daha fazla rol üstlenmesi muhtemel görülmüştür. NATO'ya alternatif oluşturmaması düşünülen oluşumun, Avrupa entegrasyonunda eksik ayak olarak dikkat çeken Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK) inşası içerisinde rol oynaması düşüncesi ile değeri yeniden yükselmiştir. 2000'li yıllara dek BAB'ın üstlendiği görevler, Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasına (OGSP) geçişi kolaylaştırmıştır. Yunanistan'ın AB güvenliğinin geleceğini belirlemesi muhtemel kurumlarda yer bulması, Türkiye'nin ise bu kurumların dışında yer alması istenen bir durum değildir. Bu sebeple Türkiye, AB kurumları içerisinde yer almak için yeni atılımlarda bulunmuştur.

Türkiye, 1983 senesinde Turgut Özal'ın başbakanlık görevine gelmesinin akabinde, 12 Eylül sonrası AT ile bozulan ilişkileri yeniden tesis etme niyetini açıklamıştır. AT ile ilişkilerin kurulması, o dönemde askıda tutulan mali protokollerin serbest kalmasını sağlayacak ve Türkiye'nin ekonomik açıdan lehine olacak bir gelişme olarak yorumlanmıştır. Diğer yandan, ilişkilerin yeniden tesisi ile Türkiye'nin demokratik bir rejime adım attığı Topluluk tarafından onaylanmış olacaktır (Karabulut, 2011: 75). Topluluk, mali protokolleri o an için serbest bırakmasa da Türkiye ile ilişkilerin yeniden tesisini olumlu görmüştür. Türkiye, Turgut Özal'ın izlemiş olduğu liberal ekonomi politikaları neticesinde olumlu görüşlerin artmasını fırsat bilerek, 1986 yılında Türkiye-

AET Ortaklık Konseyi'nin toplanmasını istemiştir. 14 Nisan 1987 tarihinde Türkiye'nin AT'ye tam üyelik başvurusu resmi olarak gerçekleştirilmiştir. Başvurusu Avrupa Komisyonu'nda incelenen Türkiye'nin tam üyeliği ile ilgili olumsuz görüş 18 Aralık 1989 tarihinde, Topluluğun ve Türkiye'nin böyle bir genişlemeye hazır olmadığı şeklinde açıklanmıştır (Akçay, 2016a: 54). Bu görüşe göre, AT ancak 1992 sonrasında yeni bir üyelik müzakeresi için kendi iç pazarını hazır hale getirebilecektir, Türkiye ise ekonomik, sosyal ve siyasi şartları gereği henüz üyeliğe hazır bulunmamaktadır.

Türkiye, AT üyeliği başvurusu ile beraber BAB'a da üye olma isteğinde bulunmuştur. AT üyeliğine kabul edilmeyen Türkiye, 1992 senesinde "Ortak Üye" sıfatıyla, BAB'a tam üyelik dışında bir statü ile dahil olmuştur.

Kıbrıs Meselesi

Türkiye'nin Turgut Özal döneminde AT'ye üye olamayışı, Yunanistan'a ikili sorunları "uluslararasılaştırma" kozunu vermiştir. Türkiye'nin AT üyeliği için gerekli görülen sorunların aşılması birçok kez Yunan engeline takılırken, Türkiye'nin adaylığı önünde Yunanistan'ın veto kartı dengeleri değiştiren bir koza dönüşmüştür. Yunanistan tarafından bu koz, Kıbrıs meselesinin çözümüne yönelik olarak, Haziran 1990 Dublin Zirvesi'nde kullanılmıştır. Zirve neticesinde Türkiye'nin Topluluk ile ilişkileri, derin tarihi sorunlar yaşadığı Yunanistan ile sorunlarını aşmasına bağlı hale gelmiştir (Demir, 2005: 356).

Kıbrıs Rum Hükümeti de AT'nin bu yaklaşımını fırsat olarak değerlendirmiş, 3 Temmuz 1990 tarihinde AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, Kıbrıs Rum Hükümeti'nin tüm adayı temsilen yaptığı bu başvuruya karşı çıkmıştır. Buna rağmen, AT başvuruyu normal süreç içerisinde değerlendirme kararı almıştır. Konsey henüz başvuruyu değerlendirme aşamasında iken Türkiye'den yüksek bir karşıt ses yükselmemiştir. Bu durum, Turgut Özal'ın AT ile ilişkileri sekteye uğratacak bir adımdan kaçındığı şeklinde yorumlanmıştır (Demir, 2005: 358).

Denktaş, o dönemde federasyon fikrine de Butros-Gali'nin "Fikirler Dizisi" içerisinde yer alan AB üyeliğine de karşı olmadığını, BM Genel Sekreterine yazdığı bir mektubunda, ifade etmiştir. Sözü geçen mektupta Denktaş, federasyon kurma hedefleri gerçekleşirse, kurulan cumhuriyetin AB üyeliği adına Fikirler Dizisinin 92. paragrafına uymayı kabul etmektedir (Gazioğlu, 2001: 8-9). Söz konusu 92. paragrafta AT üyeliği ile ilgili konularda öncelikle iki tarafın tartışarak anlaşacağı ve ayrı referandumlarla bu anlaşmanın iki toplumun onayına sunulacağı yazmaktadır (Gazioğlu, 2001: 9).

Buna karşılık BM Genel Sekreteri Butros-Gali'ye göre çözüm önerilerine olumlu bakmayan taraf KKTC tarafı olmuştur. KKTC tarafı ise Kıbrıs'ta iki tarafın siyasi eşitliğine vurgu yapan 649 sayılı BM kararı ile uygun düşmeyen ve konunun doğrudan muhatapları dışında, bir uluslararası konferansın zorlamasıyla, kabul ettirilmeye çalışılan hiçbir çözümü adil görmemiştir (Demir, 2005: 358). Avrupa Komisyonu'nun 30 Haziran 1993 tarihinde Kıbrıs'ın üyelik talebine olumlu görüş bildirmesi, 1994 Korfu Zirvesi'nde Kıbrıs'ın AB genişleme programına dahil edilmesi neticesinde KKTC, federasyonu tek çözüm olarak gören kararını yürürlükten kaldırmıştır. Statükonun devamı niteliğindeki konfederasyon çözümü ise bu yıllardan sonra destek görmeye başlamıştır (Demir, 2005: 356).

1994 Ekonomik Krizi ve Gümrük Birliği

Türkiye, Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak KKTC tezlerini desteklemesine karşın, AB ile ekonomik hususların siyasi meselelerden önce konuşulmasını hedeflemiştir. Gümrük Birliği sürecinin neticeye ulaşması için Yunanistan'ın vetosunu aşmak gerekmiştir. Türkiye, Gümrük Birliği oluşturulması çabalarını Turgut Özal'ın vefatı sonrasında da sürdürmüştür. Tansu Çiller Hükümeti'nin programında, AB üyeliğinin doğrudan 1995 yılı içerisinde yürürlüğe girmesi öngörülen Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesine bağlı olduğu iddia edilmiştir (Karabulut, 2011: 80).

1994 yılında Türkiye ekonomisi ağır bir kriz yaşamış, ekonomi yüzde 6,1 oranında gerilerken, tüketici enflasyonu yüzde 125 oranında artmıştır (Toprak, 2010: 5). 1990'lı yıllarda ekonomik kurumlar geliştirilirken, yüksek enflasyon ile dengesiz büyüme kamu kurumlarında açık yaratmış, bu durumdan kaynaklı olarak kamu maliyesinde sorunlar yaşanmıştır (Gaytancıoğlu, 2010: 142). Krize esasen kamu maliyesindeki bu açıkların kapatılması için izlenen politikalar sebep olmuştur. Körfez Savaşı sırasında uygulanan ambargo, artan PKK eylemleri ve sonrasındaki Huzur Operasyonlarının finansmanı da devletin özellikle güvenlik harcamalarında artışa sebebiyet vermiştir (Şahin, 2007: 220-221). Kamu maliyesinin borçlanma ile açıklarını kapatması ise yükselen reel faizler neticesinde sürdürülebilir bir ekonomik yaklaşım olmaktan çıkmıştır. 1990'lı yıllarda yüksek faiz gelirleri neticesinde reel ekonomi de zarar görürken, üretime yönelik yatırımların ülke dışına yönelmesi neticesinde ekonomik istikrar programı uygulanmaya başlanmış, ancak bu programın yüksek faizleri düşürme hedefi tersine bir etki yaratarak krize zemin hazırlamıştır (Toprak, 2010: 3).

Kriz döneminde Çiller'in Avrupa ile Gümrük Birliği antlaşması imzalama hedefi ekonomik alanda yaşanan sorunlarla daha anlamlı bir hal almıştır. Gümrük Birliği antlaşması sayesinde Avrupa pazarlarıyla yarışacak bir iç piyasanın yaratılması mümkün olursa faiz gelirleri ile yaşayan bir ekonomiden, üretime dayalı bir ekonomik modele dönüş de mümkün olacak, istihdam artarken krizler geride kalabilecektir. Bu sebeple 6 Mart 1995 tarihinde Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nde Gümrük Birliği kararı imzalanırken, Yunanistan'ın kararı veto etmemesi çok daha önemli görülmüştür. Türkiye ise bu karar alınırken eş zamanlı olarak Kıbrıs'ın AB üyeliğine dair görüşme takviminin belirlenmesine itiraz etmemiştir. Gümrük Birliği ile sağlanması beklenen istikrar ve AB yolunun açılacağına dair yeşeren umutlara karşın, bu Birliğin otomatik bir istikrar getirmeyeceği, iktisat politikaları ile para, maliye ve döviz kuru politikalarının halen doğru yönetilmesine ihtiyacın olduğu ve AB'nin de kendi üstüne düşen mali iş birliği, iş gücü ve sermayenin serbest dolaşımı gibi yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiği görülmüştür (Yüceol, 1999: 142-143).

Balkanlarda Türk-Yunan Rekabeti

Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların rafa kaldırılabilmesi, ancak iki ülkenin başındaki hükümetlerin bu yöndeki ortak yaklaşımları ile mümkün olmuştur. Turgut Özal döneminde Yunanistan ile sorunların diyalog yoluyla çözümlenmesine verilen öneme karşın, Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreu'nun uzun süre diyaloga açık olmaması neticesinde 1985-1987 arasındaki Davos görüşmeleri sonuçsuz kalmıştır.

Kıbrıs sorununa ek olarak, Ege'de yaşanan karasularının kaç mil olarak tayin edileceğine dair sorunlar iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Turgut Özal bu sorunun çözümünde

barışçıl bir yol izleyerek, Yunan tarafı altı deniz milini aşmadığı sürece Türkiye'nin de altı mili geçme niyeti olmadığını ifade etmiştir. Turgut Özal'ın barışçıl söylemleri ve diyalog çağrıları 1988 senesindeki Davos görüşmelerinde nihayet sonuç vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Turgut Özal ile Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreu el sıkışarak verdikleri fotoğraflarla ikili ilişkilerde bir yumuşama dönemine girdiklerini belgelemişlerdir (Daban, 2017: 87). Sonraki dönemlerde yaşanan sorunlarda “Davos ruhunun canlandırılması” ve diyalog ile krizlerden çıkılması beklentisi kamuoyunda hasıl olmuştur.

Yunanistan'ın “Davos ruhuna” ne kadar bağlı kalacağı ise ülkenin dış siyaseti kadar, iç siyasetinde izlediği popülist politikalar ile de bağlantılı olarak değişim göstermiştir. PASOK partisi lideri Andreas Papandreu, 1993 sonrasında Yunanistan'da tekrar hükümete geldikten sonra, bir önceki dönemde Türkiye ile ılımlı politikalar izleyen Miçotakis'ten farklı bir çizgi belirlemiştir. Balkanlarda Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan durumda Türkiye'nin izlediği politikalardan farklı politikalar izleyen Yunanistan, bölge ülkeleri Makedonya ile Bosna-Hersek'in Türkiye ile yaklaşmasından rahatsızlık duymuştur. Türkiye'nin Balkanlardaki Müslüman nüfus üzerinde güçlü bir etkisi olması mümkündür. Orta Asya'da Türklük, Balkanlarda ise Müslüman kimliği ile yumuşak gücünü ilk kez bu denli etkin kullanması mümkün olan Türkiye, bölgesel bir güç olarak Yunanistan'ın önüne geçme fırsatını yakalamıştır.

Yugoslavya'nın 1991 sonrası yaşadığı parçalanma sürecinde Türkiye, bağımsızlıklarını ilan eden devletleri tanımakta acele etmemiştir. Ancak, AB'nin Slovenya ve Hırvatistan'ı tanımalarının ardından geri işlemeyecek bir senaryonun ortaya çıkmasıyla Türkiye, Bosna-Hersek ve Makedonya ile birlikte bu iki devleti de 6 Şubat 1992 tarihinde tanımış ve bölge politikalarında varlığını göstermiştir. Bosna-Hersek politikası Türkiye'nin dönem içerisinde izlemiş olduğu proaktif ve çok taraflı politikalar içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. 7 Nisan 1992 tarihinde ABD tarafından tanınan, 22 Mayıs tarihinde BM üyelik başvurusu kabul gören Bosna-Hersek'in yaşadığı savaş karşısında politikalar üreten ve konuyu uluslararasılaştırmayı seçen Türkiye, Bosna-Hersek'in egemenliğinin korunması adına kurulan BM ve NATO güçlerine dahil olmuştur (Emgili, 2012: 71-73).

Türkiye'nin bölgede tek başına hareket etmemeyi tercih etmesi ve ABD ile bölgede izlenen yakın politika, Körfez Savaşı sonrası bir kez daha iki ülkeyi stratejik konulardaki ortaklık noktasında yakınlaştırmıştır. Oysaki Yunanistan farklı bir politika izlemiş, Makedonya'nın bağımsızlığına dair çekincelerini PASOK hükümeti ile daha fazla dile getirmiştir. Bu ülkenin adından kaynaklı olarak Yunanistan'ın tarihi ve kültürel mirasını paylaşıyor olması, özellikle AB'nin de kimlik inşasında rol oynayan Yunanistan'ın yumuşak gücünü zayıflatabilirdi (Özgen, 2013: 334-336). Bu hassasiyetle Sırp politikalarına daha yakın bir çizgide hareket etmeyi tercih eden Yunanistan, Makedonya Cumhuriyeti'ne karşı bir abluka uygulamasına geçmiş, ülkenin adı ile ilgili BM bünyesinde yürütülecek görüşmelerden kaçınmıştır.

Kardak Krizi

Türkiye ile Yunanistan arasında bir dönem oluşan “Davos ruhunun” bir daha yakalanması için iki tarafın devlet insanlarının bölgesel, konjonktürel meselelerde karşılıklı çözüm arayışına girmeleri gerekli şart olmuştur. Andreas Papandreu sonrasında partinin başına geçen Kostas Simitis'in dış politika algısı selefinden farklı olmuştur. Balkanlarda sorunları

çözümlemeye yönelen Simitis, Atina'yı AB içerisinde daha güçlü bir noktaya taşımanın Türkiye ile pozitif ilişkilerin kurulmasından geçtiğine dair inancını göstermiştir. Fakat, Simitis koltuğu devralırken, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin pozitif bir yöne dönmesinin önünde parti içi güç savaşları, karasuları, kıta sahanlığı, hava sahası ve Kardak kayalıkları gibi sorunlar vardır. Konstrüktivist epistemoloji ile bakıldığında İngiltere'nin elindeki beş yüz nükleer füze nasıl ki ABD için sorun olarak görülmezken, Kuzey Kore'nin elinde olabilecek beş nükleer füze senaryosu büyük bir tehdit olarak algılanırsa Yunanistan için de Türkiye ile yaşadığı sorunlar fazlasıyla önemsenmiş ve siyasi yakınlaşmayı zorlaştırmışlardır (Wendt, 1995: 73).

Türkiye ile Yunanistan'ın Ege Denizi'nde yaşadıkları temel sorunların başında karasuları genişliğinin belirlenmesi yatmaktadır. BM Deniz Hukuku konferanslarında devletlerin 12 mili geçmeyecek bir sınıra kadar karasularını belirleme hakları ilke olarak kabul edilmektedir, ancak her devletin 12 millik karasuları tayin etme zorunluluğu yoktur. 18. yüzyılda 3 mil olarak genel kabul gören karasuları, devletler tarafından 20. yüzyıl ortası itibari ile genelde 6-12 mil arasında kabul edilme eğilimindedir (Pazarcı, 2016: 262-263). Türkiye'de, hakkaniyet ilkesi gereği, Bakanlar Kurulu kendisine bırakılan "belirli denizlerde" 6 mil üzerinde karasuları genişliği belirleme yetkisini Karadeniz ve Akdeniz'de kullanmıştır. Ege Denizi'nde ise 20 Mayıs 1982 tarih ve 2674 sayılı Karasuları Kanunu'nun belirlediği ilke uyarınca 6 mil genişliğinde karasuları sınırı kabul edilmiştir (Pazarcı, 2016: 262-263).

Yunanistan ile deniz sınırı henüz bir antlaşma ile belirlenmese de her iki ülke de Ege Denizi'nde karasuları genişliğini 6 deniz milinde tutmaktadır. Yunanistan ile Türkiye şayet Ege Denizi'ndeki karasuları genişliğini 12 mil olarak yeniden belirleyecek olsalar, Yunanistan'ın karasuları Ege Denizi'nin bugün olduğu gibi yüzde 40'ını değil, yüzde 70'ini kapsayacaktır. Ege Denizi'nde Türkiye'nin karasularını yüzde 10'un altına düşürecek bu artırımı sonrası açık deniz oranı ise yüzde 51'den yüzde 19'a kadar gerileyecektir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024a). Bu sebeple Türkiye, Ege Denizi'nde statükonun korunmasından yanadır.

Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki statükoyu koruma hassasiyeti 1976 senesinde Ege Denizi'nde bağlantılı bir başka sorunda daha kendini göstermiştir. 1976 senesinde kıta sahanlığı sorununu Uluslararası Adalet Divanına taşımak isteyen Yunanistan'ın bu çabası, Türkiye'nin mahkemenin bu konudaki yetkisizliğini öne çıkarması ve Adalet Divanı'nın bu ihtilafa bakmaya yetkili olmadığına kabulü ile aşılmıştır (Gündüz, 2011: 11-19).

25 Aralık 1995 tarihinde yaşanan Kardak Krizi ise karasuları hassasiyetinin Ege Denizi'ndeki kayalıklara kadar sirayet edeceğini göstermiştir. Figen Akat isimli Türk bandıralı geminin Kardak ya da Yunanlıların verdiği isimle İmia kayalıklarında karaya oturması sonucu verilen yardım çağrısına, kaptanın önce karşı çıkmasına rağmen, Yunan botları yardımda bulunmuştur (Avar ve Lin, 2019: 64). Türkiye, Yunanistan'a 29 Aralık'ta bir nota vererek Türk karasuları ihlali sebebiyle Yunanistan'ı protesto etmiştir. 25 Ocak 1996'da Yunan sivil vatandaşlar ile Kalimnos Belediye Başkanı'nın Kardak kayalıklarına bayrak dikmesi, ardından Türk gazetecilerin bu bayrağı Türk bayrağı ile değiştirmesi neticesinde ilişkiler gerilmiştir. Yunan tarafı deniz komandolarını bayrağı indirmek ve Türkiye tarafından izlenecek adımları caydırmak amacıyla adada kalmakla

görevlendirmiştir (Atlamazoglou, 2022). Türkiye kıyıda yalnızca 3,8 mil uzakta olan adalar ile ilgili Yunan açıklamalarını saldırganca bulduğunu açıklamıştır. Türkiye, Yunanistan'ın açıklamalarını karasuları, adaların silahsızlandırılması, hava sahası ve kıta sahanlığı gibi uzun vadeli Ege ihtilaflarında alışık olunduğu üzere, yersiz Yunan “egemenlik iddiaları” olarak değerlendirmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024b). Ege Denizi üzerindeki adacık ve kayacıkların statüleri henüz uluslararası hukukta tanımlanmamıştır ve Türkiye bunların statülerinin karşılıklı anlaşma ile belirlenmesinden taraf olarak, krizin tırmandırılmasına karşı olmuştur. Yunanistan, krizi iç politika malzemesi olarak kullanmak ve konuyu uluslararasılaştırarak krizi tırmandırmakla suçlanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024b).

31 Ocak'ta bu kez karşı kayalıklara Türk SAT komandolarının çıkarma operasyonu yürütülmüştür. Türk komandolarının Türk bayrağını buraya dikmeleri üzerine iki taraf askerleri karşı karşıya gelmişlerdir. Kriz, ancak ABD başkanı Clinton'ın iki tarafla temasta bulunması ve arabuluculuğuyla sıcak çatışmaya dönüşmeden aşılabilmiştir. Her ne kadar sıcak çatışma engellendiyse de iki taraf ilerleyen yıllarda da Ege Denizi sorunlarını ve kayalıkların statülerini siyasi tezleri üzerinden tartışmaya devam etmiştir. Türkiye'de Kardak krizinin çözüm yöntemi ise psikolojik bir üstünlük sağlamış, o dönemde bir tür galibiyet şeklinde yorumlanmıştır (Koçer, 2002: 137-138).

Lüksemburg 1997 ve Helsinki 1999 Zirveleri

Türkiye'nin hedef olarak AB üyeliğini belirlemesi ve çok yönlü politikalar izlediği yıllarda dahi bu hedeften şaşmaması neticesinde 90'lı yıllar boyunca AB ile ilişkiler büyük önem arz etmiştir. AB ile varılan antlaşmalar, Gümrük Birliği'nin kurulması gibi ilerlemeler de hükümetlerce başarılarının bir göstergesi olarak kullanılmıştır.

1997 senesinde yapılacak olan Lüksemburg Zirvesi öncesinde de Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmiş olan Türkiye, bir sonraki zaferinin bu Zirve'de adaylık statüsünün kendisine tanınması olacağını düşünmüştür (Soyaltın Colella, 2020: 45). Fakat Zirve'de Türkiye'nin üyelik için uygunluğu onaylansa dahi adaylık statüsü tanınmamıştır. Buna karşılık, Zirve'de Gündem 2000 raporu ile Kıbrıs'la müzakerelerin başlanması tavsiye edilmiştir. Türkiye'nin üyeliği ise belirli şartlara bağlanmıştır. Bu şartlar; (a) AB ile insan haklarının korunması alanında uyumlaştırma, (b) azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunmaları, (c) Yunanistan ile ilişkilerin tatmin edici ve istikrarlı boyuta ulaştırılması, anlaşmazlıkların Uluslararası Adalet Divanı'na başvuru yolu opsiyonu da dahil olmak üzere çözümlenmesi, (d) BM Güvenlik Konseyi kararları doğrultusunda Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik BM görüşmelerine destek olunması şeklindedir (Demir, 2005: 360). Zirve'nin sonuç bildirisinde yer alan bu şartlar sadece Türkiye'nin içişlerine değil, özellikle Yunanistan ile ilişkileri bağlamında dışişlerine de etki edecek şartlardır. Türkiye, Ege'de izlemekte olduğu statükoyu koruma politikası yanı sıra Kıbrıs'ta da izlediği politikadan ödün vermeye zorlanmaktadır. Bu sebeple Türkiye, Zirve'den sonra AB ile olan siyasi diyalogun askıya alındığını, Gümrük Birliği'nin ise devam edeceğini açıklamıştır (Soyaltın Colella, 2020: 63).

Türkiye'de büyük hayal kırıklığı yaratan Lüksemburg Zirvesi, 28 Şubat'ın ekonomik ve siyasi etkilerinin hissedildiği bir dönemde, Türkiye'nin AB'den kopmasına sebep olabilecek ve Kıbrıs, Ege gibi sorunların çözümünü zorlaştırabilecek bir Zirve olmuştur. AB hedefinden ayrılan bir Türkiye'nin Batı'ya sırt çevirmesi Balkanlarda ve Orta

Doğu’da Türkiye ile paralel politikalar izlemekte olan ABD için de istenmeyen bir durum olarak yorumlanmıştır (Gözen, 2006: 124). AB içerisindeki endişeler ve ABD’nin dolaylı etkileri Lüksemburg kararının sorgulanmasına sebebiyet verirken, Türkiye içinde ardı sıra önemli gelişmeler yaşanmış ve tartışmada Türkiye lehtarlarının elini güçlendirmiştir. Öcalan’ın yakalanması sonrasında insan haklarına yönelik adımların atılması, Öcalan’a idam cezasının uygulanmaması (ölüm cezası 2004 tarihinde Türk Hukuku’ndan kaldırılmıştır), yeni bir hükümetin başa gelmesi ve bu hükümetin AB ile ilişkileri yeniden tesis etme amacı, AB tarafından olumlu görülen gelişmelerdir (Kirişçi, 2005: 85). Bülent Ecevit hükümeti Türkiye’de koalisyonun başındayken, Almanya’da da Türkiye’nin AB üyeliğine sıcak bakmayan Helmut Kohl’un Hristiyan Birlik Partileri (CSU/CDU) yerine, Gerhard Schröder’in Sosyal Demokrat Partisi (SPD) iktidara gelmiştir. SPD’nin bu başarısı AB içerisinde sol ağırlıklı partilere dönüşün bir devamı olarak dikkat çekmiştir. Almanya, o dönemde AB içerisinde merkez-sol hükümetle yönetilen on üçüncü ülke olmuştur. Merkez-sol partiler, en büyük AB ülkeleri Fransa, İtalya ve Birleşik Krallık’ta yönetime gelirken, AB içerisinde önemli ağırlığa sahip bir grubu temsil etmeye başlamışlardır (Miller, 1998: 1-9). Schröder, selefi Kohl’e göre Türkiye’nin AB üyeliğine daha sıcak bakmış, Türkiye ile yeniden diyalog kurulmasını desteklemiştir (Miller, 1998: 23). 1990’lı yıllarda Almanya seçimlerinde etkili olan Türk kökenli seçmenlerin neredeyse yüzde 60’ının SPD’ye destek vermesi sebebiyle, bu yaklaşım Schröder’in partisinden beklenen bir yaklaşımdır (Tosun ve Sancak, 2021).

Türkiye’deki yeni hükümetin AB ile diyalogu tekrar tesis etme çabalarını etkileyen en çarpıcı husus ise Ege’nin iki yakasında yaşanan depremler olmuştur. İki ülkenin benzer acıları paylaşması Türk ve Yunan halklarının karşılıklı iletişimlerinin artmasına yol açmıştır (Gözen, 2006:124). İki ülkenin Dışişleri Bakanları Yorgo Papandreu ile İsmail Cem’in kurmaya çalıştıkları Türk-Yunan yakınlaşması halklar arasında da sonuç vermiştir (Kirişçi, 2005: 85). İki bakana daha sonra Türk-Yunan yakınlaşmasında oynadıkları rol sebebiyle “2000 Yılıının Devlet Adamları” ödülü verilmiştir (Çongar, 2000).

Lüksemburg’da Türkiye’den beklenen şartlar, olayların gelişimi ve aktörlerin etkisi sonucunda yerine gelmeye başlamıştır. Bu gelişmeler ışığında Helsinki’de gerçekleşen 1999 AB Zirvesi’nde Türkiye’ye aday ülke statüsü tanınmıştır. Zirve’de, AB Komisyonu tarafından bir Katılım Ortaklığı belgesi hazırlanması ve buna bağlı olarak Türkiye’den 2000 yılı sonuna dek AB müktesebatına uyum için bir Ulusal Program hazırlaması öngörülmüştür (Baykal, 2002: 21). Kopenhag Kriterleri göz önünde bulundurularak hazırlanan Katılım Ortaklığı belgesi Türkiye’nin diğer adaylarla aynı temel ilkeler üzerinden adaylığını göstermektedir ve bu bakımdan önkoşulların kalktığı anlamını taşımaktadır. Ancak Katılım Ortaklığı belgesi, Kıbrıs sorunu ve Türk-Yunan ilişkileri ile ilgili önkoşullar dayattığı iddiası ile tartışmalara sebebiyet vermiştir (Baykal, 2002: 25). Bu konudaki muğlaklık ise Finlandiya başbakanı Paavo Lipponen’in Ecevit’e mektubunda ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Hürriyet, 2000). Lipponen mektubunda Türkiye’nin diğer adaylardan farklı olmadığını, 4. paragrafta yer alan Türk-Yunan sorunlarının en geç 2004’te Lahey’e taşınmasının şart koşulmadığını, 9. Paragrafta yer alan Kıbrıs meselesinin çözümünün ise adaylık için ön şart olmadığını, ancak çözüm olmazsa Kıbrıs’ın üyeliği kararının AB Konseyi tarafından verileceğini belirtmiştir (Akçay, 2016b: 57). 90’lı yılların sonunda ön şartsız adaylık statüsünün kazanılması ile Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir aşamaya geçilmiştir.

Sonuç

Türkiye, 90'lı yıllara girilirken, dünyada yaşanan değişikliklerden en fazla etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Soğuk Savaş boyunca güçler dengesi içerisindeki konumu Türkiye'yi önemli bir oyuncu haline getirmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile yaklaşık kırk beş yıl süren oyun sona ermiş, yeni başlayan oyunda ise dondurulan birçok mesele gün yüzüne çıkmıştır. Türkiye'nin bu yeni oyunda kendisini tekrar değerli kılacak roller bulması zaruri hale gelmiştir. Irak'ta yaşanan savaş ve Suriye'nin PKK ile kurduğu münasebet, Sovyetler sonrası kısa süreliğine Kafkasya ve Orta Asya'da açılan fırsat penceresi ve Yunanistan ile yaşanan gerginlikler Türkiye'yi aktif olmaya mecbur kılmıştır.

Türkiye 90'lı yıllarda artık sadece bir oyuncu olmaktan ziyade, oyun kurucu olarak bölgesinde var olduğunu gösterecek politikalar izlemeyi hedeflemiştir. Statükocu bir Orta Doğu politikasından çıkma çabası, Orta Asya ve Balkanlarda yeni kurulan devletlerle benzerlikleri ortaya koyarak inşa edilmeye çalışılan kurumlar ve AB hedefine ulaşma isteği ile izlenen politikalar, bu hedef doğrultusunda atılan birbirini tamamlayıcı adımlar olarak görülmektedir.

1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik krizler, bölgedeki ülkelerin Türkiye'nin rol modelliğini benimseyecek vizyona henüz erişmemiş olmaları, Rusya'nın bölgede yeniden belirleyici rol üstlenme isteği, Yunanistan'ın karşılıklı rekabette Türkiye'den geride kalmak istememesi neticesinde bu adımların atılmasıyla hedeflenen sonuçlara ulaşmak her zaman mümkün olamamıştır. Ancak, o dönem görev yapan devlet insanlarının da etkisi ile 1990'lı yıllar, Türkiye'nin tek boyutlu politikalardan, çok boyutlu politikalar izlemeye geçtiği, proaktif politikalarla güçlü noktalarını öne çıkarırken, bölgedeki fırsatlardan yararlanmaya çalıştığı bir geçiş dönemi olarak dikkat çekmektedir.

Kaynaklar

Ağgün, K. (2017). Türkiye-Kırgızistan Eğitim, Bilim ve Kültürel İlişkileri. C. Buyar, (der.), *Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset*, (s. 427-438), Bışkek: BYR Publishing House.

Ahat, A. (2013). Bağımsızlıktan Günümüze Kırgızistan-Türkiye İlişkileri ve Geleceğe İlişkin Düşünceler, *Kırgızistan- Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu*, (s. 3-9), Bışkek: Stratejik Düşünce Enstitüsü.

Akçay, E. Y. (2016a). Turgut Özal Dönemi Türkiye-Topluluk İlişkileri. *The Turkish Yearbook of International Relations*, (47), 45-58.

Akçay, E. Y. (2016b). Turkey-EU Relations and Overview of Ruling Parties in Turkey to EU: The Period of 1990-2000. *International Journal of Academic Value Studies*, 2(6), 52-62.

Arı, T. (2004). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler. İ. Bal, (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (s. 667-700), Ankara: Nobel Yayınevi.

- Arıdemir, H. ve Acar, A. (2018). Türkiye'nin Orta Doğu Politikasına Yönelik Sürekliliğin I. Körfez Savaşı Bağlamında Değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, (65), 82-93.
- Aslanlı, A. (2012). Karabağ Sorunu ve Azerbaycan-Türkiye-Ermenistan İlişkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 1(1), 175-196.
- Aslanov, E. (2012). *Azerbaycan-Türkiye; Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık*, Ankara: Berikan Yayın Evi.
- Atlamazoglou, S. (2022). How the US Defused a Deadly Showdown between NATO Allies' Special-Operations Forces. *Business Insider*, <https://www.businessinsider.com/imia-kardak-island-dispute-between-greece-turkey-almost-sparked-war-2022-5>
- Avar, Y. ve Lin, Y. C. (2019). Aegean Disputes Between Turkey and Greece: Turkish and Greek Claims and Motivations in the Framework of Legal and Political Perspectives. *International Journal of Politics and Security*, 1(1), 57-70.
- Bakan, S. ve Güven, M. E. (2021). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) Örneğinde Bölgesel İşbirliği Örgütlerinin Etkileri ve Akdeniz Üzerine Değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 528-557.
- Balcı, A. (2015). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, 4. Baskı, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Baykal, S. (2002). Turkey-EU Relations in the Aftermath of the Helsinki Summit: An Analysis of Copenhagen Political Criteria in Light of the Accession Partnership, National Programme and the Regular Reports. *Ankara Review of European Studies*, 2(3), 15-63.
- Beşikçi, S. Ö. (2016). Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), 237-252.
- Bıyıklı, M. (2017). Bağımsızlığının 25. Yılında Türk Dili Konuşan Ülkeler Arasında Kırgızistan'ın Üye Olduğu Ortak Kuruluşlar, C. Buyar, (der.), *Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset*, (s. 377-406), Bışkek: BYR Publishing House.
- Bostancı, M. (2016). Ak Parti Dönemi Türkiye-Kırgızistan Siyasi İlişkileri, *Uluslararası Dünden Bugüne Türkiye-Kırgızistan İlişkileri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (s. 193-202), Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi.
- Bozkurt, İ. (2017). Soğuk Savaş Döneminde Amerika Birleşik Devletleri Türkiye İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası: Küba Bunalımı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (57), 221-239.
- Clausewitz, C. (2020). *On War*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Criss, N. B. ve Bilgin, P. (1997). Turkish Foreign Policy toward the Middle East. *Middle East Review of International Affairs*, 1(1), 1-11.
- Çelikkpala, M. (2010). Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(25), 93-126.
- Çongar, Y. (2000). İki Bakana Büyük Ödül. *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/iki-bakana-buyuk-odul-5322806>

- Çotaev, Z. (2017). Kırgızistan'ın Dış Politikası: Devam Eden ve Değişen Eğilimler. C. Buyar, (der.), *Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset*, (s. 319-376), Bışkek: BYR Publishing House.
- Daban, C. (2017). Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 77-96.
- Demir, N. (2005). Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 347-367.
- Dündar, L. (2016). Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal'ın Kişisel Özelliklerinin Rolü. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (58), 1-20.
- Emgili, F. (2012). Bosna-Hersek Trajedisinde (1992-1995) Türk Birliği. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (21), 57-87.
- Erol, M. S. (2012). Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 1-20.
- Eskioğlu, R. (2019). Arap Baharına Kadar Türkiye-Suriye İlişkileri. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 70-80.
- Gaddis, J. L. (1992). International Relations Theory and the End of the Cold War. *International Security*, 17(3), 5-58.
- Gaytancıoğlu, S. (2010). Rasyonel Beklentiler Çerçevesinde Türkiye'de 1994 Krizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 139-146.
- Gazioğlu, A. C. (2001). Avrupa Birliği, Kıbrıs ve Türkiye. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 1-14.
- Gözen, R. (2006). Türkiye-AB Yakınlaşması: 1999 AB Helsinki Zirvesinden 2003 Irak Savaşına Stratejik Algılamalarda Dönüşüm Süreci. *Uluslararası İlişkiler*, 3(10), 115-146.
- Gündoğdu, A. ve Güler, C. (2017). Kazakistan'ın Bağımsızlığının Tanınma Süreci ve Türk Kamuoyundaki Yankıları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36(61), 75-94.
- Gündüz, A. (2011). Ege Denizi Kıta Sahaneliği Davası ve Bazı Düşünceler. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 3(2), 11-23.
- Hale, W. (1992). Turkey, the Middle East and the Gulf Crisis. *International Affairs*, 68(4), 679-692.
- Hasanov, İ. (2003). *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası*. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hürriyet. (2000). Avrupa Birliği'yle Gizli Mektup Trafığı. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/avrupa-birligi-yle-gizli-mektup-trafigi-39141273>
- İnançlı, S. (2015). Türkiye-Kırgızistan Ekonomik İlişkilerinin Dış Ticaret Üzerine Yapısal ve Sektörel Olarak Yansımaları. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (8), 111-124.
- Kahn, H. (1965). *On Escalation: Metaphors and Scenarios*, New York: Praeger.

- Kalaycı, İ. (2013). Kafdağı'nın Önündeki Ekonomi: Modernleşen Azerbaycan. *Avrasya Etüdleri*, 44(2), 27-56.
- Kaldor, M. (2012). *New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era*, 3. Baskı, Cambridge: Polity Press.
- Kanbolat, H. (2015). *Günümüz Türk-Rus İlişkilerinde Kafkasya, Soğuk Savaş'tan Günümüze Türk-Rus İlişkileri*, St. Petersburg, 28-29 Eylül 2010, Çalıştay Bildirileri, (s. 101-106), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Karabulut, U. (2011). 12 Eylül Döneminden Gümrük Birliği Üyelğine Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Avrupa Birliği Politikalarına Genel Bir Bakış. *Belgi Dergisi*, (1), 73-85.
- Karabulut, U. ve Eryılmaz, E. (2016). PKK Terör Örgütü ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkileri (1991-2003). *Belgi Dergisi*, (11), 17-40.
- Kasapsaraçoğlu, M. (2021). Anavatan Partisi (ANAP) İktidarında Dış Politika ve Muhalefet: Ortadoğu Örneği (1983-1991). H. Ö. Sarıdoğan vd., (der.), *İktisadi ve İdari Bilimlerde Özgün Çalışmalar*, (s. 33-54), İzmir: Duvar Yayınları.
- Kaymaz Mert, M. (2021). Türkiye ve Ermenistan İlişkilerinin AB ve ABD Açısından Önemi: 90'lı Yıllar Açısından Bir Değerlendirme. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 13(1), 64-86.
- King, J. (1991). *The Gulf War*, New York: Dillon Press.
- Kirişçi, K. (2005). Türkiye ve Avrupa Birliği: Katılım Öncesi Dönemin İç ve Dış Politika Dinamikleri. *Uluslararası İlişkiler*, 2(8), 79-118.
- Koçer, G. (2002). 1990'lı Yıllarda Askeri Yapı ve Türk Dış Politikası. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 29(1-2), 123-158.
- Korgun, İ. (2020). Türkiye Suriye İlişkileri. *Ahi Evran Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 53-66.
- Miller, V. (1998). *The New Government in Germany*. Research Paper 98/94, House of Commons Library.
- Molla, A. (2009). Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(11), 29-45.
- Mufti, M. (1998). Daring and Caution in Turkish Foreign Policy. *Middle East Journal*, 52(1), 32-50.
- Önal, T. ve Özdağ, A. (2016). Körfez Savaşı ve Türk Dış Politikasına Etkileri. *Turkish Studies*, 11(16), 53-70.
- Özçelik, F. (2018). Suriye ve Su Sorunu Bağlamında Terör. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 922-936.
- Özdemir, E. (2016). Türk Dış Politikası Açısından Bir Kriz Örneği: I. Körfez Savaşı ve Türkiye'ye Gelen Iraklı Kürt Sığınmacılar (1991). *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 217-249.

- Özgen, C. (2013). Balkanlarda Güvenliğe Yönelik Bir Tehdit: Yunanistan Makedonya Anlaşmazlığı. U.Ü. *Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 327-345.
- PAZARCI, H. (2016). *Uluslararası Hukuk*, 15. Basım, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Rehimov, R. (2020). Ebulfez Elçibey Vefatının 20. Yılında Anılıyor. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ebulfez-elcibey-vefatinin-20-yilinda-aniliyor/1949823>
- Sayarı, S. (1997). Turkey and the Middle East in the 1990s. *Journal of Palestine Studies*, 26(3), 44-55.
- Sayarı, S. (2000). Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism. *Journal of International Affairs*, 54(1), 169-182.
- Sınır, G. (2019). Türkiye'nin Kimlik Değişimi Bağlamında Türkiye-Suriye İlişkileri (1990-2010). *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 1(1), 19-27.
- Soyaltın Colella, D. (2020). Türkiye-Avrupa Birliği (AB) İlişkilerinde 1990'lı Yılların Analizi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(3), 25-56.
- Şahin, H. (2007). *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2024a). Başlıca Ege Denizi Sorunları, <https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2024b). The Kardak Dispute, <https://www.mfa.gov.tr/the-kardak-dispute.en.mfa>
- TİKA. (1995). *Kazakistan Ülke Raporu*, TİKA, No: 13, Ankara.
- Tongut, S. ve Yavuz, C. (2014). Sovyetler Birliğinin Dağılmasından Sonra Kırgızistan ile İlişkilerde Türk Medyası: TRT-Avrasya, TRT-Türk ve TRT-Avaz. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 133-145.
- Toprak, D. (2010). Türkiye'de Kriz Dönemlerinde Borçların Seyri: 1994 ve 2001 Krizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2(2), 1-14.
- Tosun, M. ve Sancak, H. (2021). Almanya'da Tarihi Seçim: Türkler Kime Oy Verecek?, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/almanyada-tarihi-secim-turkler-kime-oy-verecek-41902759>
- Tütünsatar, A. ve Sezgin, A. (2022). Türkiye'nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Üzerinden Uluslararası Ticaret Politikasının Yapısal Kırılma ile Analiz Edilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (55), 329-345.
- Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*, Ithaca and London: Cornell University Press.
- Wendt, A. (1995). Constructing International Politics. *International Security*, 20(1), 71-81.
- Wohlstetter, A. (1959). The Delicate Balance of Terror. *Foreign Affairs*, 37(2), 211-234.
- X. (1947). The Sources of Soviet Conduct. *Foreign Affairs*, 25(4), 566-582.

- Yılmaz, M. E. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(13), 27-42.
- Yılmaz, R. ve Sayın, F. M. (2013). Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 23-42.
- Yılmaz, S. (2021). Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Son Durumu: Hedeflere Ulaşıldı mı?. *Avrasya Dosyası*, 12(1), 60-94.
- Yoska, E. (2020). Ebulfez Elçibey'in Azerbaycan Özelinde Türk Dünyası Meselelerine Bakışı. *Journal of Universal History Studies*, 3(Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue), 216-237.
- Yüceol, H. M. (1999). Bölgeselleşme Süreci ve Türkiye-AB Gümrük Birliği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 137-144.

Structured Abstract

During the Cold War, a balancing game was played between two different blocs, one containing the members of the North Atlantic Treaty Organization, and the other containing the signatories of the Warsaw Pact. In this game, Türkiye had a strategic value due to its proximity to the Soviets. However, Türkiye's ability to pursue a proactive foreign policy was limited due to the bloc policies pursued in the bipolar world.

With the end of the Cold War, and its restrictive structure, Türkiye started following a different foreign policy in the 1990s. Türkiye began to follow regional developments more closely to achieve its political interests. To this end, in the unipolar world order that emerged in the 1990s, Türkiye tried to compensate for its weaknesses, protect its strengths, eliminate regional threats, and take advantage of opportunities that emerged in its region by pursuing proactive and multilateral policies.

This article examines the foreign policy pursued by Türkiye throughout the 1990s, in the form of Türkiye-Middle East, Türkiye-Central Asia, Türkiye-Caucasus, Türkiye-Greece and Türkiye-European Union relations, respectively, and examines how Türkiye evaluated its strengths, weaknesses, opportunities and threats in the unipolar world order. Our analysis reveals that the multilateral policies followed by Türkiye in the 1990s were shaped by the re-evaluation of its strengths, weaknesses, opportunities, and threats, as well as the influence of the actors determining its foreign policy.

Türkiye-Middle East relations in the 1990s show that Türkiye's strengths at that time still stemmed from its strategic value and military power. During the Gulf War, which began after neighboring Iraq invaded Kuwait on August 2, 1990, Türkiye had the opportunity to prove its strategic importance for the West in the face of new threats. Although Türkiye was not in the Coalition Forces fighting against Iraq, it still played a role in the war by deploying troops on the border and complying with embargo decisions. Despite opposition, foreign policy makers of the time supported the West during the war in order to showcase Türkiye's strategic value and to take advantage of post-war opportunities.

During the Cold War, states were generally considered as the most prominent security threats. However, in the 1990s the most important threat to Türkiye's security was not posed by a state. Throughout the 1990s, Türkiye's goal of eliminating the PKK threat stood out as an important issue affecting Türkiye's relations with the countries in the region. Syria's stance on the PKK issue significantly affected Türkiye-Syria relations during the 1990s.

The collapse of the Soviets and the emergence of new independent states in Central Asia and Caucasus created opportunities for Türkiye in the 1990s. In order to use its soft power in the region effectively, Türkiye adopted new policies in the region. Thanks to these policies, new institutions were established and political, economic and cultural relations with the countries in the region began to develop rapidly. However, the multilateral foreign policy vision that played a significant role in the creation of these institutions could not help Türkiye to achieve the desired level of cooperation in the region.

In the 1990s, economic crises were among the most important factors that prevented Türkiye from taking advantage of the opportunities in its region. The governments of the period believed that improving Türkiye's relations with the European Union would

contribute to the solution of this problem. For this reason, the establishment of a Customs Union between Türkiye and the European Union was declared as an important step not only towards becoming a member of the European Union but also towards resolving the economic crises. However, relations with Greece, with which Türkiye could not agree on the Cyprus and Aegean issues in the 1990s, constituted an obstacle to Türkiye's accession negotiations. The Luxembourg Summit was a major disappointment for Türkiye, taking place at a time when the country faced economic and political challenges. The expected conditions from Türkiye were met over time as situations evolved, leading to increased support for Türkiye. Consequently, Türkiye was recognized as a candidate state at the EU Summit in Helsinki. While the problems in Turkish-Greek relations continued throughout the 1990s, the easing of relations was only possible as a result of the efforts of the statesmen who worked for the rapprochement of the two countries.

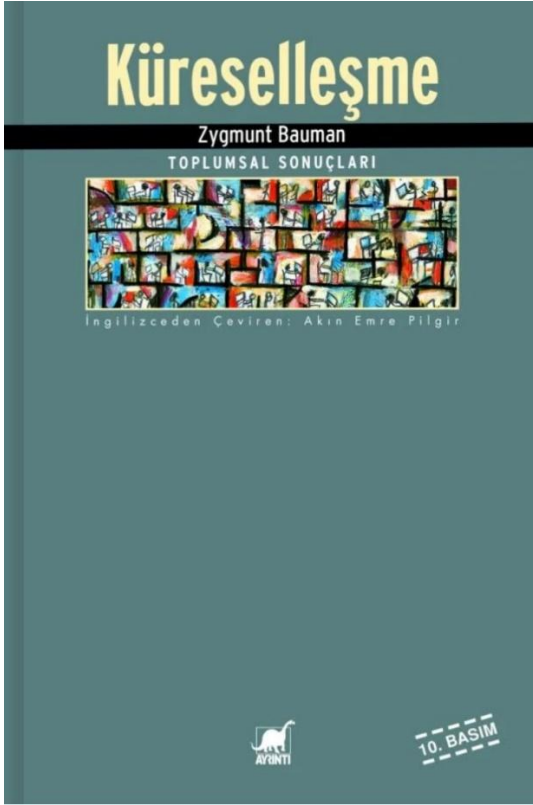
Türkiye's relations with the states in its region in the 1990s, reveal that Türkiye followed multilateral and proactive policies after the Cold War. In addition, Turkish foreign policy in the 1990s shows that the statesmen of the period played an active role in pursuing these proactive and multilateral policies.

Kitap İncelemesi: Küreselleşme - Toplumsal Sonuçları

Book Review: Globalization - The Human Consequences

Duygu KARAKAŞ AYDIN

Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-5652-3260, e-posta: duygukarakas9238@gmail.com

Zygmunt BAUMAN

Küreselleşme - Toplumsal Sonuçları, 11. Basım

Çev. Akın Emre PİLGİR

Ayrıntı Yayınları, 2021 (Orijinal basım 1998)

169 sayfa.

ISSN: 9789-7553-925-47

Makale Türü / Article Type Kitap İncelemesi / Book Review	Başvuru Tarihi / Submitted 04.10.2024	Kabul Tarihi / Accepted 18.03.2025
Bu makaleye atıf için / To cite this article Karakas Aydın, D. (2025). Kitap İncelemesi: Küreselleşme - Toplumsal Sonuçları. <i>Bölgesel Araştırmalar Dergisi</i> , 9(1), 110-114.		

Küreselleşme, gündelik yaşamın zaman ve mekân algısından, üretim ve tüketim nesnelerine kadar neredeyse hayatın her alanında bireysel ve toplumsal değişim-dönüşüme neden olan ve bilim insanları tarafından defaatle tanımlanmış popüler bir kavramdır. Yakın dönemin önemli düşünürlerinden biri olan Zygmunt Bauman, küreselleşme kavramını farklı bir tanımla açıklama çabasına girmemiştir. Ona göre herkes küreselleşen dünyanın içerisinde, bu sürecin bir parçası olmaya mahkûmdur. İşte bu noktada küreselleşme fenomeninin görünen yüzünün arkasında var olan toplumsal referanslarla ilgili sorular sormak ve bunun neden olduğu toplumsal sonuçları açıklamak önem arz etmektedir. Bauman bu eserinde küreselleşmenin yerelleşmeye karşı açtığı savaşı, yerküreyi tek tip dünya düzeni kurma çabası adı altında daha da böldüğünü dikkatli bir şekilde ele almıştır. Hareket ve değişimin karşısında edilgen konumda olduğumuzu, merkeziz bırakılan bireylerin farklı kutuplarda olmalarına rağmen birbirlerini nasıl etkiledikleri gibi başlıklarla ilgili pek çok sorular sormuş ve cevaplar aramıştır. Modern savaşların ve global gözetim mekanizmalarının Panoptikon'u geride bırakan yanlarının fark edilmeyen boyutları, tıpkı devlet yönetimlerinin uğradığı yönlendirilme etkisi gibi küresel sis içerisinde kalmış diğer bazı konular da yazarın açıklamaya çalıştığı diğer meselelerdir. Yazarın amacı sorduğu sorulara yanıtlar aramaktan çok dünyanın içinde bulunduğu bu duruma yeni sorular sormaktır. Zira sessiz kalmak veya önemsiz sorularla gündemin yanlış yönlendirilmesine neden olmak da en az soru sormamak kadar tehlikeli bir durumdur.

“Tüketim toplumundaki tüketiciler için hareket halinde olmak, aramak, arayışta olmak, aradığını bulamamak veya daha kesin bir ifadeyle onu henüz bulamamak rahatsızlık kaynağı değil, eksiksiz bir mutluluğun vaadidir ve belki mutluluğun kendisidir. Onlarınki varmayı lanete dönüştüren umutlu bir yolculuk türüdür”(s. 104).

Modern öncesi dönemlerde mekân ve zaman algısı, modern dönemden farklı bir şekilde durağan bir şekilde ele alınmaktadır. Modern zamanlara gelindiğinde ise artık mekânın ve zamanın akışkanlaşan yapısı hayatın birçok alanında farklı tecrübeler ve pratiklere sebebiyet vermiştir. Bauman, eserinin ilk bölümünde mülk sahiplerinin mekân algılarının değiştiğinden bahsetmektedir. Söz sahibi olanın yerel olana karşı küresel olanı tercih etmesiyle beraber artık mekânda bulunmanın zaruri boyutları ortadan kalkmıştır. Şöyle ki, endüstri liderleri artık dünyanın herhangi bir yerinden hissedar olarak söz hakkına sahip oldukları mülklerini, angarya kısımların hiçbirisiyle ilgilenmeden idare etmektedirler. Yeni hareketlilik içerisinde işleyen bu küresel çark, kapitalist sistemin dev simsarlarına hareket özgürlüğü kazandırmıştır. Zira artık küreselleşen dünya düzeninde kültürel, toplumsal, mekânsal ve zamansal sınırlardan bahsetmek oldukça zordur. Sınıflar arası yaşanan gündelik hayatı farklılaştırma çabasında da bu sınırların değiştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Örneğin, söz sahibi elitler, hiçbir mesafenin kendileri için bir anlam ifade etmediğini gösterebilmek umuduyla alt kesimden olan halk ile arasına aşılabilir sınırlar çizmişlerdir. Yarattıkları üst kültür ve yaşam biçimiyle de seçkinlerin dünyasının mekânlarını ayırıştırma çabasına girmişlerdir. Ancak enformasyon çağının bu sınırları önemsizleştiren iletişim ağları sayesinde artık herkes her yerde iç içe geçmiş kozmopolit bir kültürün karmaşası içerisinde var olmaya çalışmaktadır. Bu sınırsızlık ise beraberinde belirginlik ve belirsizlik dikotomisini getirmiştir. Modern birey bir yandan toplumsal yaşamının içerisinde belirgin olan alanında kendisini güvende hissetmek isterken diğer taraftan yaşadığı çevreyle olan bağlarının azalması neticesinde tedirginlik ve korku içerisinde.

Sadece mekânsal kopuşun fiziki bedenle olmadığını ileri süren Bauman'a göre bilginin hareketliliğinin küresel boyutta çok daha kolay bir şekilde olduğunu ileri sürmektedir. İnsanlar her türlü bilgiyi ucuz iletişim yolları sayesinde yerellikten sıyrılıp küresel boyutta bir hareketlilik içerisinde elde edebilmektedirler. Hızla elde edilen bilgiler, haberler, olaylar ise aynı hızda modern zihinlerin belleğinden çıkıp gitmektedir. Böylece hız ve haz çağının bu baş döndürücü iletişim teknolojileri sayesinde mekânsız ve hareketli bilgiye ulaşabilmek, küreselleşmenin en bariz sonuçlarından bir tanesi olarak değerlendirilmektedir. Bauman'ın burada değindiği diğer önemli bir nokta ise mesafeleri yok eden teknolojik imkânların, olumlu yanlarının yanında olumsuz taraflarının inkâr edilemeyecek kadar ciddi sonuçları olduğudur. Öncelikle yerelliği değersizleştiren mekânsızlık durumu ve hız teknolojileri, kişilerin kimliklerinden gündelik alışkanlıklarına kadar her şeylerini etkileyen bir süreçtir. Mesafelerin varlığı kimilerine göre engeldir ve mesafesizlik hareket özgürlüğünü beraberinde getirir. Ancak kimilerine göre de ayak bastığı yerel zeminin verdiği güvendir. İktidarı ellerinde tutanlar ise bu mesafesizlik özgürlüğünün tadını tamamen yerellikten sıyrılıp, halktan soyutlanarak çıkarmaktadırlar. Onların kendilerine inşa ettikleri dünyada teknoloji yoluyla kendilerini ayakta tutma yolu olarak belirledikleri siber-alanın vermiş olduğu fiziksel ayrışma sayesinde iktidarlara yerellikten yalıtılmış ve sorgulanamaz otorite sahibi olmuşlardır. Kendilerinin dışında kalanlar diğer bir ifadeyle kendilerinden olmayanlar, onların güvenlik alanlarını ihlal etmeden kent merkezlerinde kendilerince haklarını arayan ancak bir sonuç elde edemedikleri oyunlarını oynama hakkına sahiptirler. Sonuç olarak gettolaşmış yaşam alanlarının içerisine hapsedilenler alışveriş merkezlerinde tüketimin tam merkezinde kendilerine ve düşünmeye vakit kalmayacak şekilde yaşamaya mahkûmdurlar.

Toplumsal mekân kavramının modern dönemde fiziki ölçümlerle açıklanması pek mümkün gözükmemektedir. İnsanlar yakın bir zamana kadar bedenleriyle ölçme işlemi yapmışlardır. Parmak, ayak, avuç, dirsek ölçüleri bunlardan bazılarıdır. Bunun sonucunda ise kişiden kişiye değişen ölçümlerle farklı sonuçlar elde etmişlerdir. Nihayetinde herkesin beden ölçüsü farklıdır. Bauman, eserinin ikinci bölümünde eleştiri getireceği meseleye önce nesnel olarak mesafe veya başka bir şeyin ölçümünün imkânsızlığından bahsederek giriş yapmıştır. Yazara göre bu farklılıklara rağmen iktidarlara herkesten aynı vergiyi almaktadırlar. Farklı kazançların hepsinden tek çeşit harç veya vergi almak da son derece dengesiz bir ölçümün sonucudur. Bunun meşruluğunu da bağlayıcı ölçütler kullanarak gerçekleştirmektedirler. Zira bu vergilendirme sistemi pre-modern devletlerin kendilerine gelir elde etme yöntemlerinden bir tanesidir (s. 43). Bu sayede devlet, yetkilerini kullanarak mekânların şeffaflaşp, gözetime ve müdahaleye açık bir konuma getirilmesini sağlamıştır. Bauman'a göre buradaki esas mesele, haritacılık savaşlarıdır. Haritalarda eskiden toprakların kaydı tutulur ve devletlerin fiziki biçimlerini yansıtır. Pre-modern zamana gelindiğinde ise Panoptikon'un tasarımında olduğu gibi gözetilenler ve gözetilenlerin aynı mekânda farklı konumlarda tasarlandığı mekân savaşlarının şeffaf haritaları oluşturulmaya başlandı. Bu şekilde mekânlar haritalanıp iktidarlara çıkarlarına göre düzenlenirken haritalar mekânsızlaştırılıp toplumu mekânsal olarak ayrıştırmaya yarayan birer araç haline geldiler. Bunun sonucunda da kentlerde mekânların şeffaflaştırılıp daha güvenli haline getirilmesi planlamacılar tarafından modern mimari adı altına tasarlanmaktadır. Ancak bu üstün koruma sağlanan mekânlar insanlarda

güven yerine daha da endişe yaratmaktadır. Çağdaş korkuların bir sebebi kentin içinde güvenlik duvarlarının arkasında komşularından yalıtılmış ve mesafeli duruşun bir sonucudur. Zira megapolislerde birliktelik yerine kaçınma ve ayrılma üzerine inşa edilmiş insani ilişkiler her ne kadar seçilmiş mahallelerde yaşama imkânı sunuyor olsa da kentli korkuların önüne geçmeyi sağlayamamıştır.

Ulus-devletler, de tıpkı bireyler gibi mekânların ve zamanın hızla akışkanlaşmasından paylarını almaktadırlar. Eskiden olduğu gibi pre-modern dönemde de her şeyi kontrol altında tutmaya çalışmanın beyhude bir uğraş olduğunun farkındadırlar. Zira artık ekonominin yönlendirilmesi ihtiyaç temelli değildir. Yapay ihtiyaçların daha fazla kâr amacıyla yaratıldığı piyasada ulus-devletler sönümlenme süreciyle karşı karşıya kalmışlardır (Bauman, 2021, s. 74). Bauman, bu konunun detaylarını üçüncü bölümde ele aldığı değişen dünyanın yeni düzensizliği çerçevesinde ele almıştır. Ona göre artık kimse dünyanın bu gidişatında kontrol sahibi değildir. Eskiden var olan her şeyin bir anlamı ve yönetildiği bir merkezi vardı. Geline son noktada ise bütüncül bir görünümünden uzak, dağınık ve birbirinden kopuk güçlerin varlık sahasından bahsetmek mümkündür. Diğer taraftan da küreselleşmeyle beraber yerele olan itaatin anlamsızlığı gündeme gelmiştir. Evrenselleşmenin yerini alan küreselleşme, yerel olan düzenlerin, becerikli iktidarların yerine “*imal edilmiş vahşi ormanlar*” yaratmıştır. Evrenselleşmenin vaatleri ve küreselleşmenin vahşiliği acımasız bir savaş halini aldı. Artık ulus-devletler kendi kabuklarında daha gürültüsüz ve iddiasız yaşamayı tercih etmeye başladılar. Zira küresel sahnede oynanan tiyatrodaki, devletlerarası politikalar masum ve koruyucu amaçlardan çok daha fazlasını içermekteydi. Durum böyle olunca yenedünya düzeninin kime göre neyi ifade ettiğini açıklamak gerekmektedir. Bauman, John Kavanagh’ın sözleriyle durumu çok net bir şekilde ifade etmiştir:

“Küreselleşme aşırı zenginlere daha hızlı para kazanmak için daha fazla olanak sağladı. Bu bireyler büyük meblağlarda parayı yerküre etrafında aşırı hızlı bir şekilde hareket ettirmek ve çok daha etkili bir şekilde spekülasyon yapmak için en son teknolojilerden yararlandılar. Maalesef teknoloji, dünya yoksullarının hayatlarında hiçbir etki yapmamakta. Aslında küreselleşme bir paradoks: çok küçük bir azınlık için çok yararlıken, dünya nüfusunun üçte ikisini dışarıda bırakmakta veya ötekileştirmektedir”(s. 90).

Küreselleşme zenginlerin dünyasını, yerellik ise fakirlerin ve yoksulların dünyasını simgelemektedir. Medya da bu durumu yoksul insanların sadece açlıkla mücadele ettiğinin mesajını verecek şekilde sunmaktadır. Hâlbuki yoksunluk sadece açlık meselesine indirgenemeyecek kadar geniş kapsamı olan bir konudur. İnsanların tembel ve azimli olmamalarının bir sonucu gibi aksettirilen bu durum, zenginlerin ahlaki ve vicdani yardımlarıyla bir nebze de olsa giderilir. Ne de olsa yereller yerlerinde kalarak, küresel zenginlerin istedikleri mekânlarda istedikleri zamanlarda bulunabilmelerine engel olacak herhangi bir küstahlıkta bulunma cüretini göstermemiş olacaklardır.

Küresel dünyada mesafelerin artık eskisi kadar bir önemi kalmamıştır. İnsanlar – imkânlara sahip olanlar- istedikleri zaman dünyanın herhangi bir yerini görmek için hız çağının sağladığı imkânları kullanarak hareket edebilir. Bu hareket hali sadece fiziki mekân değişikliğini içermez. Bauman, dördüncü bölümde hareketliliğin hâkim olduğu geç modern dünyada kimsenin sabit kalamayacağından bahseder (s. 98). Bu kaygan

zemin, bütün referans noktalarını da hareket haline getirmiştir. Sadece bireyler değil, ekonomik ve küresel rekabetçilik ortamları da bu hareketlilikten payını almıştır. Sükûnet ve hareketsizlikten bahsetmenin neredeyse imkânsız bir hale geldiği günümüz dünyasında sınırların yok sayılması da kaçınılmaz bir durumdur. Böylece her şeyi tüketen bir toplum haline geldik demektir. Tüketirken tükenen toplumların çağındayız. Bunun bir parçası olmadan yaşamak mümkün değildir. Tüketimin şekli ise salt elde etmeye odaklanmış şekilde karşımıza çıkmaz. Tam tersine, geç modern dönemde tüketim toplumunun bireyleri istediklerini elde edebilme arzusunun, arayışta olma duygusunun peşindedirler. Mutluluk sahip olunan şeylerde değil; sahip olunmayan, aranan, ulaşılmaya çalışanın ardında saklıdır. Kapitalizmin tüketen bireyleri aralıksız bir şekilde, dinlenmeden, sürekli uyanık ve tetikte olmalıdırlar. Baştan çıkarılmaya müsait bir vaziyette, vitrinlerde sunulan seçenekler arasında kalmalıdır. Ancak bu şekilde tam bir tüketici konumunda kalabilirler. Kâr piyasalarının tüketim toplumunun bireylerinden beklediği performans bu şekildedir. Zira tercihlerle dolu bir hayatın içerisinde gerekli tercih araçlarına sahip olamadığı için tüketici olamayan birçok insan vardır ve sistem bu şekilde olanları çarkın dışında bırakır. Bu durumu toplumsal sınıfların yukarısında ve aşağısında olanlara baktığımızda daha iyi analiz edebiliriz. Zamana ve mekâna hükmeden, tüketimin öznesi konumunda olanlar, Bauman'ın isimlendirmesiyle turistler, küresel olanı simgelemektedirler. Gittikleri yerde ya da oldukları yerde kalma zorunluluğu olanlar ise serseriler yani yerel olanları ifade etmektedir. *“Serseriler, kendisini turistlere hizmet etmeye adanmış dünyanın artıklarıdır”* (s. 114) cümlesinde de anlatıldığı gibi bu dünyada başka seçeneği olmadığı için kalmaya ya da gitmeye mecbur olan, katlanılabilir bir yaşam için hareket edenlerle, meraklı olanların çekici buldukları dünyayı keşfe çıkanlar cesur yenedünyada aynı şekilde karşılanmazlar. Her iki taraf da tüketicidir ancak sahip olunan imkânlar bireylerin hangi sınıfa dâhil olduğu konusunda net bir fikir verir. Böylece bir tarafın küresel insanı diğer tarafın yerel insanını öteki olarak konumlandırır. Serserilere uygulanan bu dışlanmışlık politikası hapisane modellerinde de karşımıza çıkmaktadır. *“Zaman-mekân sıkışmasının”* yaşandığı bu çağda sınıfsal olarak ötekileştirilmenin daha acımasız boyutu olan hareketsizlik, modern Panoptikon'larda Bauman'ın ifadesiyle *“hareketsizliğin fabrikalarında”* yabancılaştırmaya neden olan mekânsal ayrışmalarla gerçekleşmektedir. Güvensizlik ve hareketsizlik, küresel kanunların yerel düzenlerde karşılık bulduğu ıslah etme düşüncesinin eksikliklerini gözler önüne sermiştir. Nitekim hapisaneler hiçbir zaman insanları rehabilite edememişlerdir (s. 135). Küresel düzene hükmetmek isteyenler yerel düzeydeki ulus-devletlerden emniyet ve güven konusunda hareketlerini düzenlemelerini isterler. Kendi çıkarlarını ve yönetimlerini engellemeyecek derecede ve şekillerde hareket özgürlüğü tanırırlar. Yerel düzendeki ulus-devletler de bu özgürlük alanının başkalarının özgürlük alanından kısıtlamalar yaparak sağlamaya çalışırlar. Bu da ülkelerin en alt sınıfından oluşan suçlu kitlesinin ortaya çıkmasına neden olur. Böylece suç ve suçlular yerellikle bağdaştırılarak kendilerine yeni bir alan bulurlar. Bauman'ın küreselleşmenin birçok boyutunu işlediği bu eseri, alana son derece önemli katkılar sağlamaktadır. Kavramların ve bağlamların bütünlük içerisinde ele alındığı Küreselleşme kitabı, ilgili konularda araştırma yapmak isteyenler için bir başucu eseri olma niteliği taşımaktadır.